

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

**DİN, GELENEK VE MODERNLİK ARASINDA İKTİSADİ HAYAT
VE BAŞARI: KAYSERİ'DE KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETME
SAHİPLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA**

ESRA ASLAN TOPRAK

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2011

**DİN, GELENEK VE MODERNLİK ARASINDA İKTİSADİ HAYAT
VE BAŞARI: KAYSERİ'DE KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETME
SAHİPLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA**

ESRA ASLAN TOPRAK

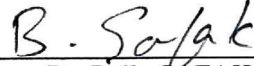
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2011

KABUL VE ONAY

Esra ASLAN TOPRAK tarafından hazırlanan “Din, Gelenek ve Modernlik Arasında İktisadi Hayat ve Başarı: Kayseri’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletme Sahipleri Üzerine Bir Çalışma” başlıklı bu çalışma, 17 Ocak 2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

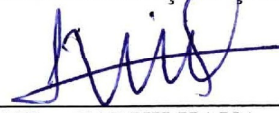
Yrd. Doç. Dr. Balkı ŞAFAK (Başkan)

Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN

Doç. Dr. Hatice KARAÇAY ÇAKMAK

Doç. Dr. Nilay ÇABUK KAYA

Doç. Dr. Abdulkerim SÖNMEZ (Danışman)

Yukarıdaki İmzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. İrfan ÇAKIN

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

17 Ocak 2011

Esra ASLAN TOPRAK

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın başlangıcından itibaren emeğini, yol göstericiliğini ve desteğini; en önemlisi araştırma süresince iki Şehir arasında yaşarken karőılaőtıđım zorluklar sırasında çalışmaya dair Őevkimi her zaman diri tutmamı sağlayarak teővikini ve zamanımı benden esirgemeyen; değerli duőunceleri ve bakış açısıyla çalışmanın her aşamasında ufkumu geniőleten tez danıőmanım ve hocam Doç. Dr. Abdulkerim Sönmez'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Değerli katılımlarıyla araştırmanın yapılmasında önemli katkıları olan bütün işletme sahiplerine ve bu kişilere ulaőmamda destek veren herkese teşekkür ederim.

Maddi ve manevi her türlü desteğiyle varlığını her zaman yanımda hissetmemi sağlayan; zor zamanlarımızda sabrını, fedakarlığını, tebessumunu, sevgisini ve ilgisini sunmaktaki hassasiyeti için eşim Mehmet Fatih Toprak'a kalbi teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca ogrenim hayatım boyunca her türlü ilgi ve desteğini esirgemeyen başta sevgili annem olmakuzere bütün aileme; yüksek lisans döneminde benimle birlikte bu süreci geçirdiklerinden dolayı bütün yakınlarıma ve sevdiklerime teşekkür ederim.

Esra Aslan Toprak

Ocak 2011, Ankara

ÖZET

ASLAN TOPRAK, Esra. *Din, Gelenek ve Modernlik Arasında İktisadi Hayat ve Başarı: Kayseri’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletme Sahipleri Üzerine Bir Çalışma*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

Bu çalışmanın temel amacı, iktisadî eylemi, eylemin yöneldiği anlam ve değerler çerçevesi ve eylemin içinde gerçekleştiği toplumsal ve iktisadî koşullar dâhilinde incelemektir. Bu incelemenin ampirik verilerini 61 (altmış bir) işletme sahibiyle yapılan mülâkatlardan derlenen veriler oluşturmaktadır. Araştırmanın sonucunda iktisadî başarısını salt dinsel bir güdülenme şeklinde açıklayan “İslami Kalvinistler” benzetmesine karşıt olarak, bir kültürün ve değerler dünyasının insanı olarak Kayserili işadamlarının sadece içerisinde bulunduğu seküler piyasa ve kredi mekanizmalarını dikkate alan ve iktisadî eylemini yalnızca araçsal aklın çıkarıcı talepleri doğrultusunda şekillendiren bir aktör olmanın ötesinde içerisinde bulunduğu iktisadî düzenin talepleri ve kendi değerleri arasında bir denge oluşturmaya çalıştığı gözlenmiştir. Modern yapısal şartlar üzerine kurulu bu iktisadî faaliyet düzeninde iktisadî hayatı, din ile iktisadî düzen arasındaki gerilim türünden; değerler, gelenek ve kapitalist piyasa ekonomisinin talepleri arasında mücadele etmek durumunda kaldığı bir dizi gerilimle doludur. Dolayısıyla güdülenmesinin arka planında dinî kurtuluşu aramayı salık veren Kalvinizm benzeri bir dinî güdülenmenin aksine kaynağını doğrudan seküler bir ortamdan aldığı başarı güdüsünü gelenek ve dinle daha kendine özgü ve yerli bir hale getirme çabası mevcuttur.

Anahtar Sözcükler: din, iktisat, küçük ölçekli işletmeler, Kalvinizm, iktisadî gelenekçilik, İslam iktisat ahlâkı, modernleşme.

ABSTRACT

Aslan Toprak, Esra. *Economic Life and Achievement Between Religion, Tradition and Modernization: Study on Small and Medium Size Enterprises in Kayseri*, Master's Thesis, Ankara, 2011.

This study examines the economic activity within the framework of meaning and values of action and the social and economic conditions in which action is realized, based on data coming from in-depth interviews with 61 businessmen in Kayseri. In contrast to the "Islamic Calvinists" comparison explaining the economic achievement of Kayserian businesspeople just by pure religious motivation, this study indicates that Kayserian businessman tries to create a balance between his moral values and the demands of secular economic environment. He is not an actor motivated only by the secular economic system and who acts on the demand of rational secular market conditions in economic life. In modern market conditions, his economic life is full of tension between his religious practices, economic conditions and the demands of capitalist market economy. Therefore in his background there is a struggle to make his achievement motivation more folkloric and specific by his religious and traditional values in a secular environment unlike Calvinistic view of salvation doctrine.

Key Words: religion, economy, small size enterprises, Calvinism, economic traditionalism, Islamic economic ethic, modernization.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar DİZİNİ	viii
GİRİŞ	1
1. GELENEK, MODERNLEŞME VE İKTİSAT	4
1.1. GELENEK VE MODERNLEŞME.....	4
1.2. GELENEK VE İKTİSAT	15
1.3. MODERNLEŞME VE İKTİSAT	18
2. DİN VE İKTİSADÎ HAYAT	21
2.1. GELENEK VE DİN	21
2.2. MODERNLEŞME VE DİN.....	29
2.3. İKTİSAT VE DİN	32
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE MÜLÂKAT KÜMESİNİN BAZI SOSYO- DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ	48
3.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	48
3.2. KENDİLERİYLE MÜLÂKAT YAPILAN BİREYLERİN SOSYO- DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ	51
3.2.1 Mülâkat Kümesinin Yaş, Medeni Hal ve Hane Halkı Büyüklükleri	51

3.2.2 Bireylerin Doğdukları Yerleşim Yerlerinin Genel Özellikleri.....	52
3.2.3 Medeni Durumları.....	53
3.2.4 Kendilerinin, Eşlerinin ve Anne- Babalarının Eğitim Durumları.....	53
4. İKTİSADÎ HAYATA KATILIM SÜRECİ VE MESLEKÎ GEÇMİŞİNİN KISA HİKÂYESİ.....	57
4.1. İKTİSADÎ FAALİYET ORTAMININ KISA BİR TARİHSEL VE KÜLTÜREL ARKA PLANI.....	57
4.2. İKTİSADÎ HAYATA KATILIM SÜRECİ VE MESLEKÎ GEÇMİŞİNİN KISA HİKÂYESİ	61
4.3. YÜRÜTMEKTE OLDUKLARI İKTİSADÎ FAALİYET/LERİN TÜRÜ VE VASIFLARI	72
5. İKTİSADÎ BAŞARIYLA İLGİLİ İLKELER, İNANÇLAR, DEĞERLER, TUTUMLAR VE GÜDÜLEYEN UNSURLAR.....	77
6. TARTIŞMA VE SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA.....	104
EK 1: MÜLÂKAT CETVELİ	111

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin Hane Halkı Büyüklükleri	51
Tablo 2: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin Doğdukları Yerleşim Birimleri	52
Tablo 3: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin Kendileri, Eşleri, Kendi Anne-Babalarının ve Eşlerinin Anne-Babalarının Öğrenim Durumları	54
Tablo 4: Türkiye Geneli ve Kayseri Geneli ile Karşılaştırmalı Olarak Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin Kendilerinin, Eşlerinin, Kendi Anne-Babalarının ve Eşlerinin Anne-Babalarının Öğrenim Durumları	55
Tablo 5: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin İktisadî Hayata İlk Kez Katıldıkları Yaş Aralıkları.....	63
Tablo 6: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin Baba Meslekleri ve Kendi Mesleki Faaliyet Alanlarının Karşılaştırması	65
Tablo 7: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin Faaliyet Gösterdikleri İşletmelerin Ana Sektörleri.....	73
Tablo 8: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin İşletmelerinin Hukuki Türleri	73
Tablo 9: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin Kendi Gözlerinde İşletmelerinin Büyüklüğü	74
Tablo 10: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin İşletmelerinin Toplam Sermaye Büyüklüğü Aralıkları İtibariyle Dağılımı.....	75
Tablo 11: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin İşletmelerinde Çalışan Personel Sayısı	76

GİRİŞ

Bu çalışma, ülke içinde ve uluslararası düzlemde iş dünyasındaki başarılarıyla dikkat çeken Kayserili işadamlarının iktisadî güdü ve başarıları ardında yatan maddî, manevî ve toplumsal etmenlerin neler olduklarını anlamayı ve açıklamayı amaçlamaktadır. Buna yönelik olarak onların din, gelenek ve modernlikle etkileşimleri dâhilinde geleneği ve dini ne ölçüde terk etmeyerek veya onlardan ne derece uzaklaşarak, iktisadî başarılarını gerçekleştirdiklerini görebilmek; onların ‘iktisat ahlâkî’ üzerinde dinî ve geleneksel değer ve anlayışların nasıl bir etkisi olduğunu tespit, tasnif ve yorumlamak çalışmanın odağını oluşturmaktadır. Çok yönlü, çok katmanlı olan bu ilişkileri ortaya koyabilmek, onların günümüzdeki durumlarını yüzeysel bir tarihsel arka planı içinde ele almayı gerektirmektedir.

Sanayi Devrimi’nin gerçekleşmesinden sonra dünya ülkeleri arasındaki güç dengeleri giderek iktisadî alanda gösterdikleri başarıyla orantılı olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durum, uluslararası düzlemde toplumların ve ülkelerin elde ettikleri iktisadî başarının neden ve neye bağlı olarak oluştuğu yönünde merak uyandırmıştır. Bugün Türkiye sanayi alanında büyük gelişme göstermekte ve ilerlemeye devam etmektedir. Sanayileşme sürecinde, muhafazakâr Anadolu esnaf ve zanaatkârı, işadamı kimliğine kavuşmuştur. Özellikle son yıllarda Denizli, Gaziantep, Kahramanmaraş, Kayseri, Konya ve Malatya illerinde faaliyet gösteren muhafazakâr işadamları “Anadolu Kaplanları” olarak nitelendirilmektedir. Kayserili işadamları, elde ettikleri iktisadî başarının Batı’daki iktisadî gelişim süreçlerine benzetilmesi nedeniyle “İslami Kalvinistler” olarak tanımlanmaktadır.

Kayseri kökenli iş adamlarının iktisadî alanda göstermiş oldukları başarı ülke içinde olduğu kadar uluslararası düzlemde de hakkında sıkça konuşulan ve açıklanmaya muhtaç bir olgu olarak görülmektedir. Onların başarısının ardında, Weber’in Protestan mezheplerden Kalvinizm ile modern kapitalizm arasında kurduğu psikososyal bağlantıya benzer bir şekilde, bir çeşit İslami Kalvinizm’in yattığı sıkça ifade edilir hale gelmiştir. Ancak tarihsel olarak Kayseri, Kalvinizmin İslami muadili olarak düşünülen Melamilik (bkz. Ülgener, 1981, s.81) ve bir oranda Kadirilik (Sönmez, 2010) gibi sufi toplumsal hareketlerine sahne olmamış bir orta Anadolu kentidir. Kayserili iş

adamlarının bugün itibarıyla toplumun genelinde gözlenenden daha fazla ve belirli bir iktisadî tavrı telkin eden bir dinsel harekete veya cemaate mensup olduklarına dair somut, olgusal veriler de mevcut değildir. Aksine, bir kent olarak Kayseri ve kökeni bu ile dayanan iş adamları ülke düzeyinde devam eden genel bir modernleşme sürecinde gösterdikleri iktisadî başarı ile temayüz etmiş görünmektedirler. Dolayısıyla, Kayserili iş adamlarının iktisadî başarılarının ardında gerçekten dinsel kökenli belli bir iktisadî güdülenmenin olup olmadığı, iktisadî başarılarını etkileyebilecek ve açıklayabilecek ne tür etkenler olduğunun araştırılması orijinal bir araştırma sorunu olarak ortaya çıkmaktadır.

Sorunun etraflı bir şekilde incelenmesinin konu hakkındaki literatüre iki bakımdan önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İlk olarak, Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (Weber, 1997 [1905]¹) çalışması, zorunlu olarak tarihsel bir çalışma olmuş, geliştirdiği argüman tarihsel metinler ve verilere dayalı olarak yorumlama yoluyla inşa edilmiştir. Hâlbuki iktisadî hayatta Kayserili işadamlarının başarısı ve onların bu başarılarının ardında yatan etmenlerin, aktörlerin bizzat kendilerinden derlenecek veriler yardımı ile tespit edilebilmesi mümkündür. Dolayısıyla, Weber'in yorumcu bir muhasebe ile yeniden üretilemez verilere dayalı olarak geliştirdiği argümana karşılık, bugün tekrar üretilebilir verilere dayalı olarak benzer bir sorunun ele alınıp incelenmesi önemli bir avantaj sağlamaktadır. İkinci olarak, modernleşme sürecinin gelenekten bir kopuşla mümkün olduğu, dolayısıyla, iktisadî başarının da iktisadî gelenekçiliğin aşılması şartına bağlı olduğu, modernleşme kuramlarının temel argümanı olmuştur. Modernliğin koşulları altında geleneğin sürüp giden unsurları ise, Giddens'in ifadesiyle (1994), geleneksel toplumdaki gelenekçilikten farklı olarak, modernliğin düşünümSELLİĞİ (reflexivity) içinde örgütlenmiş ve özgünlüğünü yitirmiş bir gelenek olmakla açıklanmaktadır. Modernliğin kurumsal unsurlarından olan düşünümSELLİK, modernliği sabitlikten kurtarıp hareket veren bir enerji olarak düşünülmektedir.

Kayseri'deki girişimcilerin arasında 'İslami Kalvinizm'in yükselişi bu kişilerin ticari başarılarının sebebi mi (Max Weber'in belirttiği gibi) yoksa bu kişilerin artan

¹ Orijinal adı *Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* olan eserin Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik adlı dergide iki makale halinde ilk kez yayımlandığı tarihtir.

refah seviyesinin neticesinde İslam'ın modern dünyayla uyumluluğunu vurgulayan yorumlarını benimsemelerinin sonucu mu? Bu konuda kesin bir yorum yapmak çok güç (ESI, 2005, s. 24-25).

...son zamanlarda European Stability Initiative adlı kuruluşun Kayseri'de gerçekleştirdiği bir araştırmadan hareketle "İslami Kalvinistler" tezi kamuoyunda tartışılmış, özellikle Orta Anadolu şehirlerinde hem kentin gelişmesine hem de kentteki eğitim kurumlarına mali destek veren, mazbut bir yaşam süren, muhafazakâr değerlere sahip yeni bir işadami portresinin ortaya çıktığı dile getirilmiştir. Ancak, bu kesim üzerinde yapılmış araştırmalar son derece sınırlıdır (Çarkoğlu ve Toprak, 2006, s. 56).

Günay'a (2008, s. 430) göre, bugün genel olarak "geri kalmış" veya "kalkınmakta olan" ülkeler olarak bilinen ve dünya devletlerinin önemli bir bölümünü oluşturan kesimin büyük bir kısmını Müslüman ülkeler teşkil etmektedir. Aynı gruba dâhil bulunan Türkiye'de ise dinin toplum hayatının önemli ve ayrılmaz bir gerçeğini oluşturmakta olduğu, dinî ve sosyal ilimler ve özellikle din sosyolojisi ile uğraşanların gözünden kaçmayan bir husustur. Böyle olunca kalkınmaya çalışan Müslüman ülkeler ve özellikle bugün sosyo-ekonomik bakımdan kalkınma ve modernleşme sorunuyla karşı karşıya bulunan Türkiye açısından dinle ekonomik hayat ve faaliyetler arasındaki ilişkilerin araştırılıp değerlendirilmesi büyük bir önem kazanmaktadır.

Çalışma bu yönde sarf edilen çabalara mütevazı bir katkı sağlama amacındadır ve altı bölümden oluşmaktadır. Birinci ve ikinci bölümde, çalışmanın kuramsal anlatımını oluşturan gelenek, modernleşme ve iktisat kavramları arasındaki ilişkilere, bu kavramların dinle ilişkisine yer verilmiştir. Araştırma verilerinin sunulduğu üçüncü bölümde kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin sosyo-demografik özellikleri sunulmaktadır. Dördüncü bölümde kendileriyle mülâkat yapılan işadamlarının iktisadî başarılarını nasıl bir arka plandan gelerek örgütledikleri, iktisadî hayatta nasıl bir seyir takip ettikleri, hangi yolları izleyerek başarıya ulaştıkları konuları irdelenecektir. Beşinci bölümde iktisadî hayatlarında dinî ve geleneksel değerlerin nasıl bir etkileşime girmekte olduğu, onların kendi iktisadî başarılarının dinî değerini nasıl konumlandırırdıkları ve dinin kendi iktisadî başarıları açısından nasıl konumlandırıldığı irdelenmektedir. Altıncı bölümde ise elde edilen veriler dâhilinde onların iktisadî başarı ve güdülerinin genel bir değerlendirmesi ve yorumu yapılmaktadır.

BÖLÜM I

GELENEK, MODERNLEŞME VE İKTİSAT

1.1. GELENEK VE MODERNLEŞME

Gelenek, sosyal anlamda, her kuşağın önceki kuşaktan devraldığı, içselleştirerek yaşadığı ve ancak hayat şartları ile uyumlu hale getirdiği, yani yorumladığı bütün tarihsel ve kültürel mirastır. Geleneksellik ise, bu mirasın doğal seyri içerisinde tarihteki yürüyüşüdür. Topluma doğan her birey, bu geleneksellik içerisinde doğar ve onu hazır bulur ve bir ölçüde kendi katkısını da ekleyerek sonrakilere devreder. Bu süreklilik içerisinde herkes “kökü mazide olan âti” olarak bulunur (Karadeniz, 2007, s. 38). Bauman’ın (1998, s. 49-50), “zihinsel haritamda, benim öncellerim ve ardıllarım var” dediği, öncellerin tarihsel hafızada yer alan mesajları, yani geleneği devralırken; kendi yapıp ettiklerimizle beraber ardıllarımıza, herhangi bir cevap beklemeksizin aktardığımızı söylediği şey, işte bu ifadenin bir açılımı olarak kabul edilmelidir (Bauman, 1998, s. 92’den aktaran Karadeniz, 2007, s. 38).

Gelenek, yalnız geçmişle ilişkili ve sınırlı bir “muhteva” olmanın ötesinde, yaşanan ana ve geleceğe de organik bir biçimde bağlanır. Atay’ın kelimenin etimolojisinden hareketle ifade ettiği gibi, o, “gelen-ek”tir. Bu bakımdan gelenek, geçmişten bugüne gelen, bugünde var olan ve geleceğe de uzanacak “ek”; bir yapıcı öz yahut “maya”dır. Geçmişin geleceğe çaldığı mayadır. Başka bir ifadeyle gelenek, geçmiş ile geleceğin kavramsallaştırılmasını bugün mevcut özgün bir pratiğe referansla anlatan söylemdir (Atay, 2004, s. 156).

Macionis’e göre, insan büyük bir ölçüde çevresinin ürünüdür ve kişiliğin oluşumunda toplumsal çevrenin önemi çok büyüktür. Kitle toplumunda sosyal farklılıklar ve hızlı değişim, kişiliğin oluşumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Bireylerin yaşamlarına ilişkin tercihleri artmaktadır. Bireylerin yaşam tarzları, inançları, toplumsal ilişkileri değişmektedir. Kitle toplumlarında neyin doğru, neyin yanlış olduğunu belirleyen değerlerin olmayışı kimlik sorununu daha da artırmaktadır. Oysa geleneksel toplumlarda, gelenek, doğru ve yanlışın ayırt edilmesinde önemli bir başvuru kaynağıdır (Macionis, 2001, 635’ten aktaran Bahar, 2009, s. 87).

Marshall geleneği, “belirli davranışsal norm ve değerleri benimseyip aşılayan, gerçek ya da hayali bir geçmişle süreklilik gösteren ve genellikle yaygın biçimde benimsenen ritüeller veya başka sembolik davranış biçimleriyle ilişkili toplumsal pratikler kümesi” şeklinde tanımlamaktadır (Marshall, 1999, s. 258).

İlk bakışta gelenek ve modernleşme kavramları birbirinin zıddı gibi görünmektedir. Gerçekten gelenek ile modernlik zıt kavramlar mıdır? Modern olmak demek, gelenekleri reddetmek mi demektir?

Karadeniz’e göre, gelenek ile bir ilişki söz konusu edilecekse, öncelikle gelenekten ne anlaşıldığının veya hangi gelenekten söz edildiğinin ortaya konulması gerekmektedir. Zira gelenek, ilahî bir bağa, onun somut hali din ile özdeş görüldüğü gibi, geçmişten gelen ve fakat dindışı birtakım davranış veya tarzların ifadelendirilmesinde de kullanılmaktadır (Karadeniz, 2007, s. 32). Armağan’ın belirttiği gibi, “onu gelenek (tradition) şeklinde, ezeli ve ebedi bilgelik, bir *philosophia perennis* yahut da hikmet-i hâlde olarak mı anlamak gerekiyor? Bu bilgeliğin ete kemiğe bürünmüş organizasyonları mı anlaşılmalıdır? Sosyolojik düzeyde görenek (custom) olarak nitelendirdiğimiz bir sosyal davranış manzumesini mi anlıyoruz gelenekten?” (Armağan, 1997, s. 63-64’ten aktaran Karadeniz, 2007, s. 32).

Modernliğin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı konusunda neredeyse yüzlerce tanımlama mevcuttur. Giddens, modernliği şu şekilde tanımlamıştır: “On yedinci yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eden” bir düşün sistemidir (Giddens, 2004, s. 29). Marshall geleneği, “belirli davranışsal norm ve değerleri benimseyip aşılayan, gerçek ya da hayali bir geçmişle süreklilik gösteren ve genellikle yaygın biçimde benimsenen ritüeller veya başka sembolik davranış biçimleriyle ilişkili toplumsal pratikler kümesi” şeklinde tanımlamaktadır (Marshall, 1999, s. 258).

Modernleşme kuramını, sanayi toplumu kavramıyla ilişkilendirerek ele alan Giddens, çağdaş dünyada yaşanan değişmeler dizisi hakkındaki görüşleri altı başlık altında sıralar:

1. En önemli değişme, tarıma dayalı geleneksel toplumlardan, makine üretimine ve mal mübadelesine dayalı sanayi toplumuna geçiştir.
2. Geleneksel toplumdan sanayi toplumuna geçiş, tarihte ilerlemeci bir hareketi temsil eder. Aristokrat veya eşraf ve avam tabakası gibi toplumsal ayrımların çözüldüğü sanayi toplumundaki olumsuzlukların endüstri düzeninin faydalı yanlarıyla dengelendiğı düşünölmektedir.
3. Sanayi toplumunun ilk ortaya çıkışında görölen sınıf çatışmaları geçiş sürecinde yaşanan sıkıntılar olarak değerlendirilmekte ve bu gerilimlerin, toplu sözleşmeler, oy verme ve siyasî parti kurma gibi siyasî vatandaşlık haklarıyla büyük ölçüde giderildiğı kabul edilmektedir.
4. Liberal, demokratik devletin doğuşu geleneksellikten modernliğe geçişe eşlik eden temel bir ögedir. Çoğunca iki veya daha çok partili parlamenter siyasî sistemlerin, sanayi toplumlarıyla birlikte göröldüğü düşünölmektedir.
5. Geleneklerin kalıntıları silindikçe toplumlar ne kadar çok sanayileşirse o kadar çok birbirine benzerler.
6. Modernleşme kuramı ile sanayi toplumu kavramı – dünyadaki sanayileşmemiş olan toplumlar tarafından – yakın ilişkili olarak görölmektedir.

Modernleşme kuramının kilit düşüncesi az gelişmiş toplumların geleneksel kurumların tuzağından kurtulamamış olmalarıdır. Bu düşünceyle birlikte Giddens çoğu yazarın, sanayileşme yolundaki toplumların Batı'dan bazı açılardan farklı olabileceğini kabul etseler de, az gelişmişliğin ancak mevcut sanayileşmiş toplumlardaki davranış biçimlerinin benimsenmesiyle alt edebileceğine inandıklarını belirtir (Giddens, 1998, s. 38).

Modernleşme kavramının düşünsel temellerini değerlendiren Giddens'a göre, klasik sosyolojik kuramlar modernliğin doğasını yorumlarken tek bir egemen dönüşüm dinamiğine bakma eğilimindedir. Örneğin sosyolojik incelemeleri derinden etkileyen Marksist yaklaşıma göre, modern dünyayı biçimlendiren dönüştürücü güç kapitalizmdir

ve modernliğin belirginleşen toplumsal düzeni hem iktisadî sistemi hem de diğer kurumları açısından kapitalisttir. Bu yorumu eleştiren Durkheim ise, modern kurumların doğasını sanayileşmenin temelinde incelemiştir. Ona göre, toplumsal yaşamdaki hızlı değişimler kapitalizmden değil, doğanın sınaî amaçlı kullanımı yoluyla üretimi insan ihtiyaçlarına göre biçimlendiren karmaşık işbölümün etkisinden kaynaklanmaktadır. Weber'in yaklaşımı ise, teknoloji ve insan faaliyetlerinin bürokratik biçimde örgütlenmesi temelindedir ve bu yaklaşımda "akılcılaşıma" anahtar kavram konumundadır. Giddens modern toplumların doğasını açıklarken modern-öncesi devletlerle ciddi biçimde farklılığının ulus-devlet olma vasfından kaynaklandığını belirtir. Ancak modernliğin doğasının yeterli biçimde kavranması için modern kurumların aşırı devingenliğini ve küreselleştirici kapsamını hesaba katmak ve geleneksel kültürlerle aralarındaki süreksizlikler açıklanmalıdır (Giddens, 1998, s. 11).

Giddens'a göre, modernliği daha önceki "geleneksel" dönemlerden ayıran başlıca özellikler şunlardır: Zamanın ve mekânın birbirinden bağımsız hale gelmesini sağlayan zaman ve uzamın ayrılması; olayları yerel bağlamlardan kaldırıp küresel düzeyde yeniden düzenleyen yerinden çıkarma düzeneklerinin gelişmesi; bilgi ile eylemin sürekli gözden geçirilip birbiri üzerine yansıtılması yoluyla yeniden üretilmesidir (Giddens, 1998, s. 55)

İnsanlık tarihinin bazı süreksizlikler ile belirlendiği ve düzenli bir gelişme biçimine sahip olmadığı düşüncesinden hareketle modernliğin süreksizliklerini vurgulayan Giddens, modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzlarının, toplumu geleneksel toplumsal düzen türlerinden ettiğini düşünür. Modernliğin getirdiği dönüşümler yaygınlığı ve yoğunluğu açısından önceki dönemlere has değişim biçimlerinin çoğundan daha etkilidir. Modern toplumsal kurumları geleneksel toplumsal düzenlerden ayıran süreksizliklerin başında modern çağın harekete geçirdiği değişme hızı gelmektedir. İkincisi, toplumsal dönüşümün alanı; üçüncüsü ise modern kurumların doğası ile ilgilidir. Ulus-devletin siyasal sistemi, üretimin büyük ölçüde cansız güç kaynaklarına bağımlı olması veya ürünleri ve ücretli emeğin metalaştırılması gibi bazı modern toplum biçimleri önceki tarihsel dönemlerde görülmemektedir (Giddens, 1998, s. 12).

Eisenstadt, modernleşmeyi tarihsel olarak Batı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da geliştirilmiş olan toplumsal, ekonomik ve siyasal sistemlere doğru bir değişme süreci olarak tanımlar. Modernleşme, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Batı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da geliştirilmiş olan ve diğer Avrupa ülkelerine, daha sonra da 20. yüzyılda Güney Amerika, Asya ve Afrika ülkelerine yayılan ekonomik, siyasal ve toplumsal sistemlerde görülen değişme sürecidir. Ona göre modernleşmenin iki genel niteliği vardır. Bunlar; toplumların sosyo-ekonomik değişimleri ve toplumsal örgütlenmelerin yapısal değişimleri. Eisenstadt ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda yaşanan değişimleri şöyle özetler: *Ekonomik alanda*: ikincil ve üçüncül etkilerin, birincil etkilerin önüne geçmesidir. Yani endüstri, ticaret ve hizmetlerin, tarım ve madencilik önüne geçmesidir. Modernleşme, ekonomik bakımdan mal, işgücü ve para piyasalarının gelişmesidir. *Siyasal alanda* modernleşme belirtileri şöyledir: 1) Siyasal gücün kapsamı genişler ve merkezi otoritenin elinde yoğunlaşır. 2) Potansiyel güç toplum içinde daha büyük gruplara doğru yaygınlaşır ve sonunda tüm vatandaşları kapsamına alır. 3) Siyasal rejim demokratiktir veya halka dayanır. *Kültürel alanda*, kültürel konular ve değerler arasında farklılaşma görülür. Din, felsefe ve bilim birbirinden ayrılır. Okur-yazarlık ve laik eğitim gelişir (Eisenstadt, 1966, 67'den aktaran Kongar, 2000, s. 230-231).

Toplumların modern-geleneksel olarak sınıflandırılması toplumsal alandaki farklılık algısının yok sayılmasına sebep olmuştur. Zira modern değerler içinde kabul edilmeyen geleneklerin aslında modern toplumlarda da önemli işlevleri olduğu birçok düşünür tarafından dile getirilmiştir. Sosyolojinin modern toplumların incelenmesi olduğunu ifade eden Giddens, modernlik ile geleneksellik arasında bir süreksizliğin olmadığını ifade etmektedir. Ona göre geleneksellik ve modernlik birbirinden tamamen ayrı iki olgu değildir (Kaya ve Tatar, 2008, sayfa belirtilmemiş'ten aktaran Çetin ve Yücedağ, 2010, s. 87). Ancak aralarında, *değişim hızı*, *değişim alanı* ve *kurumsal yapı* bağlamında bazı farklılıklar vardır. Ayrıca ona göre modernlik Batıya özgü bir olgudur. Çünkü modernliği besleyen ulus-devlet ve kapitalizm Batı kaynaklı olgulardır (Giddens, 2004, s. 175'ten aktaran Çetin ve Yücedağ, 2010, s. 87).

Giddens'a göre, gelenek, değişimin herhangi bir anlamlı biçime sahip olabileceği birkaç ayrılmış geçici ve uzamsal sınırların bulunduğu bir bağlama ait olduğundan, değişime

çok fazla direnç göstermez (Giddens, 1998, s. 42). Modernlik ise, genel anlamda gelenek ile karşıtlık ve ondan kopuşun; bireysel, toplumsal ve politik yaşam alanlarının tamamındaki dönüşümü ya da değişimidir. Modernliği özgün yapan niteliklerinden biri devamsızlık özelliğidir. Marxist felsefeye dayalı tarihsel materyalizmi benimseyen bu düşünceye göre özellikle modernlik öncesi ile modernlik arasında oldukça belirgin bir kırılma söz konusudur. Modernlik, toplumsal ve bireysel hayatın her aşamasını hem derinden, hem de geniş bir açıdan sarımsı ve değiştirmiştir (Giddens, 1998, s. 1).

Karadeniz'e göre, gelenek ile modernlik arasındaki ilişkiye baktığımızda, geleneğin, modernin kendini tanımlamak için "icat" ettiği, kendisinde bulunmadığını öne sürdüğü her şeyi yüklediği bir şey olduğu görülmektedir. Bu anlamda gelenek, "türedi", yani sonradan ortaya çıkan bir kavramdır ve moderndir. Ancak geleneğe saygın bir "geçmiş" de eşlik etmiş olduğundan, "türedilik" geriye dönük olarak bizzat modernin üzerine oturmaktadır. Gelenek, asıl mecra; modern ise, sapma olarak görünmektedir (Karadeniz, 2007, s. 45).

Atay'a göre, modernistler tarafından gelenek, geçmişle ve geçmişe ait yaşanmışlıklarla eşitlenerek, bugünü yaşamak ve geleceği inşa etmek yolunda terk edilmesi gereken bir "ayak bağı" olarak değerlendirilmiştir (Atay, 2004, s. 155'ten aktaran Karadeniz, 2007, s. 36). Diğer taraftan, muhafazakârların, daha doğru bir ifade ile gelenekçilerin, "gelenekleri mevcut halleriyle muhafaza"ları söz konusudur. Bu haliyle gelenek, modernistlerle muhafazakârlar arasında öteden beri başlıca anlaşmazlık konularından birini oluşturmaktadır. Geleneği savunmak muhafazakârların, geleneği değiştirmek ise modernistlerin tutumu olagelmıştır (Armağan, 1997, s. 63'den aktaran Karadeniz, 2007, 36).

Modernleşme sürecinde yaşanan gelişmelerden hareketle tanım yapan Black, bilimsel devrimden beri, insanları işlerinde ya da problemlerindeki hızlı değişim süreci için kullanılan "modernleşme" kavramının, köken bakımından, yakın çağın bir ürünü olmasına rağmen, deyim olarak 16.yüzyıl Latinesine kadar geriye götürebileceğini ifade eder. Kavram, 17. ve 18. yüzyılda teknolojik, iktisadî, siyasî ve toplumsal gelişmede en ileri olan ülkelerin özelliklerini belirtmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Bu ülkelerin ileri olarak nitelenen özelliklerini diğer ülkelerin elde etme

süreçleri, “modernleşme” kavramıyla ifade edilmektedir. Modernleşme kavramı yanında “Batılılaşma” ve “Avrupalılaşma” sözcükleri de bu süreci ifade etmek için kullanılan kavramlardır. Ancak Black’e göre, batılılaşma ve Avrupalılaşma kavramları, değişim sürecinin kendisini ifade etmek için yeterli olmayıp, yalnızca sürecin birer parçasıdır. 20. yüzyılda kullanılan “sanayileşme” de yeterli değildir. Çünkü 17. ve 18. yüzyılda İngiltere ve Fransa’nın batılılaşmasından ve 20. yüzyılda Japonya’nın Mançurya’yı Avrupalılaştırmasından söz edilemez. Dolayısıyla modernleşme, son yüzyılların bilgi patlamasının sonucunda meydana gelen bir yenileşme sürecinin ifadesi olarak, hem devingen özelliği hem de insan problemlerinin üzerindeki etkisinin evrenselliğinden kaynaklanmaktadır (Black, 1989, s. 16-17).

Modernleşme sürecinde yaşanan gelişmelerden hareketle tanım yapan Black’e göre, modernleşme (çağdaşlaşma), tarih boyunca gelişmiş kurumların insanın bilgisindeki görülmemiş artışını yansıtan ve hızla değişen işlevlere uyarlanması sürecidir ve bilimsel devrime eşlik eden bu süreç insanın çevresini denetlemesine olanak sağlar. En erken modernleşen toplumlarda çağdaşlığın zorlaması içsel nitelikli olduğundan, bu dönüşüm yüzyıllar boyunca yavaş yavaş gerçekleşmiştir. Daha sonra modernleşen toplumlarda bu zorlamalar gittikçe dışsal nitelik kazandığından değişim hızlı, hatta birdenbire olmuştur (Black, 1989, s. 18-19).

Black, modernleşen toplumların mutlaka karşılaştıkları aşamaları şu şekilde sıralar:

1. Modernliğin zorlaması: Bir toplumun kendi geleneksel bilgi çerçevesi içinde modern düşünce ve kurumlarla ilk karşılaşması ve modernliği savunanların ortaya çıkması.
2. Modernleştirici önderliğin sağlamaştırılması: Çoğunlukla kuşaklar boyu süren ve normal olarak sert olan bir devrimci mücadele ile iktidarın geleneksel önderlerden modernleştirici önderlere geçmesi,
3. İktisadî ve toplumsal dönüşüm: İktisadî büyüme ve toplumsal değişimin gelişmesiyle bir toplumun kırsal ve tarımsal ağırlıklı yaşam biçiminden kentsel ve endüstriyel ağırlıklı yaşam biçimine dönüşmesi (Black, 1989, s. 73).

Black'e göre, gelenekselden moderne geçiş beş yönlü bir çerçevede tartışılabilir: *Düşünsel alanda*: İnsanın çevresini anlayıp denetleme gücünün ve düşünsel yeteneklerinin artması, bilimsel bilgi birikiminin oluşması ve her kuşağın yeni bilgiler eklenmesi sürecinin oluşmasıdır. *Siyasal alanda*; Hem kamusal hem de özel alanda siyasa yapmanın tutarlılaştırılması, kurumsal alanda ise devlet yönetim organlarının merkezileştirilmesi ve etkinliğinin en ücra köşelere kadar genişletilmesi ile hukuk sisteminin yerleşmesidir. Bu süreçle özel kesim güçlenmiş ama devlet özel kesimin yapmadığı işleri yapmaya başlamıştır. Halk siyasete katılmaya başlamış ve iktidarın meşruiyeti önem kazanmıştır. *İktisadî alanda*: Geleneksel toplum tasarruf ve özellikle de yatırımın olmadığı bir toplumken, ağdaş toplum tasarruf ve özellikle de yatırımın olduğu bir toplumdur. Uzmanlaşma beraberinde ekonomik büyümeyi de getirmiştir. Ekonomi devlet tarafından denetlenir. Tasarruf ve yatırım hkmetler, bankalar, işletmeler ve bireylerce gerçekleştirilir. Ekonomik gelişme ise siyasal önderlerin kaynakları seferber etme yeteneklerine bağlıdır. *Toplumsal alanda*: Kırsal kesimde çalışanların azaldığı, sanayi ve ticaret alanında çalışanların arttığı, eğitim imkânlarının genişlediği, iletişimin arttığı, gelir, eğitim ve fırsat eşitliğine doğru bir eğilimin oluştuğu bir yapının ortaya çıkmasıdır. *Tarımsal alanda* makine kullanılmasıyla üretim hızla artarken diğer taraftan uzmanlık isteyen mesleklerin önemi artmıştır. Tüm bu gelişmelerle sosyal hareketlilik artmış, artan sosyal hareketlilik ulusal topluluğun yurttaşlar üzerindeki etkisini güçlendirerek ulusal düzeyde bir anlaşma sağlanmasını güçlendirmiştir. *Psikolojik alanda*: Geleneksel toplumun katı ve durağan yapısında girişimcilik ve bireycilik önemsiz olup baskı altında tutulurken, değişikliklerle birlikte bireycilik ve girişimcilik ne çıkmıştır (Black, 1989, s. 21-18'den aktaran iek, 1997, s. 38-39).

Günay ve Ecer'e göre, modernlik her zaman geleneksel formların ve değerlerin bir zıddını oluşturmaz ve hatta birçok durumlarda bu ikisi arasında belli bir uyum bile bulunabileceği deneysel sosyolojik araştırmalarla da görülebilmektedir. Modernlikle gelenek arasındaki ilişki kimi zaman geleneğin, kimi zaman da modernliğin lehine olabilmektedir, bir arada bulunmaları imknsız değildir. Gelenek, yeniliklere ayak uydurabilecek bir yapıya sahip olabilir (Günay ve Ecer, 1999, s. 16).

Karmaşık bir süreç olan modernleşme olgusu, içinde geleneklerin ne gibi rol oynadığı sorusunu ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda, gelenek ile modernleşme arasında üç yönlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Gelenekler bir yönüyle modernleşmeye engel, bir başka yönüyle de modernleşmenin temel etkeni olarak kendini göstermektedir. Diğer taraftan geleneklerdeki değişmeyi modernleşmenin bir sonucu olarak ele almak veya modernleşmenin gelenekler üzerindeki etkilerinden söz etmek mümkündür (Eisenstadt, 1996, s. 101).

Shayegan'a göre, gelenek ve modernlik arasındaki işbirliğini yansıtan en güzel örneklerden birisi de Japonya örneğidir. Bir Japon için işi ve hayat tarzı moderndir. Ancak aile hayatı geleneklere bağlıdır. Öyle ki iş hayatıyla sosyal hayat arasındaki bu bölünme, normal faaliyetleri aksatmadığı gibi insanları bir ölçüde aşırı sert sarsıntılardan da korumaktadır (Shayegan, 1993, s. 31'den aktaran Bilgin, 1996, s. 153). Modernlik ya da geleneksellik çoğu zaman bir kimlik olarak sunulmakta ya da kimliği belirleyen önemli bir etken olarak sunulmaktadır. Sosyolojik açıdan kimlik çalışmaları, genellikle, gelenek ve modern tanımlayıcılar çerçevesinde şekillenmektedir (Shayegan, 1993, s. 31'den aktaran Bilgin, 1996, s. 153).

Modernleşme sürecinde birçok uygulamalar geleneğe dayanabilir. Modern toplumsal yapılar içerisinde geleneksel unsurlar varlıklarını devam ettirebilecekleri gibi tam tersi bir durum da söz konusu olabilir (Altun, 2002, s. 170).

Modernleşme, yapısal-işlevsel kuramda kitle toplumu olarak; sosyal-çatışma kuramında ise sınıf toplumu olarak ele alındığında şunlar söylenebilir: Tönnies, Durkheim ve Weber modernleşmeyi kitle toplumunun ortaya çıkışı olarak değerlendirmektedir (Macionis, 2001, s. 631). Kitle toplumunda sanayi ve bürokrasi geleneksel toplumsal bağları ortadan kaldırır. Kitle toplumunda akrabalık ve komşuluk bağları zayıftır. Bu yüzden bireyler toplumsal olarak izole olmuştur. Bu dışlanma sonucu toplum yaşamı belirsizleşir. İnsanlarda güçsüzlük duygusu ortaya çıkar. Modern kentlerde bazı insanların ölümü ancak etrafa yaydıkları koku ile anlaşılmalıdır. Bazı insanlar kentlerde yalnız yaşamakta ve yalnız ölmektedir. Kitle toplumunda insanların yaşamında kendileri ve aileleri vardır. Bazıları aile bağlarını da koparmıştır. Kitle toplumlarında sanayileşme ve bürokrasi yaygınlaşır. Modernleşmenin etkilerinin

başında devlet ve diğer formel organizasyonların yaşam alanlarının genişlemesi gelmektedir (Macionis, 2001, s. 632-4'ten aktaran Bahar, 2009, s. 87). Sınıf toplumu toplumsal tabakalaşmanın olduğu kapitalist bir toplumdur. Sınıf toplumlarında modernleşme kapitalist ekonominin yaygınlaşması sonucu eşitsizliklerin ortaya çıkmasına neden olur (Macionis, 2001, s.633-4'ten aktaran Bahar, 2009, s. 87).

Modernliğin, kendini inşa ameliyesini gelenek üzerinden gerçekleştirmeye çalıştığı ve kendini “geleneksel olmayan” olarak takdim ettiği görülmektedir. Bu inşa, bir anlamda, geleneğin dönüştürülmesi ile mümkün olabilmektedir ki, Armağan'ın (1997) da ifadesiyle, modernin, “geleneğin ıslah edilmiş şekli” olduğu unutulmamalıdır. Yani aslında gelenek, varlığını modernin içerisinde başka bir formda devam ettirmektedir. Daha da manidar olanı, muhafazakârların, geleneği “geriye dönük” bir inşa sürecine tabi tutup bir “kurgulama” işine girişmeleridir. Bu haliyle, kurgulanmış, inşa edilmiş, “bugün”de kullanmak üzere “geçmiş”ten devşirerek elde edilmiş gelenek (Laroui, 1993, s. 68'den aktaran Karadeniz, 2002, s. 91) de, kelimenin tam anlamıyla “modern” bir amaçtır. Böylece her halükarda gelenekçi, tutarlı kalmak ve gelenek de modern olmak durumundadır (Karadeniz, 2007, s. 37).

Gelenekle modernlik arasındaki intikal, yorumlama ve eleştiri süreci bir diğerinin önemini vazgeçilmez kılmaktadır. Nitekim modernlik de gelenekle bütün bağların koparılması anlamına gelmediği gibi, tarihin en güçlü modern sesleri de en güçlü geleneklerden doğmuştur (Takış, 2003, s. 8'den aktaran Karadeniz, 2007, s. 37). Geleneksel-modern ikileminin ise, bir tepkisellikten doğduğu söylenebilir. Aydın'a göre, bu tepki öncelikle gelenek kutbundan değil, modernlikten gelmektedir. Ve modernlik, kendini geleneğin karşısına koyduğu müddetçe, türedi bir olgu ya da bir sapma olarak adlandırılacaktır. Burada aslolanın gelenek, sonradan ortaya çıkanın ise modern olduğu kabul edilmek zorundadır. Ayrıca gelenek, binlerce yılın birikimini barındırırken, modernlik fiili olarak en fazla birkaç yüzyılın ürünüdür. Ancak buna rağmen ikisinin de birer değer veya yapı olmalarının ötesinde birer “zihniyet şeması” oldukları, ya da bilinç kategorilerini ifade ettikleri kabul edilmelidir (Aydın, 2004, s. 55'den aktaran Karadeniz, 2007, s. 37). Bu bilinç kategorileri içerisinde “kendi halinde gelenek”, yani geleneksellik ve “geçmiş bugünde yaşatma kaygısında olan ve geleneği, tarihin bir “an”ında sabitleyerek onu muhafazaya çabalayan gelenekçilik” arasında bir

ayırımında bulunmak gerekmektedir. Ama öncelikle, geleneğe bu iki yaklaşım arasında nasıl bir ilişkiden söz edilebileceği ifade edilmelidir. Bunun ise, yapılan gelenek tanımlamalarındaki ortak paydanın ve hangi gelenekten söz edildiğinin belirlenmesi ile mümkün olacağı vurgulanmalıdır (Karadeniz, 2007, s. 37).

Modernleşme kuramına eleştiri getiren düşünürlerden Joseph R. Gusfield, modern-geleneksel ilişki türlerinin karşılaşmasında toplumsal farkların önemine vurgu yapmaktadır (Tazegül, 2005, s. 34'ten aktaran Çetin ve Yücedağ, 2010, s. 96-97). Gusfield, özgül geleneklerin içeriğindeki çeşitliliğe dayanarak, modern biçimlerle aralarında 'kabul etme', 'yerine getirme', 'yadsıma' ve 'iç içe geçme' ilişkileri olabileceğini belirtir ve modern geleneksel toplum ayırımında saptadığı yanlışlara dikkat çeker. Bu bağlamda geleneksel toplumun sanıldığı gibi türdeş toplumsal bir yapıya sahip olmadığını iş bölümü, farklı gruplar ve farklı yaşam biçimleri de içerdiğini ifade etmektedir (Çetin ve Yücedağ, 2010, s. 97).

Gusfield'a göre, geleneksel ve modern biçimler daima çatışma içinde değillerdir. Özgül bir tarihsel ve kültürel durumdan ayrı olarak, 'geleneksel toplum' soyutlaması, modernist biçimlerin kabulünü, yadsımasını ya da birleşmesini de barındırmaktadır (Gusfield, 2005, s. 58'den aktaran Çetin ve Yücedağ, 2010, s. 97). Geleneksellik ve modernlik birbirini karşılıklı olarak dışlayan sistemler değildir. Gelenek ve modernlik çatışma içinde olmaktan çok, çoğu kez birbirini güçlendiren, birbirlerinin varoluşuna önemli katkılar sunan yapılardır. Kısacası, geleneksel ve modern arasında, klasik modernleşme kuramının iddia ettiği gibi ikircikli bir yapı değil, birbirinin içine geçen ve birbirini destekleyen bir ilişki biçiminin varlığından söz edilebilir (Çetin ve Yücedağ, 2010, s. 97).

Modernleşme kuramının temelde geleneksel-modern toplum ayırımına dayanır ve bu sebeple bu kurama yöneltilen eleştirilerde ilk sırayı geleneksel-modern toplum ayırımının aldığı görülür. J. Gusfield, bu ayrımları ve bunlardan kaynaklanan yanlışları şöyle ifade etmektedir:

Yanlış 1: Gelişmekte olan toplumlar durağan toplumlardır: Geleneksel toplumun hep bugünkü durumuyla var olduğunu ve hiç değişmemiş olduğunu varsaymak yanıltıcıdır.

Yanlış 2: Geleneksel kültür tutarlı bir norm ve değerler bütünüdür: Kentsel merkezlerin ‘büyük geleneği’ ile kırsal toplulukların ‘küçük geleneği’ arasındaki ayrılma ve etkileşim geleneksel yapının tek biçimli bir formdan öte çeşitliliğine dikkat çeker.

Yanlış 3: Geleneksel toplum türdeş bir toplumsal yapıdır: Toplum içinde farklı gruplarda farklı yaşam biçimleri kurumsallaşmıştır.

Yanlış 4: Eski gelenekler yeni değişimler tarafından yerlerinden edilir: Eski ve yeni kültür ve yapılarıdaki çatışma veya uyum sık görülen bir olgudur, eski yeniyle zorunlu olarak yer değiştirmez.

Yanlış 5: Geleneksel ve modern biçimler sürekli çatışma içindedir:

Geleneksel toplum soyutlaması, modernist biçimlerin kabulünü, reddini veya etkileyen geleneğin içeriğinin çeşitliliğini görmemektedir.

Yanlış 6: Geleneksellik ve modernlik birbirini dışlayan sistemlerdir: Verili bir kurumun ya da bir kültürel sistemin çeşitli yönleri vardır. Bir toplum üzerindeki yeni etkiler karşısında her boyut aynı yönde işlev görmez. Geleneksellik ve modernlik çatışma içinde olmaz, çatışma içinde olmaktan çok, çoğu kez birbirini güçlendiren sistemlerdir.

Yanlış 7: Modernleşme süreçleri gelenekleri zayıflatır: Yeni kurumlar ve değerler eskiyle kaynaşabilir, birbirine girebilir, sıklıkla böyle olur (Gusfield, 1971, s. 49-56’ dan aktaran Köker, 1995, s. 55-56).

Görüldüğü üzere, gelenek ve modernleşme kavramlarına, geleneksel ve modern toplumların sahip oldukları özelliklere dair pek çok yaklaşım mevcuttur.

1.2. GELENEK VE İKTİSAT

İçinde yaşadığı toplum bu yoldaki bütün çaba ve aykırı davranış biçimlerine rağmen bireyi etkilemektedir. Bu etkini geniş bir kültürel çevre ile başlamak üzere giderek davranış ve tutumlara doğru daralan bir kulvarı bulunmaktadır. Toplumdan bireye doğru yönelen etkilerin kalıcı ve karakteristik boyutlara sahip oluşu gerçeğini ise bu noktada

aramak gerekir. Çünkü insan doğaya egemen olma düşüncesini hayata geçirdiği andan itibaren kendini grup yaşamının içinde bulmuştur. Başlangıçta bir zorunluluğun sonucu olarak ortaya çıkmış görünen bu yaşam biçimi giderek bunu insanın doğası haline dönüşmüştür (Doğan, 1995, s. 32).

Genç'e göre, insanın nesne ve diğer insanlar üzerindeki hâkimiyetine dayanan bir varoluş biçimi olarak modernlik ile insanın ve doğanın aşkın bir anlam içinde birbirini tamamladığı gelenek arasındaki farklılaşma; üretim, tüketim ve dağılım denilen iktisadî kavramları kendine göre şekillendirecektir. Her şeyin “çıplak bir gerçeklik” yani mülkiyet mücadelesi içerisinde değerini bulduğu ekonomi-politik kıskacındaki toplumlar gelenekselin organik bir bütün oluşturduğu toplumlardan oldukça farklıdır. Geleneksel toplumlar için iktisat, sadece arz ve talep arasındaki soyut, “doğal” bir denge durumu değil; toplumun bütün alanlarının etkilediği ve etkilendiği somut bir gerçekliktir. Karl Polanyi'nin kavramsallaştırması ile ifade edersek “piyasanın toplumsal hayatın içine gömüldüğü” bir ekonomi biçimi, geleneksel dünyanın iktisadî zihniyetini biçimlendirir (Genç, 2009, s. 51).

Kongar'a göre, her toplum içindeki maddi ya da manevi her gelenek, maddi varlık, fikir ve inanç, o toplum için de hayati fonksiyonları yerine getiren gelenekler, maddi varlıklar, fikir ve inançlar bir bütünün vazgeçilmez parçalarını oluşturmaktadır (Kongar, 2004, s. 163).

Fukuyama'ya göre, geleneksel kültürün bütün şekilleri –kabileler, klanlar, köy kuruluşları, dinî cemaatler vs.- değerlerin paylaşılması temeline dayanır ve bu değerleri birlikte hareket etme davranışının başarısını sağlama amacıyla kullanır. Gelişme üzerine görüş belirten Hagen, Lewis ve McClelland gibi düşünürler, sosyal sermayeyi bir değer olarak görmektedirler. Diğer taraftan, Marx örneğin Hindistan'da var olan geleneksel toplumsal ilişkileri gelişime engel olarak görmektedir. İktisadî modernleşme, geleneksel kültür ve toplumsal oluşumlara zıt gibi görünmektedir (Fukuyama, 2001, s. 9) Fukuyama, birlikte hareket etmeye dayalı informal değerlerin modern ekonomilerin önemli bir parçası olduğunu ve iktisadî faaliyetin doğası olarak giderek daha fazla önem kazandığını belirtmektedir (Fukuyama, 2001, s. 10).

Fukuyama'ya göre, din iktisadî gelişmede önemli bir etken olmaya devam etmektedir. Bugün dünyada en önemli ve öngörülememiş kültürel devrimlerden birisi, Katoliklerin Protestanizm'e geçmiş olmalarıdır. Son iki nesildir ampirik olarak gözlemlenemese de bu süreç, fakir topluluklarda toplumsal etkiler doğurmuştur ve Protestanizm'e geçenler gelir, eğitim seviyesi, sağlık ve toplumsal ağlarında gelişmeleri görmüşlerdir (Fukuyama, 2001, s. 17).

Ülgener'e göre, zihniyeti belirleyen ve ortak sistemi oluşturan normlar, değerler, tercihler ve eğilimler de toplumsal zihniyet çözümlemesinde dikkate alınmalıdır. Bunları dikkate alarak yapılabilecek bir zihniyet çözümlemesi, bir toplumsal yapıdaki eşyaya, üretime, sanayiye, mübadeleye, gelir elde etmeye, girişimciliğe, sermaye oluşturmaya karşı takınılan tutuma, yerli ve yabancı toplumsal çevreye ne türlü bir bakış açısı ile bakılması gerektiğine yönelik çeşitli sosyolojik içerikli soruları, en kapsamlı ve gerçeğe uygun olarak cevaplayabilmektedir. Ayrıca zihniyetin bütünlükçü yönü; geleceğe, uzak ve yakına ne tür bir mesafe bilinci içinde yaklaşılmasını belirleyen bakış ve davranışlara, içten gelen eğilim ve değer hükümlerinin söz, deyim ve telkinlerinin etkisi ile bakabilmekten oluşmaktadır (Ülgener, 1983, s. 19).

İlhan'a göre, geleneksel anlayış, mesleği sabit, kararlı bir yapı olarak kodlar. Bu açıdan, kararlılık mesleğin algılanma biçimini, mesleğe yönelimi ve onu icra üslubunu belirleyen ana etken olarak öne çıkar. Mesleğe yaklaşımı gelenekselliğin tayin ettiği zamanlarda bireyin mesleğiyle olan ilişkisi genelde "ölüm bizi ayırana dek" anlayışına tekabül eder, meslek ömür boyu bir proje olarak kabul görürdü. Birey, mesleğiyle ilişkisini ekonomik kazanımlarla sınırlamaz, aksine hayatını tamamen mesleği üzerinden kurar, kendini mesleği içinde inşa eder, hayata mesleğiyle tutunurdu. Bu nedenle meslek üzerinden kurduğu ilişkiler, sosyal çevre, yaşam tarzı vb. de görece süreklilik arz ederdi. Meslek değiştirmek bu ilişkilerin, sosyal çevrenin ve yaşam tarzının da bütünüyle değişmesini gerektirdiğinden, yani salt sürdürülmekte olan isin değiştirilmesinin çok daha fazlasına tekabül ettiğinden, kolay değildi. Girilecek yeni mesleğe özgü tutum ve davranışları içselleştirmenin, yaşam tarzını yeni isterler doğrultusunda bastan tanzim etmenin, yeni bir sosyal çevre edinmenin vb. güçlüğü de meslek değiştirmeyi ayrıca zorlaştırırdı (İlhan, 2008, s. 318).

İlhan'a göre, toplumsal yapının kurucu ögesi olan "meslek", toplumun isleyişinde hayati rol oynar. Toplumun yapılaşmasında, örgütlenmesinde, işbölümünün oluşmasında ve biçimlenmesinde belirleyici etkiye sahip olması, toplumsal uzlaşmaya ve istikrara olan katkıları mesleği toplumsal açıdan önemli kılar. Sosyo-kültürel/ekonomik boyutları ve fonksiyonları açısından meslek, toplumsal etkileşimin temel bir belirleyeni olarak öne çıkar ve maddi kazanç sunumlu işlerden/uğraşlardan tümüyle farklılaşır (İlhan, 2008, s. 315).

1.3. MODERNLEŞME VE İKTİSAT

Modern toplumlar iktisadî anlamda gelişmiş toplumlar olarak düşünülmektedir. Bu bağlamda, modernleşme ve iktisadî gelişmeler hakkında görüşlere yer vermek anlamlı olacaktır.

Modern sanayi medeniyetinin, tüm toplumlar ve dinlere, ne denli köklü toplumsal değişme ve uyum problemlerini dayattığını son birkaç yüzyıldan bu yana canlı bir tarih ve sosyoloji olarak bütün insanlık yaşadı ve yaşamaya devam etmektedir. Zira geleneksel toplum ve onun hayat tarzına nispetle oldukça yeni ve değişik bir yaşam, insan ve toplum anlayışı ve dünya görüşünü beraberinde getiren modern medeniyet, böylece başta sanayileşmiş Batı ülkeleri olmak üzere, dünyanın tüm toplumlarının geleneksel yapısını, kültürünü ve dünya görüşünü derinden etkiledi. Bu etkiler, dünyanın tüm toplumlarının geleneksel ve kurumlaşmış dinî inançları, uygulamaları, normları, değerleri ve kültürleri üzerinde de çok derin yankılar uyandırdılar. Böylece sanayileşme, modern bilimsel ve teknolojik gelişmeler, sosyo-ekonomik değişmeler, hızlı nüfus artışı, kentleşme, modern eğitim-öğretim ve kitle iletişim ve ulaşım araçlarının dünya ölçüsünde yaygınlık kazanması, toplumsal hareketliliğin eskiye nispetle çok büyük oranlarda artışı vb. değişimler, dünyanın tüm toplumlarının geleneksel yapısını, organizasyonunu, kültürünü ve inançlarını derinden etkiledi. Bu çerçevede, hemen bütün dünyanın toplumlarının geleneksel ve kurumlaşmış dinî inançları, uygulamaları, teşkilatları, kurumları, normları, değerleri ve otoritelerinde çok önemli ve köklü değişimler gözlemlendi (Günay, 2008, s. 376).

Eisenstadt'a göre, köklü bir geçmişi bulunan ve kökleşmiş davranış biçimleri olarak davranışları belirleyen geleneklerin en modern anlamda, bilim ve teknolojinin gelişmesindeki katkıların keşfedilmeye başlanması, toplumları yeniden geleneklerini aramaya veya onları yeniden canlandırmaya yöneltmektedir. Modernleşme sürecindeki bazı toplumlar, bozulan sosyal dengeleri kurmak ve sosyal organizasyonları tekrar oluşturmak için, geleneklerini yeniden keşfederek çıkış yolu aramaktadır (Eisenstadt, 1996, s. 101-102).

Kongar'a göre, sadece teknoloji, insanın yeryüzünde var olduğu andan bugüne kadar olan gelişmesini nesnel kıstaslara göre bize bildirebilir. Çünkü teknoloji, bir birikim sonucu ortaya çıkar, birikim ise bir ilerlemenin işaretidir. Teknolojinin toplumdaki belirtisi de sanayileşme düzeyidir. Şu halde, modern toplum, ileri düzeyde sanayileşmiş toplumdur (Kongar, 1995, s. 228).

Günay'a göre, geleneksel topluma nispetle modern sanayi toplumunda gözlenen birçok önemli farklılıklar sebebiyle, geleneksel toplumda hayatiyet bulunduğu şekliyle dinin modern sanayi toplumunda da varlığını sürdüreceğini düşünmek hatalı olmaktadır. Zira bu iki farklı toplum tipinde hayatiyet bulan dinî yaşayışlara karşılaştırmalı bir göz atış, onların arasında çok büyük farklılıkların bulunduğunu bize öğretmektedir. Bu durumda, dinî yaşayışı ve onun dinamiğini sırf ilahiyat, tarih veya psikoloji açısından anlamaya ve açıklamaya çalışan görüş ve yaklaşımların eksikliği de kendini göstermektedir. Zira, bu iki farklı toplum tipinde kendini gösteren dinî yaşayışlardaki farklılıkların temelinde toplumsal yapılar, şartlar ve olgulardaki farklılıklar yatmaktadır (Günay, 2008, s. 398).

Durkheim, toplumları "geleneksel" ve "modern" olarak ikiye ayırmakta ve toplumsal iş bölümü analizini bu kavramlara dayandırmaktadır. Geleneksel olan toplum "mekanik dayanışma" üzerine kuruludur. Modern toplum ise "organik dayanışma" üzerine kuruludur. Toplumsal iş bölümü görev ve sorumlulukların belirlendiği, toplumsal hayattaki etkileşimi gösteren sosyal bir gerçekliktir (Ritzer, 1996, s. 187).

Görüldüğü üzere iktisadî anlamda gelişmiş olarak düşünülen modern toplumlar, inançlar ve değerler bakımından geleneksel toplumlardan farklılık arz etmektedir. Dinin

iktisadî hayatı nasıl etkilediği meselesi ise çalışmamızın önemli bir yönünü oluşturmaktadır.

BÖLÜM II

DİN VE İKTİSADÎ HAYAT

2.1. GELENEK VE DİN

Din kelimesi, “Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>). Türkçeye Arapça ‘deyn’ kelimesinden geçmiştir ve şu anlamlara gelir: Üstünlük, egemenlik, itaat, zorlamak, itaatkâr olarak kendini bir güce teslim etmek, borçlanmak. Birinin emrine girmek, onun emrine amâde olmak, onun hâkimiyet ve otoritesi altında boyun eğmeyi kabul etmek. Şeriat, kanun, yol, millet, âdet, taklit. Hesaba çekmek, ceza veya mükâfat vermek (Ece, 2000, s. 143).

Ece’ye göre, din kelimesi çok geniş bir anlam sahasına sahiptir. Kuran’da ve hadislerde birçok anlamda kullanılan bu kelime, kavram olarak insanlığın en önemli faaliyeti olan inanmayı, bir yaratıcıya itaat ve ibadet etmeyi, ahlâkî davranışları, fazilet ve iyilikleri, toplumsal düzeni, doğru yolda olmayı ifade eder (Ece, 2000, s. 142–143). Etimolojik anlamıyla paralel olarak ise toplumu birbirine “bağlayan” bir tutkal vazifesi görmekte; geleneği ve düzeni korumaktadır (Beneton, 1991, s. 62 ‘den aktaran Karadeniz, 2007, s. 29). Gelenek ise sosyal anlamda, her kuşağın önceki kuşaktan devraldığı, içselleştirerek yaşadığı ve ancak hayat şartları ile uyumlu hale getirdiği, yani yorumladığı bütün tarihsel ve kültürel mirastır.

Din ile gelenek arasındaki ilişkiyi bilimsel olarak kanıtlanabilir ve kabul edilebilir bir düzlemde ele alan Schuon’a göre, “bir din doğuşunda, ilk andan itibaren insanları Allah’a bağlar, fakat ona gelenek adı verilemez. Dinin ilk tâbilerinin üzerinden iki ya da üç nesil geçince din bir gelenek halini alır”(Armağan, 1992, s. 12). Nitekim Edward Shils de “Gelenek” adlı ünlü makalesinde, bir şeyin gelenek olabilmesi için, ya da gelenekselleşen ile gelenekselleşmeyen ayırımını yaparken, bu noktadan, nesil kavramından hareket etmektedir. Ona göre, “açıktır ki, tasavvurunun arkasından hemen terk edilen, mucidi ya da savunucusu takdim ettiğinde veya onu cisimleştirdiğinde hiçbir alıcı bulamayan inanç gelenek değildir. Eğer bir inanç veya pratik ‘moda oluyor,’ fakat kısa bir süre hayatta kalabiliyorsa, bir geleneğe dönüşmeyi başaramaz;

çekirdeğinde, gelenekselliğin kalbinde bulunan taraftarından alıcısına intikal ettirilme tarzları taşıyor olsa bile başaramaz. Bir gelenek halini alabilmesi için en az üç kuşak – bunların uzun veya kısa olmasının önemi bulunmaksızın – sürmesi gerekir” (Shils, 2002, 160’dan aktaran Karadeniz, 2007, s. 34). Dolayısıyla Schoun’un, bir dinî inancın gelenekselleşmesini tasvirinin bu anlamda, hem geleneği “dinin sosyal görünümü” olarak teslim etmesiyle geleneği sosyal bir olguya yüklediği ve hem de bir geleneğin meydana geliş sürecini işaret ettiği söylenebilir (Karadeniz, 2007, s. 34).

Gelenek ve din birbirlerini var eden ayrılmaz olgulardır. “Din” geleneği oluşturan öge olsa da dinin devamlılığı gelenek sayesinde olmuştur. Dolayısıyla bu iki öge birbirinden ayırt edilerek açıklanamaz. Oluşumundan sonra kendi prensipleri ile örülü bir medeniyet tasarlayan bir dinin mükemmelliği ve onun biricikliği, mensupları açısından onun diğer herhangi bir dine tercih edilebilirliğini ima eder. Fakat sadece onlar için başkaları için değil, kendi dinin safiyetini ve sembolizmin tutarlılığını muhafaza etmek amacıyla bazen onu diğer dinlere karşı savunmanın haklı nedenleri olabilir. Bununla beraber tüm “sahih” dinler yani kopmaz bir gelenek zinciriyle otantik bir vahye bağlı dinler aynı zirveye götüren yollardır (Northbourne, 1998, s. 29).

“Gelenek” adı verilen yatay süreklilik olmaksızın “din” kendini zaman ve mekânda daimi kılmazdı, zira gelenek tersyüz etmeksizin elçiye gönderilen öğretilerin kuruluş biçimlerini içerir. Bu iletim karakter itibarıyla sadece yatay ve tarihi değildir, aksi takdirde eninde sonunda hantallaşan ağırlığıyla dini zayıf düşürürdü. Bilakis İslam geleneğinde, diğer dinî geleneklerde olduğu gibi dikey boyutlarda vardır. Özellikle de çöküş dönemlerini takip eden manevi reform ya da yeniden doğuş vakitlerinde yapılanmaların başlıca sürükleyicileri olan büyük bilgelerin hayatları kendilerinin tanrıya birliktelikleriyle ve böylesi tasavvufî tecrübelerin çevrelerindeki dünyada hasıl ettiği meyvelerle ilgili kinayelerle doludur. Bu yüzden manevi konumları itibarıyla bunlar sanki İslam toplumuna yeni vahiylerle tanrısal iradenin yeni dikey projeksiyonlarıyla gelmiş, sonraki elçiler gibidir. İşte bu tercih anlayışlarıyla gelenek kendi kendini zaman zaman kendini yenileme imkânı bularak muhtelif dinlerin tarihsel biçimlerinden hep gördüğümüz bozulmaya yönelik tabii eğilimini aşmışlardır (Nasr, 1995, s. 30).

Nasr'a göre, geleneğin dinle ilişkisini tartışmak dinlerin çokluğu konusunun araştırılmasını gerektirir. Dinî formların çokluğu geleneklerin çokluğuna işaret eder. Kadim gelenek ya da *sophia perennis*'in değişik formlarında içinde bulunduğu bir çok din bulunduğu söylenebilir. Böylece kişi gelenek ve geleneklerin temel sorunun gerçekliğiyle karşılaşmak durumunda kalır. Üzerinde çok durulan bu sorun pek çok yanlış anlaşılmanın sebebi olmuştur. Belli bir görüş açısından, yalnızca tek bir gelenek vardır; her zaman var olan kadim gelenek. Bu tüm gerçeklerin özünde ve bu gerçeklerin kökeni olan tek gerçektir. Semavi orjinalin dünyevî tezahürleri olan gelenekler nihai anlamda, kadim geleneğin değişmez olan orijinaliyle bağlantılıdır (Nasr, 1995, s. 54).

Günay'a göre, geleneksel toplum tipine nispetle oldukça değişik ve karmaşık bir yapı arzeden teknolojik toplum veya modern sanayi toplumunda her şeyden önce teknik son derece gelişmiş olup; orada insan tabii çevresi içerisinde yaşadığı geleneksel toplumdaki farklı olarak teknik bir çevrede yaşamakta; daha doğrusu modern sanayi toplumu insanla tabiat arasında makineler, karmaşık teknikler, bilgiler, fabrikasyon eşyalar vs. den oluşan bir ağ örmektedir. Aletten makineye, el işçiliğinden makineleşmeye geçişle karakterize olan sanayi devriminin oluşturduğu bu yeni teknolojik çevrede insan, adeta tabiatı kendi ihtiyaçları, arzuları ve ihtiraslarına tabi kılmak eğilimindedir. Makine, elektrik, elektronik ve nükleer enerjilerin kullanılması sayesinde, gayet yüksek bir üretkenlikle karakterize olan modern sanayi toplumunun iktisadı, bir üretim ekonomisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Günay, 2008, s. 396).

Geleneksel toplumu tehdit eden şey kıtlık tehlikesi ise, modern sanayi toplumu da aşırı üretimin tehdidi altında bulunmaktadır. Öte yandan, geleneksel toplumda aile bizzat kendi eliyle ürettiğini tüketir ve böylece hem üretici ve hem de tüketici olurken, modern sanayi toplumunda genellikle aile artık sadece bir tüketim ünitesi durumunu almaktadır. İşçi, çoğunlukla kendisinin hiç tanımadığı bir pazar için üretmektedir. İşyeri ile ikamet yeri birbirinden tamamen ayrıdır. Sanayiye dayalı ekonomiyi karakterize eden en önemli hususlardan biri de, orada tüketim ihtiyaçlarının esnekliği ve sürekli artışıdır (Günay, 2008, s. 397).

Modern sanayi toplumunun sosyal örgütlenmesi, çok karmaşık bir yapıya sahiptir. Aile, akrabalık ve yaş grupları gibi unsurlar varlıklarını sürdürmekle birlikte eski işlevlerinin bir kısmını kaybetmişler ve yeni işlevler üstlenmişlerdir. Modern sanayi toplumunun sosyal örgütlenmesine yeni meslekler ve bunlarla ilgili teşekküller, sosyal sınıflar, dernekler, sendikalar ve öteki menfaat grup ve kuruluşları dahil olmuş ve böylece sosyal

organizasyon içinde akrabalığın yerini, uzmanlaşmış ekonomik, siyasî, hukuki, vs. teşekküller almıştır. Gerçekte, modern sanayi toplumunun sosyal olarak düzenlenmesi öylesine karmaşık bir yapıya bürünmüştür ki, onun tam bir tasvirini sunmak oldukça güçtür. Bu nedenle bu toplum tipini birçok sosyolog “*karmaşık toplum*” şeklinde adlandırmayı tercih etmektedir (Günay, 2008, s. 397).

Günay’a göre, geleneksel ve kurumlaşmış dinin ve dindarlıkların bu gevşemesine sadece endüstri toplumlarında değil, onlara nispetle geri kalmış ve kalkınma yolunda olan toplumlarda da rastlanmaktadır. Zira geleneksel topluma nispetle modern sanayi toplumunu karakterize eden dinamikler olarak sanayileşme, kentleşme, eğitim-öğretim ve kitle iletişim ve ulaşım araçlarının yaygınlaşması, toplumsal hareketlilikteki artış ve bütün bu ve benzeri faktörlerin etkisi altında kendini gösteren toplumsal değişim süreçleri, geleneksel toplumun yapısını, kültürünü, toplumsal organizasyonunu, yerleşik değerleri ve normlarını ve hatta karakterini derinden etkilemekte ve köklü değişme süreçleriyle karşı karşıya bırakmakta olup, bu durum onun geleneksel, yerleşik ve kurumlaşmış dinî yaşayışı, kültürü ve kurumlarını da derinden etkilemektedir. Maamafih, bu sonuncuların toplumsal yapılarının, dinamiklerinin, kültürlerinin ve dindarlıklarının farklılığı sebebiyle oralarda geleneksel din ve dindarlıkların geçirmekte olduğu sarsıntı, modern toplumlara nispetle çok daha değişik sorunlara da yol açmakta, sanayileşme ve şehirleşme ve onların beraberlerinde sürükledikleri toplumsal değişmeler, bir arayış ve bocalama dönemine giren bu toplumlarda geleneksel ve kurumlaşmış dine ve dindarlıklara daha sıkı bir şekilde yeniden sarılma ve hatta bir görüşe göre “dine yeniden dönüş” eğilimlerine de yol açmaktadır (Günay, 2008, s. 399–400).

Akdoğan’a göre, din, sosyal hareketlilikte belirli bir konuma sahip olarak sosyal değişim nedeni olarak fonksiyon görmektedir. Özellikle dinin merkezi bir konumda bulunduğu geleneksel toplumlarda bu etkinin daha belirgin olduğu gözlenmektedir. Çünkü din böyle toplumlarda hayatın hemen her alanında bulunmakta ve sosyal değişmelere yön vermektedir. Zira insanların davranışlarını belirleyen temel unsurlar, sosyo-kültürel faktörlerdir. Eğer bir toplumda din, temel sosyal faktörlerden birisi olarak algılanıyorsa, söz konusu toplumda dinî değerler sosyal değişmeler üzerinde baskın bir karakter gösterirler (Akdoğan, 2004, s. 115). Eğer din, kendisini iyi sunabilir

ve toplumun sosyal yapısında yer edinebilirse, günden güne sosyal doku o din doğrultusunda gelişmeye başlar. Böylelikle yeni dinî değerler insanların yaşamlarına girerek, onların sosyal, kültürel, siyasî, ahlâkî ve diğer hayatları üzerinde etkili olur. Bu etki hem dinin değerleriyle hem insanların o dine gösterdikleri ilgiyle yakından ilişkilidir. Eğer din o insanların dünya görüşlerine ve sosyal yaşamlarına olumlu katkılar sağlar ve özümsenebilirse etkisi daha fazla olmaktadır. Yani dinin, sosyal değişmeler üzerindeki etkisi, sosyal dokudaki yeriyle doğru orantılı olarak belirmektedir (Akdoğan, 2004, s. 117).

Günay'a göre, cemaatçi karakteri sebebiyle üyeleri arasındaki sıkı ve yakın ilişkiler sayesinde sosyal kontrolün doğrudan doğruya dönüştürüldüğü geleneksel toplumda kişi, hem toplum hem de din adına kendine empoze olunan normlara ve davranış modellerine uymak durumundadır. Modern bilimi meydana getiren nazari kadro ve temelden yoksun bulunan geleneksel toplumda bilgiler temelde ampirik bir özellik taşımaktadır. Bu toplum tipini karakterize eden en büyük özelliklerden biri de onun, temelde dinî bir renk taşıyan toplumsal normları uzun süre sabit tutan muhafazakâr bir özelliğe sahip olması ve genellikle orada geleneği tehdit edebilecek her çeşit değişme ve yeniliğin kabul görmeyişidir (Günay, 2008, s. 395).

Geleneksel toplumlarda din, toplumun genel yapısında merkezi bir konumda olduğundan sosyal değişme ve gelişmeler daha çok, din ve dinî değerler doğrultusunda olmaktadır. Ancak modern olarak tanımlanan toplumlarda din, sosyal unsurlardan birisi olarak görülmekte ve sosyal fonksiyonu da o doğrultuda gerçekleşmektedir. Geleneksel toplum yapılarında sosyal değişme ve din çatışması yüksek boyutlarda olmazken, modern toplumlarda bu çatışma en üst düzeyde gözlenmektedir. Çünkü modern toplumlarda sosyal gelişmeleri belirleyen ve onlara yön veren pozitivist düşüncedir. Pozitivist düşünceye göre de din, bireysel bir inanç ve etkinlik olmaktadır. Bu düşünceye göre din, sosyal değişmeye engel olan en önemli faktörlerden birisidir. Zira dinî düşünce statik, kural koyucu ve değişmez bir zihniyeti getirmektedir. Modern düşünce hayatı, akli ve bilimsel gelişmelerin yönlendirmesini, din, gelenek gibi birtakım düşüncelerin sosyal hayata müdahale etmemesini, hatta onları ilkel, arkaik ve tarihi toplumlara ait özellikler olarak görmektedir. Modern düşünce, önünde, onu engelleyecek ve gelişmesini frenleyecek herhangi bir geleneğin olmamasını öngörmektedir. Buna mukabil din ise değişimin dinî değerlerle çatışmamasını, dine uygun olmasını savunmaktadır. Sosyal değişimin önünde dinî engel görenler, toplumu dinin geri bıraktığını savunurlarken; dinî düşünceyi önceleyenler, dine uygun olmayan davranışları toplumu bozma şeklinde görmektedirler (Akdoğan, 2004, s. 126).

Taplamacıoğlu'na göre, bir toplumun dini ile sosyal değişim arasında çok yakın bir ilişki söz konusudur. Öyle ki, din toplumun önemli bir sosyal fenomeni ve gerçekliğidir. Dolayısıyla sosyal yapıda meydana gelecek herhangi bir değişme, bir şekilde dini etkilemekte ve din tarafından etkilenmektedir. Zira sosyal yapı kültürü, dini, ekonomisi, siyaseti ve diğer unsurlarıyla bir bütünlük oluşturmaktadır. Herhangi birisinde görülen bir değişim veya hareketlilik diğerleri üzerinde de etkiye sebep olmaktadır. Bu etki geleneksel toplumlarda daha fazla hissedilirken modern olarak tanımlanan toplumlarda belki daha az hissedilmektedir. Ama şu bir gerçektir ki; sosyal yapıda meydana gelen bir kıvılcım toplumun yapısına göre diğer alanlara da yansımaktadır. Bu yansıma ya etkileyecek ya etkilenecek ya da karşılıklı etkileşim olacaktır. Bu aynı zamanda sosyal bir süreç olarak tezahür etmektedir (Taplamacıoğlu, 1975, s. 48'den aktaran Akdoğan, 2004, s. 95).

Berkes'e göre, değer ölçüleri olmayan hiçbir toplum yoktur. Ancak bazı değerler zamanın şartlarına göre değişeceğine, zamanla katılaşma, kireçleşme eğilimi gösterirler. Bu üç şey ifade etmektedir: Toplumun bireylerini birbirlerine bağlayan ve çok güçlü bir birlik vardır; kişiler değişmez kurallara uyarak yaşamayı çok rahat ve kolay bulurlar; hayatları, yaşlanan kişilerin damarlarının sertleşmesi gibi katılaşmıştır. Kişiler böyle bir durumu çok beğenirlerse de değişme zorunluluklarının sillesini yemeyen toplum da yoktur. Zamanın yumrukları altında bazı kişiler, alışık oldukları ölçüleri bırakmaya, bazılarını gizli ya da açıkça çiğnemeye, bazıları da ya dışarıdan yeni kurallar almaya ya da kendileri yeni kurallar geliştirmeye başlarlar (Berkes, 2004, s. 19).

Berkes, toplumun eski yaşayışından gelen pek çok alışkanlığın aslında dinin gereği imiş gibi nitelik kazanabildiğini şu sözlerle açıklar:

Bir toplumda yüksek sayılan değerler, dinsel değerler kılıfına girmeye de eğilimlidirler. Din geleneğinin en son sığınağı, en son savunma kalesidir. Aslında toplumun eski yaşayışının kökeninden gelen birçok alışkanlıklar, kolaylıkla din gereği imiş gibi bir nitelik kazanırlar. İşte bunun içindir ki çağdaşlaşma sözcüğünün özü, "laikleşme" sözcüğünün söylemek istediği gibi toplumu bu dinselleşme hummasının yakasından kurtarma işi imiş gibi gözüküyor ve burada *laicisme* ve *secularism* terimlerinin anlamları, ayrı sözcük kökenlerinden geldikleri halde, birbirine uyuyor (Berkes, 2004, s. 20).

Akdoğan'a göre, toplumun maddi alanında meydana gelen değişmeler manevi alanları, manevi alanlarda meydana gelen değişmeler de, maddi alanları etkilemektedir. Aslında bu etkileşim karşılıklı olmaktadır. Ancak hangisinin diğerini ne oranda etkilediği, zaman, mekân ve olaylara dayalı olarak farklılıklar göstermektedir (Akdoğan, 2004, s. 96).

Günay'a göre, her insan dini kendi perspektifi çerçevesinde algılamakta ve yaşamaktadır. Aynı şekilde toplumların sosyo-kültürel yapıları ile dinî anlayışları arasında da doğru orantılı bir ilişki söz konusudur. Dolayısı ile toplumlar dini kendi sosyo-kültürel şartlarına göre anlamakta, algılamakta ve uygulamaktadırlar. Bu süreçte sosyal hayatta meydana gelen değişmeler, söz konusu toplumun dinî anlayış ve yaşayışlarını da etkilemektedir (Günay, 2008, s. 437'den aktaran Akdoğan, 2004, s. 97). Eğer toplumun, çeşitli hayat problemleri karşısında bulduğu hal tarzlarının bütününe onun kültürü diyebilirsek, onun bu kültürünü bir bütün olarak göz ününe aldığımızda, bu kültür bütünü içerisinde belli faaliyet sahalarını açık bir biçimde ayırt etmek mümkündür. Mesela, sosyal hayat içerisinde müstakil olarak sanat, hukuk, iktisat gibi sahaların bulunduğunu görmemiz mümkündür. Zira kültürün herhangi bir sahasında meydana gelen bir olayı, mesela, iktisat alanında ortaya çıkan malların üretimi, mübadelesi ve tüketimini incelediğimizde, bu olayın amillerinin daima birtakım insanlar ve üstelik bu insanların da belli bir sosyal düzen içerisinde yaşayan kişiler olduklarını görürüz (Günay, 2008, s. 46-47).

Berkes'e göre, geleneksel benliğini tehlikede gören her toplum ya da o toplum içindeki tutucu güçler dine sınıksız yapışır. Değişmeyen toplum yoktur ama bu tür değişme yavaş yavaş oluştuğundan fark edilmez. Hatta böyle değişmeler zamanla geleneğin parçaları haline gelirler. Fakat ansızın, sarsıcı, temelli ve özellikle kaynağı dışarıda sanılan değişmeler olduğu zaman toplumun tutucu kişileri bu çeşit değişmenin getireceği korkuları ilk fark eden kişiler olurlar. Değişme yanlısı ya da değişme aracı olan kişiler bunlara din giysisinden arınmış kişiler olarak görünmektedir. Bu yüzden, tutucuların olumsuz davranışı görüldüğünde gözlemciler bunun bir din gereği olduğunu sanırlar (Berkes, 2004, s. 29).

Akdoğan'a göre, sosyal çevrenin din üzerine etkisi toplumların yapılarıyla yakından ilişkilidir. Zira ilkel dönemlerde insanların yaşamlarında din önemli bir işlev görmektedir. Sosyal hayat adeta dinî değerler doğrultusunda devam etmektedir. Toplumun sosyal, kültürel, iktisadî, siyasî alanlardaki işleyişi dine göre şekillenmiş ve o doğrultuda gelişme göstermiştir. Toplumun inançlarına uygun olmayan değişme ve gelişmeler sosyal yapıdan ayrılma olarak değerlendirilmiştir (Akdoğan, 2004, s. 97-98).

Akdoğan'a göre, insanlık tarihinde sosyo-kültürel ekonomik ve teknolojik değişmeler özellikle 18. yüzyıldan itibaren Batı dünyasında görülmeye başlamıştır. Batıda meydana gelen bu değişmeler, özellikle sanayi alanındaki bilimsel keşif ve yenilikler, toplumun diğer alanlarına da yansımıştır. Dolayısıyla sanayileşmeye bağlı olarak batı toplumlarında kentleşme, okuryazarlık oranının artması, kitle iletişim imkânlarının gelişmesi, yönetimde kilisenin hâkimiyetinin sona erdirilmesi, toplumun genel yaşamında bilim ve tekniğin belirleyici bir konuma gelmesi gibi değişmeler gözlenmektedir. Aslında batı dünyasında meydana gelen bu değişmeler, zihinsel bir dönüşüm ve değişimin hayata yansımaları olarak değerlendirilebilir. Zira bu başkaldırı kilise ve onun hâkimiyetinin sosyal hayattan çekilmesi ve sosyal hayatın işleyişine bilim ve tekniğin dolayısıyla aklın hâkimiyetinin geçmesi şeklinde tezahür etmektedir. Bu değişmeler doğal olarak dinî hayat üzerinde de etkili olmuştur (Akdoğan, 2004, s.107).

Bir dinin birçok insan tarafından benimsenmesi, orada dine dayalı sosyal davranışın var olduğu anlamına gelmez. Dine dayalı sosyal davranışın gerçekleşmesi için din, bir grup insanın karşılıklı ilişkilerinin temelini oluşturmalıdır (Akyüz ve Çapçioğlu, 2008, s. 35). Grupların belli bir dine basit olarak bağlılığı, eğer bu bağlılık, grup üyesinin davranışı açısından anlamlı ve bu ilişki zinciri tesadüfî olmayıp, yani bireylere göre farklılık göstermeyip, aksine 'zorunlu' ise, ancak o zaman sosyal bir gerçekliktir (Akyüz ve Çapçioğlu, 2008, s. 35).

Günay'a göre, toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçası olan ekonomik faaliyet ve ilişkiler de her insanın bir şekilde ilgisine dâhil ettiği ve bundan uzak durmasının mümkün olmadığı eylem alanlarındandır. Çalışma, üretme ve tüketmenin insanlığın ortak eylemlerinden olması nedeniyle dinin ve iktisadın birbirini etkilediği kaçınılmaz bir gerçektir. Dolayısıyla insanlık tarihine bu açıdan baktığımızda, dinî inanç ve değerler

iktisadî hayatın değerlendirilmesinde önemli bir referans olmaktadır (Günay, 2008, s. 122).

Dinin beraberinde getirdiği karakteristik tutumun, ruhun ya da zihniyetin toplumsal sonuçları ile genel olarak din ile öteki sosyal faaliyet alanları olan, eğitim, ekonomi, ahlâk, siyaset, sosyal sınıflar vs. arasındaki karşılıklı ilişkileri incelemek büyük bir önem taşımaktadır. Zira dinin topluma etkileri olduğu gibi toplumsal durumlar ve güçlerin de dinî tecrübelerinin anlatımları üzerinde etkisi vardır. Çünkü toplum karşılıklı ve karmaşık bir etki-tepkiler bütününden ibaret olup, dinî tecrübenin anlatımları da belli ölçülerde bunun dışında kalmamaktadırlar (Günay, 2008, s. 254).

Modern sanayi toplumları genellikle geleneksel ve kurumlaşmış dinin ve dindarlıkların eskiye oranla bir gevşemesi ve dine olan ilginin azalması ile karakterize olmaktadır. Böylece, genellikle modern sanayi toplumlarında ibadete olan geleneksel bağlılıkta ciddi bir düşme gözlemlenirken, ABD'nde bu sürecin bir tür artışla karakterize olması kayda değerdir. Yine de her şeye rağmen araştırmacılar, ABD'nde bile, geleneksel ve kurumlaşmış kilise dindarlığının belli bir değişime uğradığı hususuna önemle işaret ediyorlar (Günay ve Ecer, 1999, s. 21).

Geleneksel ve modern toplum ayrımında esas problem geleneksel olanın tanımlanmasıdır. Modernlik esas olarak Batı'ya (Avrupa ve Kuzey Amerika) ait bir durum olarak nitelendirilir (Giddens, 1994, s. 157'den aktaran Kongar, 1992, s. 193). Yani insanlığın önüne model olarak konulan tek bir modernlik vardır, diğer toplumların modernleşmesinde veya yeni kavramsallaştırmayla batı-dışı modernlikte de temel referans ya da kıyas aracı Batı modernliğidir. Ama geleneksel denince anlaşılın "modern" olmayandır ve bu modernlik-öncesi Batı'dan, İslam, Çin, Hint ve Güney Amerika medeniyetlerine kadar birbirinden çok farklı özelliklere sahip bir küme oluşturur. Burada birden çok gelenek söz konusu olduğundan "Hangi modernlik?" sorusundan ziyade, daha çetrefilli olan "Hangi gelenek?" sorusu karşımıza çıkar. Bunları bir bütün halinde incelememizi ve genellemelerde bulunmamızı sağlayacak ortak özellikler ne oranda bulunabilir? Burada ancak kendi içlerinde değil de, karşıt durumla mukayese edersek –pratik olarak- bir cevap bulabiliriz. Modernlikle (daha da özelde modern zihin dünyası ile) karşılaştırıldığında herhalde bu geleneklerin en önemli ortak yönü "dinsellik"leri olacaktır (Günay, 1986, s. 51-52).

2.2. MODERNLEŞME VE DİN

İnsanlık tarihinin her döneminde din, toplumsal bir gerçeklik olarak görülmektedir. Sosyal değişme söz konusu olduğunda dinî alanda da bir değişim doğal olarak gündeme

gelmektedir. Çünkü din de sosyal dokuda görünen bir boyut taşımaktadır. Toplumun diğer alanlarında yaşanan değişim olgusunun dinle etkileşimsiz kalması düşünülemez. Zira din toplumun diğer unsurlarıyla doğrudan ya da dolaylı olarak bir şekilde etkileşim halinde bulunmaktadır (Akdoğan, 2004, s. 18). Dine sosyal değişme açısından bakılınca, dinin bozulacağı gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Halbuki dinin sabit ve değişken iki boyutu bulunmaktadır. Dinin sabit yönü zaman, mekân ve şartlara göre aynı kalırken, değişen boyutu, söz konusu faktörlere göre farklılaşmaktadır. Öyle ki, aynı bir dinî kural, insandan insana, toplumdaki topluma farklılıklar gösterebilmektedir. Bu bağlamda din, insan ve toplumlara bir hareket alanı bırakmakta ve kendi sosyo-kültürel ve ekonomik şartlarına göre dini yaşayabileceklerine imkân tanımaktadır. Dünyada her gün yeni gelişmeler ve değişimler yaşanmaktadır. Bu değişim, gelişmiş dünya ülkelerinde daha hızlı bir şekilde görülmektedir. Öyle ki, bilimsel ve teknolojik gelişmeler hayatı devamlı yeniden düzenlemeyi zorunlu kılmaktadır. Bu değişimlere bağlı olarak insanların yaşamları da farklı bir boyut kazanmaktadır (Akdoğan, 2004, s. 19).

Sosyal bilimlerde toplumsal değişme ve gelişme kavramları üzerinde çok durulan kavramlardandır. Comte'a göre, toplumsal değişme neden sonuç ilişkisi içinde birbirini izleyen üç aşamadan ortaya çıkar. Bu üç aşama bir evrim çizgisi içinde birbirini takip eder ve toplum adı verilen organizmanın daha ileriye ve daha iyiye doğru gelişmesi biçiminde olur. Comte insanlığın pozitivist aşamaya ulaştığında en iyiyi ve en doğruyu bulacağı düşüncesindedir. İnsanlığın evriminin bu üç aşaması zorunlu olarak birbirini izler. Aynen bireylerin ve bilimsel anlayışın gelişiminde olduğu gibi toplumlar da teolojik ve metafizik aşamalardan geçerek pozitif aşamaya ulaşırlar. Comte'a göre, bu üç aşama arasında tam bir neden sonuç ilişkisi vardır. Her aşama kendinden önce gelen aşamanın zorunlu bir sonucu olduğu gibi kendinden sonraki aşamanın da hazırlayıcısıdır. Böylece Comte'un toplumsal değişme görüşü pozitivist, organizmacı ve evrimci özelliklerine ek olarak determinist olma yanı sıra da dikkati çekmektedir (Kinloch, 1977, s.73'den aktaran Can, 2005, s. 1) Duran'a göre, toplumsal gelişme ya da ilerleme kavramları da değişimin mahiyeti ve karakterini yansıtan kavramlar olarak kimi değer yargılarıyla kuşatılmışlardır. Bu itibarla gelişme ve ilerleme, şu veya bu sebeplerle daha iyi, daha güzel sayılan toplumsal yapıya geçişi ifade eder. Gelişme terimi, daha yakın dönemlere kadar sanayileşmiş Batı toplumları ile az gelişmiş tarım

toplumlarını birbirinden ayırmak için kullanılıyordu. Ancak tüm insanlık tarihini kapsayan değişim teorilerini ileri süren düşünürler, doğal olarak Batıdaki sanayileşmiş toplumları az gelişmiş ülkelerin yaşadıklarını aynen yaşamış ve zamanla bir üst yörüngeye atlamış olduklarını kabul ederler. Bu tip yaklaşımlar gelişme sürecini, geleneksel toplum, geçiş durumundaki toplum ve modern toplum olarak tasnif ederler (Duran, 1998, s. 14).

Sosyal hayat devamlı hareket halindedir, dolayısı ile hiçbir şey dünkü düşünce ve uygulamalarla birebir uyum göstermemektedir. Değişimin zorunlu olarak belirlediği bu sosyal hayat alanı değişken bir özellik göstermektedir. Belki de hayatın devamlılığını sağlayan bu alanın değişken olmasıdır. Çünkü insan ve toplumlar zamandan zamana farklı şekiller almakta yaşam koşulları değişmekte ve farklı bir insan ve toplum modeli oluşmaktadır. İnsan ve toplumların bu farklılığı karşısında dinin tek boyutlu, değişmez bir karakter göstermesi, din ile sosyal hayat arasında bir uyum problemi gündeme getirmektedir. Bu bağlamda din, hayatın farklılaşması karşısında değişmez ya da farklılıklara uygulanamaz bir düşünce sunarsa, dinî hayat toplumun sosyal dokusuyla uyum sağlayamayarak tarihin gerisinde kalma sorunu yaşar (Akdoğan, 2004, s. 21).

Günay'a (2008, s. 378) göre, sosyal değişim ve din ilişkileri bakımından, bir yönüyle din, menşei dinî tecrübeye ve onun ifadesi olan mukaddes metinlere bağlılık olmak itibarıyla değişmeye engel oluştururken, öte yandan o, yine bu menşei tecrübenin içinde bulunduğu dinamik ruh sayesinde yerine göre sosyal değişimin aslı kaynağı fonksiyonunu üstlenmekte ve nihayet zamanla toplumda ortaya çıkan sosyal değişimlerin dinî yaşayış üzerinde yankıları olmaktadır. Her yeni din, içinden neşet ettiği siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel sınırların ötesine taşıdığı andan itibaren, yeni şartlara uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Bu gelişmeye paralel olarak, yeni ve farklı dinî eğilimler ve şekiller ortaya çıkmakta ve bunlar geleneksel temayül, yaşayış ve formlarla çatışmaya girişmektedirler ki bu durumları türlü örneklerini, hemen bütün büyük dinî bünyeler, tarihlerinin çeşitli dönemlerinde bize sıklıkla sunuyorlar. Mesela Budizm, doğum yeri olan Hindistan'ın sınırları dışına taşarak Çin'e, Tibet'e ve Japonya'ya ulaştığı andan itibaren, yeni kültürlerle adaptasyonun tipik örneklerini sunmuştur. İslamiyet'in menşei sınırları dışına taşması sonucu, İran, Kuzey Afrika ve

Zenci Afrika, Türk dünyası Hindistan ve Uzak Doğu'da oluşan dinî-kültürel farklılaşmalar da bunun İslam dünyasındaki değişik örnekleri olarak zikredilebilirler.

Weber'e göre, bilimsel bilgi ve rasyonel düşünce, insanın gelişimiyle doğrusal ilişki içinde dinin ya da kutsal olanın yerini almaktadır: yani rasyonel olan (bilim, akıl), irrasyonel'i rasyonel hale getirerek genişlemektedir. Weber, modernleşmeyle beraber kutsal (sacred) alanın daralacağını ve yerini dünyevî (profane) alana terk edeceğini belirtmektedir. Bu tabloda dünyanın kutsallığını ya da büyüsunü kaybetmesine (disenchantment of the word), hür irade sahibi bireyin iktidar sahibi olarak evrenin merkezi haline gelmesi ve rasyonel (ve bürokratik) aklın hâkimiyeti eşlik etmektedir (Paker, 2005, s. 83).

2.3. İKTİSAT VE DİN

Din, insan ve toplumların manevi ve sosyal yönlerine şekil verirken, iktisat daha çok maddi hayata yön vermektedir. Ancak biri toplumların manevi hayatını, diğeri maddi hayatını kuşatan bu iki kavram arasında ayrılmaz bir ilişki olduğunu belirtmek gerekir. Kehrer'in ifadesiyle, toplumsal işleyişte, "Toplumunu meydana getiren parçaların yapıları birbirine ters düşmezler" (Kehrer, 1992, s. 90) sözünden hareketle, din ile iktisadî faaliyet arasında karşılıklı bir ilişkiden söz edebiliriz.

Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı çalışması, modern kapitalizmin tarihsel kökenlerinin araştırılması, iktisadî gelenekçiliğin doğası ve geleneksel din ile iktisadî tavır ve davranışlar arasındaki ilişkilerin çözümlenmesinde önemli bir kuramsal tartışma başlatmıştır. Bizi bu çalışmayı yapmaya sevk eden popüler ve akademik tartışmaların da zihinsel arka planını oluşturmasından ötürü Weber'in söz konusu çalışmadaki argümanlarının biraz ayrıntılı olarak incelenmesinde bu bakımdan yarar bulunmaktadır.

Aron'a göre, Weber asketik Protestanlığın dört taşıyıcısı olan Kalvinizm, Pietizm, Baptizm ve Metodizm mezhepleri (Weber, 1997, s. 83) gibi Protestan çevrelerin

yaşayışında beliren Püritanizm şeklindeki bir “zühhd”² (*zahitlik*) anlayışının, Avrupa’da kapitalist zihniyetin ortaya çıkışının temel faktörü olduğunu belirtmektedir (Günay, 2008, s. 435). Kapitalizmin sosyo-ekonomik düzen olarak vücuda gelmesi, her şeyden önce; ideolojik bir etmenin varlığını gerektirir. Weber’ e göre, modern kapitalizmin ideolojik etmeni Protestan Ahlâktır. Protestanlığın belirli bir yorumu, kapitalist rejimin oluşumunu kolaylaştıran bazı güdülenmeler yaratmıştır (Aron, 1986, s. 374).

Kapitalizmin en fazla geliştiği Hollanda, İngiltere, Fransa gibi kültür düzeyi yüksek ülkelerde 16. ve 17. yüzyıllarda büyük siyasal ve kültürel savaşlar veren ve bu yüzden de öncelikle ele alacağımız inanç *Kalvinizmdir*. O zamanlar, en özgün sayılan ve genelde bugün de geçerli olan dogması *ilahi takdir* öğretisidir (Aron, 1986, s. 375).

Weber iki uzun makale olarak yayımladığı *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde, insanın doğasında bulunan kazanma güdüsü ile ticari ilişkilerin, Protestan Ahlâkı ile kapitalist ruh arasındaki dinsel, kültürel ve ticari ilişkilerini ele almıştır.

Din faktörünü metodolojik bir değişken olarak almak suretiyle dinin ekonomik olaylar üzerindeki etkilerini araştıran Weber, endüstriyel kapitalizmin psiko-sosyal sebebi olarak Protestanlık üzerine olan analizler yapmıştır ve değer sistemi olarak Kalvinizm’in bazı sosyal ajanların faaliyetini düzenlediğini ve böylece onlara modern kapitalizmi doğurduğunu (Günay, 2008, s. 435) belirtmektedir.

Günay’a göre, Hıristiyanlığın dünya hayatına karşı tutumları açısından bizzat İncillerde zenginliğin zemmedilmiş bulunmasına (Matta, s. 19, s. 23; Markos, s. 10, s. 23; Luka, s. 18, s. 24’ten aktaran Günay, 2008, s. 445) ve netice olarak bütün Orta Çağ boyunca daha çok bu dünya hayatından kaçmanın dinî bakımdan üstün tutulmasına karşılık, *Kalvin ve Luther* gibi Protestan dinî liderlerin yorumlarıyla birlikte gözlerin bu dünyaya çevrildiğini ve bu durumun Batı’da modern kapitalizmi doğurduğunu (Günay, 2008, s. 445) söylenebilir.

² Weber dünyevî asketizmi (riyazet-zühhd ahlâkı), dünyada özellikle iktisadî alanda başarılı olabilmek için zevk ve sefadan vazgeçerek salt Tanrı’nın şanını yüceltme yolunda lüksten uzak yaşama ahlâkı anlamında kullanır. Ona göre Kalvinistler, zahitliği manastır hücrelerinden meslek hayatına taşımışlardır.

Giddens'in ifade ettiği gibi Weber, *Protestan Ahlâkı*'na açıklayıcı istatistiksel bir olguyla başlamaktadır: Modern Avrupa'da "iş önderleri ve sermaye sahipleri kadar, vasıflı işgücününün daha üst kesimlerinin hatta modern girişimlerin yüksek teknik ve ticari eğitilmiş personelinin ağırlıklı olarak Protestan oluşu. Bu sadece çağdaş değil aynı zamanda tarihsel bir gerçektir: İlişki geriye doğru araştırıldığında da 16. yüzyılın ilk döneminde ilk kapitalist gelişme merkezlerinin bir bölümünün ağırlıklı olarak Protestan olduğu görülmektedir. Bunun muhtemel bir açıklaması şudur: Bu merkezlerde ortaya çıkan iktisadî gelenekçilikten kopuş genelde geleneğin ve özelde eski haliyle dinsel kurumların bir kenara itilmesine yol açmıştır (Giddens, 2009, s. 205).

Sermaye sahipleri ve işverenler, hatta işçi sınıfının eğitim görmüş yüksek tabakası, özellikle çağdaş iş kollarında yüksek düzeyde teknik ya da ticari eğitim görmüş personel, *Protestan* özelliklere sahiptir... Protestanların bütün nüfus içinde sermayeden büyük ölçüde pay almaları, büyük çağdaş endüstriyel ve ticari iş alanlarındaki işletmelerin üst basamaklarında ve yöneticiliğinde bulunmaları, kısmen tarihi temellere bağlanabilir. Bu temeller çok gerilere, geçmişe uzanır ve bu bağlam içinde belirli bir mezhebin üyesi olmak, ekonomik görünüşlerin *nedeni* olarak değil, bunlardan çıkan *sonuç* olarak görülür (Weber, 1997, s. 31).

Çağdaş Avrupa kültür dünyasının bir üyesi, evrensel tarihin herhangi bir sorununu, kaçınılmazcasına ve haklı olarak şu soru çerçevesinde ele alacaktır: Batı'ya özgü ve yalnızca orada ortaya çıkmış kültür olgularının yine de evrensel anlam ve geçerliliğe sahip bir gelişme çizgisi içinde yer almalarına, koşulların ne tür bir biraradalığı yol açmıştır? (Weber, 1997, s. 13).

Bugün bilim "geçerli" saydığımız bir gelişme düzeyi içinde yalnızca Batı'da vardır. Deneysel bilgiler, dünya ve yaşam sorunları üzerine düşünme, en yüksek düzeyde felsefi bilgelik ve Hellenizm'in etkisiyle Hıristiyanlık'ta tam bir gelişme göstermiş olmasına karşın (İslam'da ve bazı Hint kabilelerinde ilk örnekleri bulunan) en derin teolojik bilgelik, son derece incelenmiş bilme ve gözlem biçimleri, başka yerlerde olduğu gibi özellikle Hindistan'da, Çin'de, Babil ve Mısır'da da vardı. Fakat Babil'de ve diğer yerlerde gelişen astronomi, ilk kez Eski Yunanlıların sağladığı matematiksel temelden yoksundu bu, gökbilgisinin özellikle Babil'de ulaştığı gelişme aşamasını daha da şaşırtıcı kılmaktadır. Hint geometrisi ussal "kanıtlama" yönteminden yoksundu... Hindistan'da gözleme ve el becerisine dayalı olarak çok gelişmiş olan tıp, biyolojik ve özellikle de biyokimyasal temelden yoksundu. Ussal bir kimya, Batı dışında hiçbir kültürde gelişmemiştir (Weber, 1997, s. 13-14).

Giddens'a göre, Weber, *Protestan Ahlâkı*'nda temel bir sorunla uğraşmaya koyulmuştur: Niçin kapitalizm Batı'da geliştiği halde başka bir yerde gelişmemiştir? Antik Roma'nın düşüşünden sonra geçen yaklaşık on üç yüzyıl boyunca dünya tarihinde öteki uygarlıklar Batı uygarlığından daha öne çıkmışlardı. Aslında, Çin, Hindistan ve

Yakın Doğu'da Osmanlı İmparatorluğu büyük güçler iken Avrupa, kürenin oldukça önemsiz bir alanıydı. Bilhassa Çinliler teknolojik ve ekonomik gelişme düzeyi bakımından Batı'nın bir hayli ilerisindeydiler. On yedinci yüzyıldan sonra Avrupa'da ekonomik ilerleme dalgasını meydana getirecek ne oldu? (Giddens, 2008, s. 139) sorusu Weber'in temel sorusudur.

Weber, Batı'daki ekonomik gelişmeye baktığımızda oldukça farklı bir şeyle karşılaşacağımızı söyledi: servet biriktirmeye karşı başka hiçbir yerde bulunmayan bir tutum. Bu tutum Weber'in "kapitalizmin ruhu" dediği şeydir- ilk kez kapitalist tüccar ve sanayicilerin sahip oldukları bir dizi inanç ve değerler. Bu insanların güçlü bir servet biriktirme arzuları vardı. Fakat başka yerlerdeki servet sahiplerinin aksine, onlar, biriktirdikleri zenginliklerle rahat bir hayat sürme çabası göstermediler. Aslında, onların hayat tarzı nefisinden feragat eden ve tutumlu bir hayattı; zenginliğin sıradan tezahürlerinden sakınan gösterişsiz ve sessiz bir hayat yaşamaktaydılar. Weber, özelliklerin bu olağandışı birleşiminin Batı'nın ilk dönem iktisadî gelişimi için yaşamsal önem taşıdığını göstermeye çalıştı. Zira önceki çağlar ve kültürlerdeki varlıkların aksine, bu gruplar kendi servetlerini har vurup harman savurmadılar. Bunun yerine, biriktirdikleri serveti başkanlığını yaptıkları işletmelerin gelişimini daha da ilerletmek için kullandılar (Giddens, 2008, s. 140).

XVI. yüzyıldan itibaren Reform hareketi ve bilhassa Kalvinizm'in "*dünyaya dönük zahitlik*" kavramının ortaya çıkışı, kişinin ödevinin dünya nimetlerinden faydalanmak ve zenginliğini arttırmak olduğu düşüncesinin yayılmasına sebep olmuştur (Günay, 2008, s. 435). Weber'e göre, girişimcinin mevcut serveti ile yetinmek yerine onu arttırmak üzere sürekli girişimlerde bulunması esasına dayanan modern kapitalizm, iş hayatının rasyonel bir şekilde düzenlenmesi ve yürütülmesi üzerine kurulmuştur (Günay, 2008, s. 436).

Mardin, Weber'in kapitalizmi gelişmiş kapitalizm haline getiren etkenlerin tümünün "Protestanlığın dünya görüşü" kavramı altında toplanabileceğini belirtmiştir. Protestanlığın Kalvinist şeklinde, insanın kendi amaçları için değil Allah'ın verdiği tabiat düzenini gerçekleştirmek için dünyaya geldiği inancı, bu sistem içindeki insanları toplumun rasyonel yönlerini geliştirmeye yöneltmiş ve böylece pazar mekanizmasının akılcı unsurlarını bir Allah görüntüsü olarak kabul edip onları kullanmaya sevk etmiştir. Kalvinizmin, elde edilen zenginliklerin şahsi çıkarlar için kullanılmayacağı fikri ise birikmeye yol açmıştır. Fakat bunun yanında başarı Allah'ın kulunu sevdiğine dair bir "işaret" olarak kabul edildiği için bireyler Kalvinizmde çalışkan olmaya sevk

edilmişlerdir. Böylece şekillenmeye başlamış olan kapitalizm, Weber'e göre çok daha billurlaşma imkânı bulmuştur (Mardin, 1969, s. 29).

Giddens'a göre, Weber'in kuramının özü, kapitalizmin ruhundaki tutumların dinden devşirildiğidir. Böyle bir görüşün gelişmesinde Hıristiyanlığın genelde kısmi bir rolü olmuş, güdülenmenin esas gücü Protestanlık tarafından sağlanmıştır- özellikle Protestanlığın bir çeşidi olan Püritenizm. İlk kapitalistlerin çoğu Püritenlerdi ve birçoğu Kalvinci görüşleri benimsemişlerdi. Weber, birtakım Kalvinci düsturların kapitalist ruhun doğrudan kaynağı olduklarını öne sürdü. Bu düsturlardan birisi insanın, Tanrı'nın yeryüzündeki vasıtası olduğu ve insanın *ehli hizmet* olarak bir memuriyette- Tanrı'ya daha büyük hamd-ü sena olması için bir meslekte- çalışmasının Kadir-i Mutlak tarafından gerekli görüldüğü fikriydi (Giddens, 2008, s. 140). Giddens, ehli hizmet olarak bir memuriyette çalışmadaki başarıyı gösteren maddi refahın, bir kimsenin hakikaten seçilmişlerden olduğunun esas işareti haline geldiğini belirtmektedir. Böylece, söz konusu fikirlerden etkilenmiş olan gruplar arasında iktisadî başarıya yönelik çok büyük bir güdülenme yaratıldı. Ancak bu güdülenmeye müminin gösterişsiz ve tutumlu bir hayat yaşama ihtiyacı eşlik etmiştir. Püritenler sefahatin şer olduğuna inanmaktaydılar, dolayısıyla servet biriktirme güdüsü kasvetli ve gösterişsiz bir hayat tarzı ile birleşti (Giddens, 2008, s. 140).

İnsan, sadece Tanrı'nın şanıyla ona lütfedilen malların mutemedidir. İncil'in hizmetkârı gibi, o da, kendisine emanet edilen her kuruşun hesabını vermek zorundadır ve bir kısmını Tanrı'nın şanı için kullanacağı yerde kendi zevki için kullanması, en azından, tehlikelidir... İnsanın, ya hizmet eden bir mutemet ya da "kazanç makinesi" olarak boyun eğdiği kendisine emanet edilmiş mülküne karşı ödev düşüncesi, buz gibi ağırlığıyla yaşamın üstüne çöker. Mülk arttıkça, -asketik yaşam biçimi sınavı kazanırsa- Tanrı'nın şanı için kaybolmadan tutmak ve durmadan çoğaltmak yükümlülüğü de artar. Çağdaş kapitalist ruhun birçok bölümleri gibi, bu yaşam biçiminin kaynağı da en önemli ahlâki temellerini asketik Protestan Ahlâkında bulur. Kapitalizmin gelişmesindeki anlamı çok açıktır. Dünyevî asketik Protestanlık mülk sahibi olmanın verdiği doğal zevke karşı çıkmış, tüketimi, özellikle lüks tüketimini sınırlamıştır. Buna karşılık, mal kazancını, psikolojik olarak geleneksel ahlâkın yasaklarından kurtarmış, kazanç uğraşısının zincirlerini koparıp bunu yalnız yasal hale getirmekle kalmamış, ayrıca doğrudan doğruya Tanrı'nın isteği olarak görmüştür (Weber, 1997, s. 149-150).

Weber kazanç uğraşısını ve kapitalizmi şu şekilde tanımlamaktadır:

“Elde etme güdüsü”nün, “kazanç uğraşı”sının, kâr uğraşısının, olanaklı en fazla miktar parayı kazanma uğraşısının kendi içinde kapitalizm ile doğrudan doğruya hiçbir ilgisi yoktur. Bu uğraşı şimdi olduğu gibi eskiden de garsonlar, doktorlar, arabacılar, sanatçılar, fahişeler, rüşvet alan görevliler, askerler, asiller, denizciler, kumarbazlar ve dilenciler arasında yaygındı. “Her tür ve koşuldaki insanlar” için yeryüzünün bütün çağlarında ve ülkelerinde bunlar vardı ve olacaktır da, yeter ki bunun nesnel olanağı bir biçimde sağlanmış olsun. Bu safiyane kavram belirlemelerinden vazgeçilmesi gerektiğini, insanın daha kültür tarihinin emekleme döneminde öğrenmesi gerekir. Sınırsız kazanma açlığı, hiçbir biçimde, kapitalizm ile aynı şey değildir, ne de onun “ruhu” ile aynıdır. Kapitalizm, olsa olsa bu usdışı güdünün dizginlenmesi ile özdeş olabilir. Kapitalizm kazanç uğraşısı ile özdeştir yine de: Sürekli, ussal, kapitalist işletmenin peşinde; hep yenilenen kazancın peşinde; “*verimlilik*” peşindedir. Böyle olmak zorundadır (Weber, 1997, s. 16-17).

Weber kapitalizm ile kazanç, kâr elde etme isteğini açıkladıktan sonra kapitalizmi şöyle ifade etmektedir:

“...değiş tokuş fırsatlarının kullanımından kazanç bekleme üzerine kurulu, yani barışçıl kazanç fırsatları üzerine kurulu bir eylem... Kapitalist kazancın ussal bir biçimde elde edilmeye çalışıldığı bir yerde, buna uygun olan eylem, sermaye hesaplarına göre düzenlenmiştir. Bu şu demektir: Bu eylem malların ya da bireylerin kazanç aracı olarak sistemli kullanımlarına göre öyle bir biçimde düzenlenmiştir ki; teklerin para değeri olarak mal varlığı, bir girişimin dengeli hesaplarının sonunda sermayeyi, yani değiş tokuş yoluyla kazanç elde etmek için kullanılan kazanç araçları hesaplanmış tahmini değeri aşmak zorundadır.” (Weber, 1997, s. 17-18).

Giddens Kalvencilikte önemli bir yön olarak *mukadderat* fikrinden bahseder. Buna göre, sadece kaderleri öyle takdir edilmiş belli insanlar “**seçilmişler**” -yani ahirette cennete girecekler- arasındadır. Calvin’in öğretisinin özgün biçiminde ifade edildiği haliyle, bir insanın dünyada yapacağı hiçbir şey onun seçilmişlerden biri olup olmasını değiştiremez; bu Tanrı tarafından önceden takdir ve tayin edilmiştir (Giddens, 2008, s. 140).

Giddens’a göre, Weber, Protestan Ahlâkı’nın gerçek özgünlüğünün kaynağını belirlemeye ve açıklamaya çalışır. Ekonomik etkinliğe bağlı olarak yaşayan ve kazanç arayışı içinde hayatını sürdürenlerin ya dine kayıtsız kaldıkları ya da ona karşı açık düşmanca bir tavır sergiledikleri genellikle doğrudur; eylemleri maddi dünyaya yönelik olduğu için din “maddi olmayan şeylerle” ilgili görülür. Ancak Protestanlık, Kilise’nin gündelik etkinlikler üzerindeki kontrolünü gevşetmekten ziyade, taraftarlarından Katoliklikten çok daha katı bir disiplin talep eder ve bu nedenle, müminin hayatının tüm alanlarına dinsel bir faktör aşılır (Giddens, 2009, s. 206). Protestanlık özellikle

Kalvinizmde vurgulanan bir tutum olarak, gevşekliğe ve haz almaya karşı kesinlikle katı bir yaklaşım içindedir. Bu yüzden şu sonuca ulaşılabilir: Protestanlık ve ekonomik rasyonalite arasındaki bağlantıyı açıklamak istiyorsak, Protestan inançların özel karakterine bakmamız gerekir (Giddens, 2009, s.205).

Gezgin zanaatkârlar içinde Katolikler, kendi zanaat kollarını korumada daha güçlü bir eğilim gösterirler, görece bir sıklıkla da *usta* olurlar, buna karşılık Protestanlar yüksek uzman işçi basamaklarını ve yönetici kadrolarını doldurmak için fabrikalara akın ederler. Bu durumda, şüphesiz şu nedensel ilişki ortaya çıkar: Ülkenin dinî havası ve aile çevresinin yönlendirdiği eğitim ile kazanılan ruhsal özellikler, kişinin meslek seçimini ve daha sonraki mesleki kaderini etkilemektedir (Weber, 1997, s. 33-34).

Weber, kapitalizme yüklediği anlam ve modern kapitalizmi belirleyen şartların ne olduğu konusundaki düşünceleriyle bir çığır açmıştır. Torun'a göre, Protestan Ahlâk "hak eşitliği, düşünce özgürlüğü, kâr peşinde koşma, servet ve maddi başarıya saygı" gibi özgürlükçü ideolojinin başlıca öğelerinin toplum hayatına yerleşmesine katkıda bulunmuştu. Nitekim Protestanlık ile Modern Kapitalizm'in aynı zamanda görünmeleri de aralarındaki ilişki ve etkilenmeyi tesadüf olmaktan çıkarmaktadır (Torun, 2003, s. 108). Giddens'a (2009, s. 206) göre, Protestanlık ve modern kapitalizm arasında, tamamen ilki ikincisinin bir "sonucu" görülerek açıklanamayacak açık bir ilişki vardır. Ancak Protestan inanç ve davranış kurallarının karakteri, ilk bakışta ekonomik etkinliği yönlendirmesi beklenebilecek şeyden oldukça farklıdır.

Alt tabakalarda yaşam zevklerine çok düşkün olan, üst tabakalarda dine düşman olan Fransız Katolikleri ile bugün dünyevî ekonomik yaşamın içinde yükselen ve yüksek tabakaları dine karşı kayıtsız olan Alman Protestanları. Bu koşutluk kadar hiçbir şey, Katolikliğin "öte dünyalılığı" gibi (sözüm ona), Protestanlığın materyalist "dünya zevkleri" gibi (sözüm ona) ve birçok benzeri belirsiz fikirlerle hiçbir yere varılamayacağını bu kadar açık gösteremez (Weber, 1997, s. 36-37).

Bozkurt'a göre kapitalizm, para ve çalışma konusunda düşünme biçiminin değişmesidir. Geleneksel olarak insanlar sadece temel ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmışlardır. Protestan ahlâk, bu anlayıştan radikal bir kopuşu ifade etmektedir. İnsanlar kâr etmek için yatırım yapmayı görevleri olarak görmeye başlamışlardır. Yine elde edilen karlar da tüketime değil, yeniden yatırıma yönlendirilmiştir. Weber para ve çalışmaya yönelik yeni yaklaşımı kapitalizmin ruhu olarak açıklamıştır (Bozkurt, 2007, s. 250-251).

Genelde bir olay pek çok nedenle açıklanır ve her birinin ağırlığını takdir etmek de araştırmacıya düşer. Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde bunu sık sık vurgular. Ekonomik yaşamın yeryüzü nimetlerine uzak duran bir tarzla ussallaştırılmasını (rasyonalizasyon) hiç göz önüne almayıp, Modern Kapitalizm'in tek nedeni olarak sermaye birikiminin kabul edilmesinin imkân dışı olduğunu gösterir. Bottomore'a göre, hem reformu salt ekonomik etkenlerle açıklamak peşinde olan düşünceyi, hem de bunun karşıtı olan Reform ruhunun, kapitalizmin doğuşundan tek başına sorumlu olduğu düşüncesini reddeder. Weber'in yaptığı alt yapı ve üst yapılar arasındaki "karşılıklı ilişkiyi" (Wechselwirkung) vurgulamaktadır (Bottomore, 1990, s.183'den aktaran Torun, 2003, s. 31).

Aron'a göre, Weber kâr ve kazanç arzusunun her çağ ve toplumda var olduğunu belirtmektedir. Ancak, kâr arayışı ile akılcı çalışma disiplinin bileşimi tarih boyunca bir kez, modern zamanda Batı'da ortaya çıkmıştır (Aron, 1986, s. 372). Weber, incelediği birçok uygarlıkta kapitalizmin başlangıç özelliklerinin görülmesine karşılık, kapitalizmin yalnızca Batı'da ortaya çıkmasını şöyle açıklamıştır: Kapitalizmin *tamamlayıcı (gerekli) ve zorunlu (yeterli) şartları* vardır. Tamamlayıcı şartları diğer yer ve zamanlarda görülmüştür, ancak; zorunlu şart, dünya içi (dünyaya dönük) asketizmin belli bir kişilik tipi yarattığı yalnızca Batı'da ortaya çıkmıştır (Weber, 1993, s. 62'den aktaran Torun, 1990, s. 52).³ Sadece Protestanlık daha önceki din biçimlerinden belirli önemli noktalarda farklı değildir, aynı zamanda modern kapitalizm de önceki kapitalist etkinlik türlerinden farklı kendine has temel özelliklere sahiptir (Giddens, 2009, s. 206).

Weber, Baxter'ın görüşlerinden hareketle kapitalizmin bir kez ortaya çıktıktan sonra Protestan Ahlâkından gelen desteğe ihtiyacı olmadığını belirtmektedir:

Dünyevî mallar ile ilgili kaygılar, "insanın her zaman üstünden atabileceği ince bir palto gibi" yalnızca azizlerin omuzlarında durmalıdır. Fakat kader, bu paltodan demir bir kafesin oluşmasına hükmetmiştir. Asketizm dünyayı yeniden kurmayı ve

³ Çilecilik/Asceticism: Tensel ve fiziksel hazlar gibi yaşamın maddî zevklerinden gönüllü olarak vazgeçmeye, basitliği, öz disiplini öne çıkarmaya dayanan ve daha yüce ahlâkî ve dinî bir düzene ulaşma uğruna uygulanan bir yaşam tarzıdır (Budak, 2001, s.184). Önceki zamanlarda ortaya çıkan Budizm ve Hinduizm'deki çilecilik ise daha çok nefse eziyet yoluyla ve belli bir terbiye metoduyla yaşama iradesini kırmak ve Nirvana'ya ulaşmak amaçlıdır.

kendi ideallerini dünyada gerçekleştirmeyi üstüne aldıktan sonra, tarihte daha önce hiç görülmediği bir biçimde bu dünyanın malları insanlar üzerinde artan ve nihayet kaçınılmaz bir güç kazanmıştır. Bugün, onun ruhu (asketizmin ruhu) – kim bilir, beklisi de en sonunda – bu kafesten kaçmıştır. Günümüzde mekanik temele dayanan muzaffer kapitalizmin artık bu desteğe ihtiyacı yoktur (Weber, 1997, 154).

Bozkurt'a göre, rasyonalite (akılsallık) batı toplumlarına özgü bir kavramdır ve bilimsel etkinliklerde uzmanlaşmanın bir sonucudur. Rasyonalite, dünyanın büyüünün bozulması, sihirden uzaklaşma, gizem, duygu, gelenek ve duygusallığın yok olması ve bunların yerini akılcı hesabın almasıdır (Bozkurt, 2007, s. 168). Weber, Batı toplumlarının gelişme dinamiğini rasyonelleşme kavramı ile açıklar. Ona göre, Modern Kapitalizm, Hıristiyanlığın rasyonelleşmesiyle, yani Reformasyon sonucunda ortaya çıkmıştır (Torun, 2003, s. 112). Genel olarak toplum hayatı ve özel olarak iktisadî hayatın rasyonelleşmesiyle (Hıristiyanlığın Protestanlığa reforme olmasıyla) Modern Kapitalizm ortaya çıkmıştır: Katolığın hayatı günah, günahattan sonra tövbe ve tekrar günah, arkasından nedamet şeklinde inişli çıkışlı bir seyir takip eder. Bu ise bireylerin hayatlarını istikrarsız kılar ve istikrarsızlık rasyonel davranmayı engeller. Protestanlıkta herkes kendi kendisinin rahibidir ve bireyin seçilmişliğini sürdürülebilmek için sürekli kendisini kontrol etmesi, sonuna kadar doğruluktan şaşmaması gerekir. İyi kul olmanın yolu, günah işledikten sonra tövbe etmekten değil; Tanrı'nın nasip ettiği meslekte çalışıp çile çekmekten geçer. Bu sebat ve istikrarlılığın kurumsallaşmasıyla "sürekli başarı", "meslekte sebat" ve "sürekli en fazla karı elde etme" gibi tutum ve davranışlar yükselen toplumsal değerler haline gelmiştir (Elibol, 1983, s. 99'dan aktaran Torun, 2003, s. 113).

Aslan'a göre, Luther, Ortaçağın teolojik yorumuna bağlıdır. Onun öğretisinde dinî yaşam, duygu kültürüne dayalıdır ve meslek kavramına herhangi bir dinsel anlam atfedilmemiştir. Ona göre, parayı faize vermek ve bireylerin servet peşinde koşmaları doğru değildir. Mesleğin yerine getirilmesi ahlâki anlamda en yüksek eylem ve en üstün ibadet şeklidir. Keşişçe bir yaşam biçimi bencilliğin ve dünya ödevlerinden kendisini sıyıran bir sevgisizliğin ürünüdür. Meslek uğraşısı, komşu sevgisinin bir dışavurumudur. Teklerin çalışmaları, bir anlamda "öteki" için çalışmaktır. Her koşul altında dünyevî ödevlerin yerine getirilmesi Tanrı'yı memnun eder ve Tanrı'nın isteği de zaten budur. Bu sebeple de, gönüllü ve özgür seçimle onaylanmış her meslek Tanrı katında aynı öneme sahiptir. Kalvinizm'de ise yalın duygu ve ruh hali aldatici bulunur

ve meslek kavramının içerisinde dinsel bir tasarım mevcuttur. Kurtuluşa ermek için Hıristiyanın yaşamında etkin olması ve Tanrı'nın şanını arttırıcı işler yapması gerekir. Kişi, her zaman seçilmiş ya da atılmış olma seçeneğini göz önünde bulundurarak düzenli bir şekilde özdenetim yapmalıdır. Kalvinistin tek amacı, toplumsal etkinliği ve Tanrı'nın şanını arttırmaktır. Bu husus, meslek uğraşısını da kapsar. Komşu sevgisi, sadece Tanrı'nın şanına hizmet etmek için ortaya atılmıştır; yoksa yaratılanlara hizmet etmek için değil. Seçilmişler, Tanrı'nın kiliseleridir ve öyle de kalacaklardır. Kişi, Kalvenist yaşamda kaçınılmaz olan ve hiçbir şekilde yumuşamayan kaderinin bağlı olduğu gerilimi, atılmışlardan olma korkusunu yenmek ve kendine güvenini kazanabilmek için yoğun meslek uğraşısına yönlendirilmiştir. Ancak bu şekilde dinî şüphelerden uzaklaşmakta ve seçilmişlik durumu güvenceye alınmaktadır (Aslan, 2007).

Bir mesleğin yararı ve buna uygun olarak Tanrı'nın hoşuna giderliği ilk önce ahlâki kurallara göre ve daha sonra "bütün" için üretilen malların önemine göre ölçülür; fakat o zaman da üçüncü ve doğal olarak pratik açıdan en önemli bakış açısı ortaya çıkar: Özel ekonomik "kârlılık". Çünkü bir Puriten'in yaşamının her oluşumunda etkisini gördüğü o Tanrı eğer kendinden olan birine kazanma şansını verirse bunu amaçlı yapar. Ve buna uyarak inançlı Hıristiyan, kendine çıkar sağlayacak bu çağrıya uyar: Eğer Tanrı size, ruhunuza ya da bir başkasına zarar vermeden başka bir yoldan kazanacağınızdan daha çoğunu yasal olarak kazanmanızı sağlayacak bir yol gösteriyorsa ve siz bunu geri çeviriyorsanız ve daha az kazanç getiren yolu izliyorsanız, o zaman mesleğinizin amaçlarından birine ters düşersiniz; Tanrı'nın vekili olmayı ve onun verdiği ve istediği zaman onun için kullanabileceğiniz armağanlarını kabul etmeyi reddediyorsunuz demektir (Weber, 1997, s. 143).

Aron' a göre, Kalvinci öğretisi ile kapitalist zihniyet arasında şaşırtıcı benzerlik vardır. Protestan Ahlâk, inananlarına bu dünya nimetlerinden sakınma ve çileci bir davranış öğütler. Kapitalizm, işin akılcı örgütlenmesini ve üretim araçlarının gelişmesini sağlamak için karın büyük bir kısmının tüketilmeyip biriktirilmesini içerir. Protestan tutumu ile kapitalist tutum arasındaki tinsel yakınlık, burada bütün açıklığı ile ortaya çıkar. Weber'e göre, Protestan Ahlâkı, Batılı olmayan toplumlarda örneği görülmedik şekilde, yaşam zevklerinden yararlanmak için değil, her zaman daha fazla üretmek isteğini doyumak için olabildiğince yüksek kâr arayışı gibi tuhaf bir davranışın açıklanmasını ve meşru kılınmasını gerektirir (Aron, 1986, s. 374'ten aktaran Torun, 2003, s.107).

Weber, Protestanlığın temel dinî kavramları ile günlük iktisadî hayatın eylem ilkeleri arasındaki ilişkiyi gözden geçirebilmek için teolojik yazılara başvurmak gerektiğini belirtir ve İngiliz Püritenizmi'nin temsilcilerinden Baxter'ın görüşlerine yer verir:

Ahlâki olarak gerçekten itiraz edilecek şey, mülkiyetin sağladığı rahatlık, zenginliğin, tembelliğe ve bedensel zevklere yol açan zevki, hepsinden önemlisi de “kutsal” yaşamı elde etme uğraşısından ayrılmalıdır. Ve mülkiyet yalnızca bu rahatlık tehlikesini beraberinde getirdiği için şüpheyle karşılanmıştır. Çünkü “azizlerin ebedi ruhu” öte dünyadadır, fakat kutsanmışlıklarını garanti edebilmek için insanlar bu dünyada “gündüz olduğu sürece onları gönderenin işlerini yapacaklardır.” Tanrı'nın kendi şanını artırma ile ilgili bariz bir biçimde açığa çıkan dileğine, boş zaman ve zevk ile değil, yalnız çalışma ile hizmet edilir. Zamanı boşa harcama bütün günahlar içinde ilk ve ilkece en ağır olanıdır. İnsanın kendi mesleğini “kesinleştireceği” yaşam süresi çok kısa ve değerlidir... Mesleklerinde tembel olanlar, zamanı geldiğinde, Tanrı'ya ayıracak zamanı da olmayanlardır (Weber, 1997, s. 138-139).

Weber, zühd anlayışının tüketimi sınırlandırması, kazanç peşinde koşmayı serbest bırakmasını şu sözlerle anlatır:

Asketizm, Eski Ahite uygun olarak ve “iyi iş” anlayışının ahlâki değerlendirmesi de tam bir analogi içinde kalarak, zenginlik peşinde koşmayı reddedilmesi gereken, fakat mesleki uğraşının ürünü olarak zenginliğe ulaşmayı Tanrı'nın kutsaması olarak görmekle kalmamış, ayrıca daha da önemlisi, durup dinlenmeden sürekli, sistematik dünyevî meslek öğretisinin dinî değerlendirmesinin asketizme ulaştıracak en yüksek araç olması ve bunun aynı zamanda insanın yeniden doğmasının ve gerçek inancının en emin ve açık ispatı olması, bizim burada kapitalizmin “ruhu” olarak adlandırdığımız yaşam biçiminin yayılmasının en büyük manivelası olmuştur. Ve tüketimin sınırlandırılması ile kazanç peşinde koşmanın serbest bırakılmasını birlikte ele aldığımızda ortaya çıkacak pratik sonuç çok açıktır: asketizmin tasarrufu zorlaması ile biriken sermaye. Kazanılmış olanın tüketilerek kullanılmasına karşı koyulan engeller, sermayenin üretken kullanımını sağlamıştır (Weber, 1997, 150-151).

Protestan Ahlâk'ın ekonomik hayata kazandırdığı en önemli erdemi, “bir meslek içinde düzenli ve metodik çalışmanın dinî görev olduğu bilinci”dir. İyi bir ticaret ahlâki temin etmesi de diğer bir erdemidir. Protestanlık spekülasyon, borç verme, faiz, devlet müdahalesi konusundaki söylemleri ile kapitalizmin gelişiminde etkili olmuştur. Örneğin, Kalvin, özellikle faizin günah olmadığını açıklayarak, o tarihe kadar borç verme işlemine konu olmadan yalnızca gelecek kötü günler için tasarruf edilmiş bulunan yastık altı paraları, iktisadî faaliyete yöneltmişti. Nitekim Cenevre, Bale, Amsterdam, Londra gibi Protestan merkezler, ticari kapitalizmin yoğunlaştığı yerler olmuştu (Türkdoğan, 1981, s. 59'dan aktaran Torun, 2003, s. 107).

Günay'a göre, insanın Tanrı'nın ideal tabiat düzenini gerçekleştirmek üzere dünyaya geldiği inancı, insanları toplumun rasyonel yönlerini geliştirmeye sevk etmiş ve özellikle Calvinizm'in, başarının Tanrı'nın kulunu sevmesinin bir belirtisi olduğu anlayışı devamlı çalışmaya iterek, elde edilen zenginliklerin şahsi çıkarlar için kullanılması gerektiği düşüncesinin toplumda yayılmasına yol açmıştır. Daha sonra Luther bir “*meslek ahlâkı*” yaratarak iş çevrelerinde Allah'ın seçkin kulları arasına girmenin ve kurtuluşun, dünya nimetlerinden yüz çevirmek yerine bizzat dünya hayatında başarıya ulaşarak mümkün olacağı inancının doğmasına (Günay, 2008, s. 435) neden olmuştur. Calvinizmde “Tanrı'nın istediği kendi başına bir uğraşı değildir, ussal bir meslek uğraşısıdır” (Weber, 1997, s. 142).

Zengin olmak için ya da bedensel zevkler ve günah için değil, Tanrı için çalışmalısınız. Zenginlik, tembelliğe ve günahkâr yaşam zevklerine karşı bir tahrik ise, o zaman tehlikelidir ve daha sonra kaygısız ve zevk içinde yaşayabilmek amacıyla peşinden koşuluyorsa ancak o zaman kötüdür. Ama mesleki görevin yerine getirilmesi açısından zenginliğe ahlâki olarak yalnız izin verilmekle kalmaz, ayrıca buyrulur da (Weber, 1997, s. 143).

Macrae'ye göre, Weber'in din ile iktisat arasındaki pozitif ilişki kuran çalışmasının, bir bakıma, bütün medeniyet hadiselerini ekonomik temele bağlayan materyalist teoriye karşı cevap niteliği taşıdığını belirtmektedir. Yeni bir toplum olarak Endüstri Kapitalizmi'nin neden yalnızca Batı'da doğduğunu Marx, *Kapital* adlı kitabında açıklamaktadır. “Nasıl ki yel değirmeni feodal toplumu belirledi; buhar makinesi de kapitalist düzeni ve onun iktisadî ahlâkını belirlemiştir.” (Macrae, 1985, s. 60'dan aktaran Torun, 2003, s. 76). Fakat Marx, Modern Kapitalizm'in Çin'de, Roma'da, Hindistan'da neden doğmadığını sormamıştı. Weber ise bu soruyu sormuş ve açık bir cevap vermiştir (Torun, 2003, s. 76'dan aktaran Weber, 1997, s. 17). Giddens, Weber'in, bilim, modern teknoloji ve bürokrasinin gelişmesine toptan ‘ussallaşma’ olarak işaret ettiğine dikkat çekmektedir. Ussallaşma, toplumsal ve ekonomik hayatı teknik bilgi temelinde etkinlik ilkelerine göre düzenlemek demektir (Giddens, 2008, s. 151).

Weber'e göre, bunun nedeni, Batı kültürüne özgü *rasyonellik* (ussallık) anlayışıdır. Kapitalizm yalnızca Batıya özgüdür. Weber, Batı'da kapitalizmin ortaya çıkışında Protestan Ahlâkının etkisini ortaya koymaya çalışır ve kapitalizm ile Protestanlık

arasında bir uygunluk olduğunu, Protestan anlayış ile iktisadî tutum arasında bir bağ kurmanın mümkün olduğunu savunur.

Marx'a göre, maddi güçler kişilerden bağımsız olarak gelişmekteydi. Hatta; kişilerin bilinç alanı ve ideoloji, ekonomik güç ve kurumlara göre şekillenmekteydi. Weber'e göre ise bu hiç de doğru değildir. Mesela, fazla çalışmayı özendirmek amacıyla parça başına ücreti arttırarak her insan grubunda fazla çalışma doğrultusunda bir bilinç oluşturamayabilir. Parça başına ücretin artırıldığı bir iş yerinde çalışan köylü menşeli bir grup, eskisinden daha fazla çalışarak daha çok kazanacak yerde, aynı gelir seviyesinde çalışma süresini kısma yoluna gitmişti. Nitekim kâr güdüsü her zaman insan davranışını belirlemez (Weber, 1997, s. 44'ten aktaran Torun, 2003, s. 75). Geleneksel işçi, gündelik ücretini en üst düzeye çıkartmaya çalışmaz daha ziyade sadece her zamanki ihtiyaçlarını karşılamak için ne kadar çalışmak zorunda olduğunu düşünür. Kişi 'doğası gereği' giderek daha çok para kazanmak istemez, aksine her zamanki gibi yaşamaya, alıştığı hayatı sürdürmeye ve bu hayatı sürdürebilmek için gerekli miktarı kazanmaya çalışır (Weber, 1997, s. 44'ten aktaran Giddens, 2009, s. 206-207).

Marx'ın en eski ve en sert eleştiricilerinden biri Max Weber'di. Weber'in yazıları, aslında, "Marx'ın hayaleti" – yani onun bıraktığı entelektüel miras – ile ömür boyu süren bir mücadele olarak tanımlanmıştır. Weber'in geliştirdiği alternatif bakış bugün de önemli olmaya devam etmektedir. Ona göre, ekonomik olmayan etkenler modern toplumsal gelişmede anahtar rol oynamışlardır. Bu soru aslında *Protestan Ahlâkı*'nın ana noktalarından biridir. Dinsel değerler – özellikle Püritenlikle bağlantılı olanlar – kapitalist bir görüş yaratmada temel öneme sahiptirler. Bu kapitalist görüş Marx'ın zannettiği gibi ekonomik değişimlerden ortaya çıkmadı (Giddens, 2008, s. 150).

Weber'in modern toplumları doğası ve Batılı yaşam biçimlerinin dünya üzerinde yayılma sebepleri hakkındaki anlayışı Marx'ın anlayışıyla esasen terstir. Weber'e göre, kapitalizm – ekonomik girişimi örgütlemenin müstakil bir yolu – modern dönemde toplumsal gelişmeyi şekillendiren başlıca etkenlerden biridir. Kapitalist ekonomik işleyişlerin altını destekleyen ve bu mekanizmaların kendilerinden daha temel öneme sahip olan unsurlar *bilim* ve *bürokrasi*dir. Bilim, modern teknolojiyi şekillendirmiştir ve gelecekteki herhangi bir sosyalist toplumda da böyle yapmaya herhalde devam

edecektir. Bürokrasi çok sayıda insanı etkin bir şekilde örgütlemenin başlıca yoludur ve bu nedenle kaçınılmaz olarak ekonomik ve siyasal büyüme ile birlikte genişlemektedir (Giddens, 2008, s. 151).

Marx ile Weber'in fikirlerini ana hatlarıyla ele alacak olursak; Marx'a göre, modern gelişmenin ana dinamiği kapitalist ekonomik işleyişlerin genişlemesi iken; Weber modern gelişmenin ana dinamiğini üretimin ussallaşması olarak görür. Marx, modern toplumların kendi doğalarına temel teşkil eden sınıf eşitsizlikleri ile bölünmüş halde olduklarını belirtirken; Weber, sınıf kavramının, modern toplumdaki birçok eşitsizlik tiplerinden – erkek ve kadınlar arasındaki eşitsizlikler gibi – biri olduğunu belirtir. Marx'a göre, başlıca güç bölünmeleri, erkek ve kadınların farklılaşmış konumlarını etkileyenler gibi, son kertede ekonomik eşitsizliklerden kaynaklanır. Weber ise, ekonomik sistemdeki gücün öteki güç kaynaklarından ayrılabilceğini, örneğin erkek-kadın toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ekonomik etkenlere dayanılarak açıklanamayacağını belirtir. Marx, bilinen şekli ile modern toplumların (kapitalist toplumlar) geçici tipler olduğunu, bunların gelecekte radikal bir biçimde yeniden örgütlenmelerini ve şu veya bu tür bir sosyalizmin sonunda kapitalizmin yerini alacağını savunurken; Weber hayatın bütün alanlarında ussallaşmanın gelecekte daha da ilerlemek zorunda olduğunu ve bütün modern toplumların aynı temel toplumsal ve ekonomik örgütlenme tarzlarına bağımlı olduklarını savunur. Marx'a göre, Batı etkisinin dünya ölçeğinde yayılması esas olarak kapitalist girişimin genişlemeci eğilimlerinin bir sonucudur. Weber ise Batı'nın küresel etkisinin üstün askeri gücü ile sınaî kaynaklar üzerindeki egemenliğinden geldiğini belirtmektedir (Giddens, 2008, s. 151).

Weber, çalışmalarında ağırlıklı olarak dinin ekonomik olaylar üzerindeki etkisini anlamaya çalışmıştır. O, dinin ekonomik ahlâkını teolojik dogmalar olarak değil, dinin kendi üyelerinden istediği, onlara zorla kabul ettirdiği pratik davranış biçimlerinin bütünü olarak anlamıştır. O, her dinin ekonomik ahlâkının birçok etkenin sonucu olduğunu kabul etmiştir. Ancak ekonomik ahlâkın bütün etkenlerinin incelenmesinin imkansız olacağından, ekonomiyi esas itibariyle dinin bir ürünü olarak ele almıştır (Bozkurt, 2007, s. 248).

Weber'in kuramı birçok açıdan eleştirilmiştir. Örneğin, bazıları, onun "kapitalizmin ruhu" dediği görüşün, Kalvinizm işitilmeden çok önce, on ikinci yüzyıl ilk İtalyan tüccar kentlerinde görülebileceğini öne sürmüşlerdir. Diğerleri, onun Protestanlıkla bağlantılandığı "bir memuriyette çalışma" fikrinin Katolik inançlarında zaten mevcut olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yine de Weber'in açıklamasının temel unsurları birçok kişi tarafından kabul edilmektedir. Eğer Weber'in tezi geçerli ise, çağdaş ekonomik ve toplumsal gelişme ilk bakışta bunlardan çok uzakta bir şeyden – bir dizi dinsel ülküden – çok kesin bir şekilde etkilenmiştir (Giddens, 2008, s. 141).

Weber, düşüncelerini ispatlamak açısından Protestanlığın pragmatik düşünürü olarak kabul ettiği Benjamin Franklin'in görüşlerine yer vermiştir:

" Unutma ki zaman paradır... Unutma ki kredi paradır... Bir insan ödeme yaptıktan sonra parasını benim ellerime terk etse, faizi bana armağan etmiş olur ya da o zaman boyunca benim kullanabileceğim kadarını bana armağan etmiş olur. Bu insan iyi ve büyük bir krediye sahipse ve bunu iyi bir biçimde kullanıyorsa, önemli bir meblağa erişir....Unutma ki para, üretimi güçlendirici ve verimli bir yapıya sahiptir. Para parayı üretir ve ondan elde edilen daha fazlasını üretebilir... Elde daha çok para oldukça her dönemde daha fazla para üretir ve böylece faiz her seferinde daha çabuk yükselir. ... Şu atasözünü unutma, iyi bir ödeyici herkesin cüzdanının efendisidir. Söz verilen zamanda ödemesiyle tanınan, arkadaşlarının o anda ihtiyacı olmaya parayı her zaman ödünç alabilir... Sahip olduklarını kendi mülkiyetinde tutmaya ve ona göre yaşamaya dikkat et. Kredisi olan birçok insanın, içine düştüğü yanlış budur..." (Weber,1997, s. 42-43).

Protestan Ahlâkı, Kalvinizmle veya daha doğrusu belirli Kalvinist inanç türleri ile modern kapitalist etkinliğin ekonomik ahlâkı arasında bir "seçici yakınlık" (Wahlwerwandschaft) olduğunu gösterir. Weber'in çalışmasının ayırt edici özelliği, modern kapitalizme özgü bir süreç olan ekonomik hayatın rasyonelleşmesinin irrasyonel değer bağılıklarıyla ilişkisini göstermeye çalışmasıdır (Giddens, 2009, s. 214).

Kalberg'e göre, her ne kadar *Protestan Ahlâkı*, değerlerin nasıl, ekonomik çıkarların devre dışı kalmasına yol açarak "sosyal yapılar"a "içerik" kazandırdığını gösterse de Weber, bir dizi geniş-çaplı, *çok-nedensel* ve *mukayeseli* araştırmanın modern kapitalizmin kökenlerinin tam anlaşılması için gerekli olduğuna kanaat getirmiştir. "Fikirler" ve "çıkarlar" dikkatle incelenmelidir. Eğer kapitalizmin ruhunun modern kapitalizmin gelişmesi üzerinde kuvvetli etkisi olacaksa siyasî, ekonomik, tabakalaşma,

hukuki ve diğer faktör manzumeleri, onun kanaatince işlevsel bir bağlam formüle etmek için somutlaştırılmalıdır (Marshall, 1980, s. 125'ten aktaran Kalberg, 2009, s. 68).

BÖLÜM III

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE MÜLÂKAT KÜMESİNİN BAZI SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

3.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma, kendilerinden veri derlenen bireylerle sınırlı olarak ve inşacı bir metodoloji ile iktisadî eylemi, eylemin yöneldiği anlam ve değerler çerçevesi ve eylemin içinde gerçekleştiği toplumsal ve iktisadî koşullar dahilinde anlama çabasında olan ampirik bir çalışmadır. Araştırmanın ampirik verileri esas olarak Kayseri il merkezinde faaliyet gösteren 61 işletme/işyeri sahibiyle yapılan mülâkatlar vasıtasıyla derlenmiştir. Kendileri ile mülâkat yapılan bireylerin sahibi oldukları işletmeler her türlü mal veya hizmet üretimi, satışı veya pazarlaması yapan sınaî, ticari ve hizmet işyerleridir. Bu işyerlerinin bir kısmı kentin ana ticaret merkezinde, bir kısmı ise Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet göstermektedir. Araştırmada istihdam edilen mülâkat cetvelinin bir örneği Ek-1’de sunulmuştur. Buna ek olarak, araştırma konusuyla ilgili olarak yerel, ulusal veya uluslararası ölçekte yayınlanan çeşitli dergi ve gazetelerde yer alan haberler, köşe yazıları ve internet ortamında yer alan ve belge niteliğindeki yazılı ve görsel malzemeler de ulaşılabildiği oranda dikkate alınmıştır.

Kendileri ile mülâkat yapılan bu kişilerin bir kısmı kendisi de aynı kent merkezindeki bir işyerinin müstakbel sahip-çalışanı olan araştırmacının bir işkadını veya müşteri olarak tanıdığı kişilerden, bir kısmı bir tanıdık vasıtasıyla temas kurulan bireylerden, çok az bir kısmı ise ilk kez bu araştırma sebebiyle kendileri ile temas kurulmuş olan kişilerden oluşmaktadır. Her üç kategoride yer alan bireylerin bir kısmıyla önceden randevu alınarak, bir kısmıyla ise doğrudan işyerlerine gidilerek mülâkat yapılmıştır.

mülâkatlara başlanmadan önce araştırmanın amacı ve kapsamı hakkında katılımcılara bilgi verilmiş; kendileriyle ancak rıza göstermeleri halinde mülâkat yapılacağı ve kendilerince gerekli görüldüğünde sorulan soruların herhangi birini cevaplamamakta serbest oldukları belirtilmiştir. Kayserili işadamlarının ülkenin iktisadî hayatında belirgin bir yer edinmiş olmalarının ülke içinde olduğu kadar Avrupa İstikrar Girişimi’nin 2005 yılında yayınlamış olduğu *İslami Kalvinistler: Orta Anadolu’da*

Değişim ve Muhafazakârlık başlıklı raporda örneğini bulduğu üzere uluslararası alanda da ilgi doğurmuş ve sebepleri bilimsel olarak araştırılan bir konu olmuştur. Araştırmanın amacının takdim edilmesinde bu çalışmanın da aynı konuya ilgi duyan akademik bir çalışma olduğu belirtilmiştir.

mülâkatların büyük bir kısmı katılımcıların iktisadî faaliyet gösterdikleri mekânda ve çalışma saatleri içerisinde yapılmıştır. Önceden tanınan işyeri sahiplerinin bazılarıyla ise kendi istekleri üzerine araştırmacının çalıştığı işyerinde mülâkat yapılmıştır. Randevu alınarak kendileriyle mülâkat yapılanlar da dahil olmak üzere pek çok kere katılımcıların gelen telefonlara veya müşteri taleplerine cevap vermeleri nedeniyle mülâkat süreci kısa süreli kesintilere uğramış ve hatta bazı hallerde başka bir zaman aralığına tehir edilerek kaldığı yerden devam edilmiştir. Gerek bu tür kesintiler, gerek anlaşılmayan soruların tekrar edilmesi ve gerekse cevaplayanların verecekleri cevabı düşünüp tasarlamak için zamana ihtiyaç duymaları nedeniyle bazen mülâkat süresinin beklenenden daha uzun sürmesi söz konusu olmuştur. Mülâkat cetveli üzerindeki kayıtlardan hareketle bir mülâkatın en kısa 50 dakika, en uzun 2,5 saat olmak üzere ortalama 1 saat 15 dakika sürdüğü tespit edilmiştir.

Verilen cevapların içeriğinin daha iyi anlaşılmasına ya da cevaplayanın meramını daha iyi anlatmasına yardımcı olacağı düşünüldeği hallerde cevaplayanlara ek sorular yöneltildiği de olmuştur. Araştırmacı, kendi deneyimsizliği nedeniyle, araştırmanın başlangıç aşamasında verilen cevapları aynı hızla mülâkat cetveline aktarmakta zorlanmış; fakat katılımcıların ses kayıt cihazı kullanılmasına razı olmamalarından ötürü, verilen cevaplar önce ana başlıkları ile, mülâkat tamamlandıktan hemen sonra ise ayrıntılı olarak cetvele kaydedilmiştir. Yedi vakada ise katılımcılar mülâkat cetvelini kendileri doldurmayı tercih etmişler ve verilen cevapların araştırmacı tarafından çok kısa veya yeterince açık bulunmadığı hallerde ise bu kez araştırmacı tarafından kendilerine geri dönülerek ek sorular sorulma yoluna gidilmiştir. Bu ihtiyaç daha çok mülâkat cetvelinin son bölümündeki sorularla alakalı olarak ortaya çıkmıştır.

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin genel olarak hayırhah bir tavır sergilemek istedikleri, kendilerine gelen bir araştırmacıya istekle yardımcı olmaya çalıştıkları ve bundan memnuniyet duydukları izlenimi edinilmiş, bazıları bunu sözel olarak da ifade

etmişlerdir. Bazı bireylerin ise bu tür araştırmalara çok da aşına olmamaları nedeniyle daha çok meraklarını gidermek için kendileriyle mülâkat yapılmasını kabul ettikleri izlenimi edinilmiştir. Az da olsa bazı bireylerin ise çalışmaya hatır gönül ilişkisi çerçevesinde katılım gösterdikleri, mülâkat başlangıcında araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmesi sonrasında sorulan sorularla ne gibi sonuçlara ulaşılabileceği konusunu kestiremedikleri ve merak ettikleri izlenimi edinilmiştir. Diğer taraftan, sayıları az da olsa kendisiyle mülâkat yapılan bazı kişilerin konuyu üzerinde araştırma yapılmaya değer bulduklarını belirtmeleri, çalışma dâhilindeki bu tür analizleri önemli görmeleri, görüşme ve randevu saatini kendileri ayarlayarak çalışmaya katılma çabası gösterdikleri de olmuştur. Bu katılımcıların araştırmanın genel konusuyla daha önceden de ilgilenmiş olmalarından ötürü sorulara daha rahat cevap verdikleri gözlenmiştir. Hatta kendilerinin belirtmeleri üzerine, birkaç katılımcıyla aynı genel konu etrafında daha önceden basın tarafından bazı görüşmeler yapıldığı tespit edilmiştir. Araştırma bulgularının değerlendirilmesinde SPSS programından yararlanılması, sadece araştırmacının işini kolaylaştırma amacına hizmet etmekte olup, kestirimsel-çıkımsal veri analizi yapma çabasının bir sonucu değildir. Böylelikle niceliksel veriler, sosyo-demografik özelliklerin betimlemesinde ve bazı basit kümelerin oluşturulma işlemlerinde kullanılmıştır. Soruların ve cevapların içeriğinin anlaşılması yönünde araştırmacı ve katılımcıların göstermiş oldukları çaba her ne olursa olsun, son kertede mülâkatlarda kaydedilen bilgiler katılımcıların anladıkları ve paylaşmak istedikleri ile, araştırmacı açısından ise yine aynı şekilde verilen cevapların içeriğini anladığı ve itimadi olmayan bilgilerin paylaşımı ve yorumlanması ile sınırlıdır.

Araştırma verileri üç bölüm halinde sunulacaktır. İlk bölümde kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin sosyo-demografik özellikleri sunulmaktadır. İkinci bölümde kendileriyle mülâkat yapılan işadamlarının iktisadî başarılarını nasıl bir arka plandan gelerek örgütledikleri, iktisadî hayatta nasıl bir seyir işledikleri, hangi yolları izleyerek başarıya ulaştıkları konuları irdelenecektir. Üçüncü bölümde ise iktisadî hayatlarında dinî ve geleneksel değerler nasıl bir etkileşime girmekte olduğu, bireyler kendi iktisadî başarılarının dinî değerini ve dinin kendi iktisadî başarısı açısından nasıl konumlandığı hakkında yorum üretilmeye çalışılacaktır. Bu suretle derlenen veriler yardımıyla aşağıda önce kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin bazı sosyo-demografik ve toplumsal niteliklerinin betimlemesi yapılmaktadır. Bu betimlemenin amacı belli bir

iktisadî eylemin ve başarının öznesi olarak onları tanımaya ve tanıtmaya yönelik olacaktır.

3.2. KENDİLERİYLE MÜLÂKAT YAPILAN BİREYLERİN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

3.2.1 Mülâkat Kümesinin Yaş, Medeni Hal ve Hane Halkı Büyüklükleri

Bu araştırmada toplam altmış bir (61) işletme sahibiyle mülâkat yapılmıştır. Kendileriyle mülâkat yapılan işletme sahiplerinin 52'si erkek, 9'u kadındır. Kadınların en genci 24, en yaşlısı ise 50 yaşındadır. Erkeklerin ise en genci 23, en yaşlısı 69 yaşındadır. Bu bireyler 23-69 yaş aralıklarında olup, toplam yaş ortalamaları 45.55'dir. Kendileriyle mülâkat yapılan 23-45 yaş aralığındaki bireylerin ağırlıklı yaş ortalamaları 35; 45-69 yaş aralığındaki bireylerin ağırlıklı yaş ortalaması 57'dir. Kendileriyle mülâkat yapılan kadınların yaş ortalaması 39.55, erkeklerinki ise 46.59'dur.

Bireylerin iş kurarken sermaye bulma konusunda içinden geldikleri ailelerin hane halkı büyüklükleri önemli olabilmektedir. Bu bağlamda içinden geldikleri hane halkı büyüklükleri önemli bir değişken olarak ön plana çıkmaktadır. Şöyle ki iktisadî faaliyeti ve aileden gelebilecek sermaye desteğini işletme kurulan ve/veya kurulacak çocuk sayısının etkilemesi söz konusudur.

Tablo 1: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin Hane Halkı Büyüklükleri

Hane Halkı Büyüklükleri (kişi sayısı)	Sayı	%
2	8	13.1
3	18	29.5
4	16	26.2
5	12	19.7
6	3	4.9
7	1	1.6
8	1	1.6
11	2	3.3
Toplam	61	100

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerden en küçük hane halkı sayısına sahip olan aileler (2) kişiden oluşmaktadır. En kalabalık hane halkı sayısına sahip olan aile ise (11) kişiden oluşmaktadır. Ortalama hane halkı büyüklükleri ise 4,08'dir. Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin hane halkı büyüklükleri, Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2008 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre Türkiye geneli hane halkı ortalamasıyla (3,86) kıyaslandığında ortalamadan yüksek olduğu görülmektedir. Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler genel olarak kalabalık ailelerden gelmektedirler.

3.2.2 Bireylerin Doğdukları Yerleşim Yerlerinin Genel Özellikleri

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin büyük bir çoğunluğu (54) Kayseri'de doğmuş bireylerden oluşmakta olup, diğer illerde doğanlar ise (7) kişidir. Bu bireylerin doğdukları iller ve doğdukları yerleşim birimi kent merkezi, ilçe/kasaba, köy yerleşimi olarak tasnif edildiğinde, elde edilen sonuç Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin Doğdukları Yerleşim Birimleri

Yerleşim Birimleri	Kent Merkezi		İlçe		Köy		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kayseri	42	68,9	7	11,5	5	8,2	54	88,5
Diğer	0	0,0	3	4,9	4	6,6	7	11,5
Toplam	42	68,9	10	16,4	9	14,8	61	100

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin tamamı (61) Kayseri kent merkezinde yaşamakta ve iktisadî faaliyetlerini burada sürdürmektedirler. Bir kısmı (12) Kayseri'nin ilçelerinde (7) ve köylerinde (5) doğup kent merkezinde iktisadî faaliyet göstermektedirler. Kayseri civarı illerde doğup Kayseri kent merkezinde iktisadî faaliyet gösteren ise (7) kişidir.

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin büyük bir kısmı (42) kent merkezinde, bir kısmı (10) ilçede, bir kısmı (9) köy yerleşiminde doğmuştur. Bunlardan kent merkezi olarak Kayseri- Merkez dışında başka bir ilin merkezinde doğan yoktur.

3.2.3 Medeni Durumları

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin büyük bir kısmı (54) evli, bir kısmı (6) bekâr, bir kısmı (1) boşanmış bireylerdir. Bireylerden, evli olanlar arasında bir kısmı (9) eşiyile akrabadır. Eşiyile akraba olmayanların (45) bir kısmı (28) eşini görücü usulüyle, bir kısmı (7) komşusu olarak, bir kısmı (4) aynı ilçeden, bir kısmı (3) aynı okuldan, bir kısmı (2) aynı köyden, bir kısmı (1) iş hayatından tanımaktadır.

Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler arasında geleneksel bir olgu olarak görücü usulü ile evliliğin yaygın olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bireylerin yerel bir ortamdan geldikleri ve sosyal çevrelerinin akrabalık sistemi dışında geniş olduğu görülmektedir. Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler arasında akrabalık yoluyla evlenenlerin (9) az olması, bireylerin iktisadî faaliyetlerinde akrabalık sisteminden evlilik yoluyla destek sağlamadıkları düşünülebilir. Kendileriyle mülâkat yapılan bireylere eşlerini nereden tanıdıkları sorusu, bireylerin ne kadar yerel bir ortamdan geldikleri, eşleriyle birlikte aile muhitlerinin, sosyal çevrelerinin dışarıya açılıp açılmadığının aynı zamanda göstergesi olarak sorulmuştur.

3.2.4 Kendilerinin, Eşlerinin ve Anne- Babalarının Eğitim Durumları

Hemen her çağda ve toplumda görülecek olan eğitimin niteliği ve niceliği ile kişilerin toplumsal tabakası arasında sıkı bir bağılık görüldüğü söylenebilir. Eğitim durumu kişilerin statüsü hakkında bilgi ve fikir veren en önemli göstergelerden biridir. Özellikle çocukların alacakları eğitimin ve görecekları öğrenimin niteliğini ve süresini, bu alanda göstereceği başarının derecesini onların ailelerinin tabakası büyük ölçüde etkileyip belirlemektedir (Kemerlioğlu, 1996, s. 106). Bu nedenle araştırmaya dâhil edilen bireylerin kendilerinin yanı sıra anne ve babalarının da eğitim durumu hakkında bilgi toplanmıştır.

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin önemli bir kısmı (23) üniversite mezunu olmakla birlikte, bir kısmı (17) lise veya dengi okul mezunu, bir kısmı (10) ilkokul, bir kısmı (6) ortaokul, bir kısmı (3) yüksek lisans, bir kısmı (2) ön lisans/2 yıllık meslek yüksekokul mezunudur. Eşlerinin öğrenim durumları ise; bir kısmı (22) lise veya dengi okul, bir kısmı (13) üniversite mezunu, bir kısmı (9) ortaokul, bir kısmı (7) ilkokul, bir

kişi yüksek lisans, bir kişi ön lisans/2 yıllık meslek yüksekokul mezunu olmakla birlikte, eşlerden biri okur-yazar değildir.

Tablo 3: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin Kendileri, Eşleri, Kendi Anne-Babalarının ve Eşlerinin Anne-Babalarının Öğrenim Durumları

Öğrenim Durumları	Kendisi	Eşi	Kendi Annesi	Kendi Babası	Eşinin Annesi	Eşinin Babası
Okur-Yazar Değil	0	1	19	3	8	0
Okur-Yazar	0	0	6	7	3	3
İlkokul Mezunu	10	7	24	33	31	24
Orta Okul Mezunu	6	9	6	5	6	8
Temel Öğretim (8 yıl) Mezunu	0	0	0	0	0	0
Lise veya Dengi Mezun	17	22	3	7	6	10
Önlisans/2 Yıllık Mes. Yüksek Okulu	2	1	1	2	0	2
Üniversite	23	13	2	3	0	7
Yüksek Lisans	3	1	0	1	0	0
Doktora	0	0	0	0	0	0
Evli Değil		6			6	6
Boşanmış		1			1	1
Toplam	61	61	61	61	61	61

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin anne-babalarının öğrenim durumlarına ilişkin bulgular ise şöyledir: annesi okuma-yazma bilmeyenler (19) kişi, okuryazar olup da herhangi bir okul mezunu olmayan (6) kişi, ilkokul mezunu olan (24) kişi, ortaokul mezunu olan (6) kişi, lise veya dengi okul mezunu olan (3) kişi, üniversite mezunu olan (2) kişi, ön lisans/2 yıllık meslek yüksekokulu mezunu olan bir kişidir. Buna karşılık babalarının öğrenim düzeyleri ise şöyledir; okuma-yazma bilmeyenler (3) kişi, okuryazar olup da herhangi bir okul mezunu olmayan (7) kişi, ilkokul mezunu olan (33) kişi, ortaokul mezunu olan (5) kişi, lise veya dengi okul mezunu olan (7) kişi, üniversite mezunu olan (3) kişi, ön lisans/2 yıllık meslek yüksekokulu mezunu olan (2) kişi, yüksek lisans mezunu olan bir kişidir. Mülâkat yapılan bireylerden biri annesinin okur-yazarlığı hakkında şunları söylemiştir: “*Annem Cumhuriyet çocuğuydu. Eski yazı (Osmanlıca) bilirdi. Bir anda ertesi gün çıkan gazeteyi okuyamaz olmuş. Şimdi okur-yazardı desem bir türlü, okumuşluğu yoktu desem bir türlü. Varın gerisini siz düşünün.*”

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin eşlerinin anne-babalarının öğrenim durumlarına ilişkin bulgular ise şöyledir: eşinin annesi okuma-yazma bilmeyenler (8) kişi, okuryazar

olup da herhangi bir okul mezunu olmayan (3) kişi, ilkokul mezunu olan (31) kişi, ortaokul mezunu olan (6) kişi, lise veya dengi okul mezunu olan (6) kişi, üniversite mezunu olan bulunmamaktadır. Buna karşılık eşlerinin babalarının öğrenim düzeyleri ise şöyledir; okuma-yazma bilmeyen bulunmamakla birlikte, okuryazar olup da herhangi bir okul mezunu olmayan (3) kişi, ilkokul mezunu olan (24) kişi, ortaokul mezunu olan (8) kişi, lise veya dengi okul mezunu olan (10) kişi, üniversite mezunu olan (7) kişi, ön lisans/2 yıllık meslek yüksekokulu mezunu olan (2) kişidir.

Tablo 4: Türkiye Geneli ve Kayseri Geneli ile Karşılaştırmalı Olarak Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin Kendilerinin, Eşlerinin, Kendi Anne-Babalarının ve Eşlerinin Anne-Babalarının Öğrenim Durumları

Eğitim Durumu	Türkiye Geneli	Kayseri Geneli	Kendisi	Eşi	Kendi Annesi	Kendi Babası	Eşinin Annesi	Eşinin Babası
Okur Yazar Değil	8.68	7.29	0.00	1.85	31.15	4.92	14.81	0.00
Okur-Yazar	6.02	4.63	0.00	0.00	9.84	11.48	5.55	5.55
İlkokul Mezunu	34.59	35.95	16.39	12.97	39.34	54.10	57.42	44.45
Orta Okul Mezunu	5.22	5.27	9.84	16.66	9.84	8.20	11.11	14.81
Temel Öğretim (8 yıl) Mezunu	11.81	11.53	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Lise veya Dengi Mezun	19.38	20.03	27.87	40.75	4.92	11.48	11.11	18.52
Önlisans/2 Yıllık Meslek Yüksek Okulu	8.07	8.12	3.28	1.85	1.64	3.28	0.00	3.7
Üniversite			37.70	24.08	3.28	4.92	0.00	12.97
Yüksek Lisans	0.52	0.39	4.92	1.85	0.00	1.64	0.00	0.00
Doktora	0.18	0.14	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Bilinmeyen	5.53	6.66	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100

Türkiye İstatistik Kurumu'nun Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Nüfus Sayımı Sonuçları 2010 tarihli verilerine göre, kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin öğrenim durumları ülke genelindeki bireylerin öğrenim durumları ile karşılaştırıldığında, iktisadî başarı elde etmiş işadamlarının aynı zamanda iyi öğrenim görmüş bireylerden oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla kendileriyle mülâkat yapılan bireyler sadece iktisadî güdülerini olan değil, aynı zamanda toplumun geneli itibarıyla daha fazla eğitim görmüş bireyler arasından gelmektedirler. Büyük bir kısmı (44) okul çağlarında çalışmaya başlamış olsalar da iktisadî hayata katılım sürecini eğitim süreçlerinin aleyhine işletmiş bireyler değillerdir. Modern toplumda var olmanın,

başarılı olmanın önemli şartlarından birisi olarak eğitimlerini olabildiğince yüksek tutmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla, düşük öğrenim düzeyine sahip olup, kırsal alandan kent merkezine yerleşip iktisadî faaliyete girerek başarı elde ettikleri söylenemez.

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin büyük bir kısmının (58) annesi ev hanımıdır. Bir kısmının (3) ise annesi emekli öğretmendir. Sanayi, hizmet ve ticaret sektörlerinde iktisadî faaliyet gösteren bireylerin baba mesleklerine bakıldığında yarıdan fazlasının (34) esnaf ve tacir grubundan oluştuğu görülmektedir. Bir kısmının (10) babası işçi, bir kısmının (7) memur, bir kısmının (6) çiftçi, bir kısmının (3) hizmet sektöründe, bir kısmının (1) sanayici olduğu görülmektedir.

BÖLÜM IV

İKTİSADÎ HAYATA KATILIM SÜRECİ VE MESLEKÎ GEÇMİŞİNİN KISA HİKÂYESİ

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin iktisadî hayata katıldıkları ortam olarak Kayseri ilinin kısa bir tarihsel ve kültürel arka planına yer vermek faydalı olacaktır. Dolayısıyla Karatepe'nin *Kendini Kuran Şehir* adlı kitabından yola çıkarak ortamın iktisadî tarihine yer vermekteyiz.

4.1. İKTİSADÎ FAALİYET ORTAMININ KISA BİR TARİHSEL VE KÜLTÜREL ARKA PLANI

Eski zamanlardan beri ticaretin yaygın olduğu Anadolu şehri Kayseri'de M.Ö. 2000'lerden itibaren ticaret yapıldığı bilinmektedir. Özgüç'ün belirttiğine göre, “Anadolu’da, Kaniş Karumu ölçüsünde bir harabe yeri yoktur. Esasen bu çağlarda, Mezopotamya, Suriye ve İran’da bile bu ölçüde bir ticaret merkezi kurulmamıştır” (Özgüç, 1986, s. XV’den aktaran Karatepe, 2001, s. 222).

Sarımsaklı Ovası’ndaki en eski yerleşim olan Kaniş M.Ö. 2000’lerde Anadolu ticaretinin merkeziydi. Bir Asur kolonisi olan Kaniş Karumu’nda, Anadolu’da üretilen mallar, Mezopotamyalı tüccarların Dünya’nın diğer bölgelerinden getirdiği mallarla takas edilirdi. Asurlular o dönemde Anadolu’nun tüm önemli yerleşimlerinde ticaret kolonileri kurmuşlardı. Bunların merkezi ise Kaniş’ti (Karatepe, 2001, s. 74).

Selçuklular dönemine gelindiğinde, Selçukluların Anadolu’daki ticaret yollarının güvenliğine büyük önem verdikleri görülmektedir. Anadolu halkının ürettiği gümüş, bakır ve demir madenini, kitre, sakız, reçine ve kuru meyveyi, yapağı, tiftik, deri ve deriden mamul malları sattığı, Anadolu’nun ilk uluslar arası fuarı olan Yabanlu Pazarı, Selçuklular zamanında kurulmuştur (Sümer, 1985, s. 75’den aktaran Karatepe, 2001, s. 222).

Kayseri 15. yüzyıla kadar, İpek yolu üzerindeki kervan ticaretinin önemli uğrak yerlerinden biriydi. Selçuklu egemenliğinin sarsılmasından Osmanlı kontrolüne geçmesine kadar yaşanan siyasî istikrarsızlık sona erince, ticaret tekrar canlandı. 16. ve

17. yüzyıllarda Kayseri tekrar imparatorluğun önde gelen deri ve kumaş üretim merkezlerinden biri oldu (Akdağ, 1979, s. 209'dan aktaran Karatepe, 2001, s. 223).

Mesleği debbağlık olan Ahi Evran Kayseri'de yaşadı ve dericiliğin şehirde önemli bir merkez haline gelmesine öncülük etti. Ahi Evran Zaviyesinin bulunduğu Yoğunburç ile Kartal arasına Dabaklarönü adı verildi ve şehirde modern sanayi toplumunun gerektirdiği düzenlemeler yapılanaya kadar, debbağlar burada üretim yaptılar. Faroqhi, deri mamullerinden olan sahtiyanın en kalitelisinin Kayseri'de üretildiğini, savaş malzemesi olan Kayseri sahtiyanının ihracının yasak olduğunu belirtmektedir (Faroqhi, 1993, s. 209'dan aktaran Karatepe, 2001, s. 223).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler arasında Ahilik geleneğine atıfta bulunarak, Kayseri'deki ticaret geleneğine ilişkin “*Bizim topraklarımızda Ahiler de yaşamış, bizim geleneğimizde var bu ticaret geleneği*” diyen bireyler bulunmaktadır.

Ahlâk ile sanatın uyumlu bileşimi olarak tarif edilen Ahilik, Anadolu'da XIII. yüzyılın başından itibaren görülmeye başlanmış, başta Kayseri, Konya ve nihayetinde Kırşehir'de esnaf birlikleri olarak teşekkül etmiş bir sosyo-ekonomik müesseseseleşmedir. Amacı, zenginle fakir, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, halk ile devlet arasında iyi ve sağlam ilişkiler kurarak “sosyal adaleti” gerçekleştirmek olan Ahilik, bu amacına, sağlam bir teşkilatlanma modeli ve köklü bir eğitim sistemi aracılığıyla ulaşmaya çalışmıştır. Ayrıca yerleşik hayata geçiş esnasında birbirleriyle çatışma içerisinde olan grupları uzlaştırmak, zayıflayan boy ve aşiret bağlarının yerine, yerleşik hayat şekline uygun koruyucu değerler koymak, toplumun huzurunu temin etmek de en büyük uğraşı idi (Öztürk, t.y., s. 1).

Cumhuriyet döneminde, şehir bölgedeki ticari etkisini korumuştur. Şehrin ihtiyacı olan malları temin eden Kayserili tüccarlar, çevre il ve ilçelerle de ticari bağlarını güçlendirmiş ve gerek şehirde üretilen, gerekse başka illerden ve yurt dışından gelen malları pazarlayarak sağladıkları kârlardan sermaye oluşturmuşlardır. 1950'lerden itibaren, ticaretten sağlanan kârları sanayi yatırımlarına dönüştürmüşlerdir. Bugün Kayseri'de, ihraç mallarının büyük bölümünü endüstri ürünleri oluşturmaktadır. Ticareti

yapılan mallar sürekli çeşitlenmekte ve bu durum tüccar profiline yansımaktadır (Karatepe, 2001, s. 178).

1970’li yıllara kadar piyasada şehrin yerlilerinin hâkimiyeti yoğun biçimde hissedilirken, bu durum göçlerle değişmiştir. Şehrin yerli tüccarları imkânları daha fazla olan büyük şehirlere göç ederken, çevre il ve ilçelerdeki küçük sermaye sahipleri de Kayseri’ye gelerek iş kurdular. 1997’de yapılan ve toplam 2100 tüccarı kapsayan bir araştırmaya göre, Kayseri’de faaliyet gösteren tüccarların % 50’si şehir, % 50’si kasaba ve köy doğumludur (Karatepe, 2001, s. 202).

Sermayenin büyük şehirlere kayışının mantıklı pek çok açıklaması vardır. Her şeyden önce zenginleşen tüccarlar için Kayseri’nin potansiyeli yetersiz gelmektedir. Üretilen malları diğer bölgelere ve yurt dışına sevk etmek büyük şehirlerde daha kolay olmaktadır. Kayseri’de üretilen malların pazarlanması bile İstanbul’da yapılabilmektedir. Bu nedenle aileler, belli bir büyüme sınırını aşınca, işlerini genellikle, İstanbul, Ankara veya Adana’ya taşımaktadır. Ancak son yıllarda büyük şehirlerde yaşanan sıkışıklık, altyapı yetersizliği, işçi ücretlerinin yüksek olması, şehir içi ulaşımın zorluğu, düzenli şehirleşen Kayseri’yi daha kârlı duruma getirmiş ve sermaye kaçıışı durmuştur.

Kayserili tüccar ve sanayiciler, birlikte ortak yatırım gerçekleştirmiştir. Buna rağmen Kayserililerin ferdiyetçilik eğilimi fazladır. Birlikte iş yapmada zorlanırlar. Mevcut işletmelerin çoğu ya tek kişiye ait, ya da aile şirkettir. Bu geleneğin kırılması, uluslararası piyasalarla rekabet edecek malların üretilmesi için güçlerin birleştirilmesi ve daha büyük ölçekli ortak yatırımlara yönelinmesini gerekmektedir.

Kayseri’nin sanayileşmesinde kamu yatırımlarının rolü büyüktür. Bu yatırımlardan ilki, 1926’da açılan Tayyare Fabrikası’dır. 1937’de Sümer Bez fabrikası üretime başladı. Bu iki fabrika, endüstriyel iş alanı oluşturma ve insan gücü yetiştirmede büyük katkı sağladı. 1927’de şehre demiryolu geldi ve her iki fabrikaya demiryolu bağlandı. 1933’de demiryolunun Boğazköprü-Ulukışla hattı yapıldıktan sonra, Çukurova’dan yüklenen pamuk Sümer Bez Fabrikası’nın içine kadar trenle taşınabildi.

Ticarette büyük tecrübe sahibi olan Kayserili, kamu yatırımlarıyla endüstriyi tanıdı. 1950'li yıllarda özel girişim yatırımları başladı. 1951'de Birlik Mensucat, 1955'te Orta Anadolu Mensucat fabrikaları işletmeye girdi. Bu iki fabrikanın açılmasında, Sümer Bez Fabrikası'nda kazanılan deneyimin büyük payı vardır. Kamu yatırımı olarak 1955'te Şeker fabrikası, 1954'te beş kademe olarak tamamlanan Tank Tamir Fabrikası (Anatamir) işletmeye açıldı.

Tayyare Fabrikası ile Ana Tamir Fabrikası'nın çırak okulları, ilk kuruluş yıllarında bu fabrikalar için, daha sonraki yıllarda ise Kayseri sanayisi için usta yetiştirdi. Çok değerli yerli ve yabancı mühendislerden ders alan çırak okulu öğrencilerinden bir kısmı piyasaya çıktı. Piyasaya çıkanlardan bazıları kendi iş yerini açtı, bir kısmı da fabrikalarda usta olarak kurulma aşamasındaki bir sanayinin motor gücünü oluşturdu.

Kayseri'nin coğrafi konumunun sağladığı ulaşım kolaylığı, kamu yatırımlarında yetişen deneyimli işgücü ile halkın teşebbüs yeteneği birleşince, sanayide atılım oldu. 1964 Sanayi Sayımına göre, Kayseri'de fabrika niteliği taşıyan toplam 41 işletme bulunuyordu. Bunlardan Sümer Bez Fabrikası, Tayyare Fabrikası, Anatamir ve Şeker Fabrikası olmak üzere sadece 4'ü kamu işletmesiydi. Geriye kalan 37 özel sektör işletmesinin 15'i gıda, 14'ü dokuma, 7 si metal eşya ve makine dallarında üretim yapıyordu.

1970'ten itibaren endüstriyel ürün çeşidi arttı ve işyerlerinin ölçeği büyüdü. Şehrin çevresine rastgele yerleştirilmiş büyük ölçekli işletmeler üretime başladı. 1981'de I. Organize Sanayi Bölgesi'nin hizmete girmesinden sonra, Kayseri'de sanayinin gelişimi hızlandı. 12 milyon metrekare alanda faaliyet gösteren Organize Sanayi Bölgesinde 1998'e kadar yılda ortalama 25-30 işletme kuruluşunu tamamlayarak üretime başladı.

1994 verilerine göre şehirde, imalat sektöründe faaliyet gösteren toplam 2963 işyeri bulunmaktadır. Bunların % 99'u orta ve küçük ölçekli, % 1'i ise büyük ölçekli büyük ölçekli imalar sanayi işletmesidir. Organize Sanayi Bölgesi'ndeki işletmeler üretime açıldıkça büyük ölçekli iş yerlerinin oranı yükselmektedir. 1995'ten itibaren Kayseri'de üretim yapan fabrikalardan 13'ü Türkiye'deki 500 büyük sanayi kuruluşu arasına girmeyi başarmıştır.

1950’li yıllara kadar Kayseri’de kurulan kamu işletmeleri, şehrin sanayileşmesine ve nitelikli işgücünün oluşmasına katkı sağladı. 1950’lerden itibaren Kayserili iş adamları ticaretten kazandıklarıyla sanayi yatırımlarını başlattılar. Tekstil sektöründe açılan sanayi işletmelerini gıda ve metal sanayi izledi. 1990’lı yıllarda Kayseri, mobilya, kanepeler ve ev tekstilinin Türkiye’deki önemli merkezlerinden biri haline geldi. Gerçekleşen yatırımlara rağmen Kayserili, ticaretteki başarısını sanayide yeterince gösteremedi. En azından yatırımların, şehrin teşebbüs potansiyelini yansıtmaya yetmediği söylenemez.

Türkiye’nin yeterince dışa açılmadığı 1980’li yıllara kadar, sanayi kuruluşları iç piyasaya yönelik olarak üretim yapıyor ve üretilen mallar genellikle İstanbul’dan Türkiye piyasasına dağıtılıyordu. Kayseri’de üretilen mallarla, İstanbul üzerinden rekabet zor olduğu için Kayserili sanayici, yakın çevresine ve doğu illerine hitaben mallar üretti. Sermayesi, Türkiye piyasalarında yarışacak daha kaliteli mal üretimine yeterli olanlar ise İstanbul, Ankara ve Adana’da yatırım yaptılar. 1980’lerde Türkiye’nin dışa açılması, terör nedeniyle doğu pazarının çökmesi, Kayserili sanayicileri, Türkiye ve dünya piyasalarında rekabet edecek mal üretmeye mecbur etti ve böylece Kayseri’de sanayi atılımı yapıldı.

4.2. İKTİSADÎ HAYATA KATILIM SÜRECİ VE MESLEKÎ GEÇMİŞİNİN KISA HİKÂYESİ

Bu bölümde kendileriyle mülâkat yapılan bireylere (1) İlk kez nerede, kaç yaşında, ne iş yaparak, hangi konumda olarak çalışma hayatına girdiği, (2) Hayatı boyunca hangi işleri yaptığı ve sayısı, (3) İşletme sahibi olana kadar neler yaşadığı, (4) Çalışmaya hayatının başlangıcından itibaren anne-baba, kardeşler, arkadaş çevresi, iş çevresi vs. tarafından nasıl yönlendirildiği, (5) İş hayatından beklentilerinin neler olduğu ve (6) İş hayatında ne gibi engellerle karşılaştığı ve bunlarla nasıl mücadele ettiği hakkında sorular yöneltilmiştir.

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin anlattıklarına göre, onların iktisadî hayata katılımları şu dört yoldan biriyle gerçekleşmiş görünmektedir: (1) Başka bir işverenin yanında çırak olarak çalışmak (28 kişi, % 45,9), (2) kendi babasının ya da yakın akrabalarının yanında çalışmaya başlamak (22 kişi, % 36), (3) daha önceden herhangi

bir faaliyet içinde yer almaksızın temel ya da yüksek öğrenimini tamamladıktan sonra kendi işini kurarak girişimcilik hayatına katılmak (8 kişi % 13), ve (4) daha henüz çocuk denecek yaşta iken sokak satıcılığı yaparak (3 kişi, % 5) girişimcilik hayatına adım atmak.

Bu bireylerden başka bir işverenin yanında çırak olarak çalışmaya başlayanlar tarlada, sanayide ve çeşitli üretim veya ticari işyerlerinde işçi olarak ya da şu an yaptıkları işin çırağı olarak (8) iktisadî hayata katılmışlardır. Daha henüz çocuk yaşta iken kendi babasının ya da yakın akrabalarının sahibi olduğu bir işletmede yetiştirilmek üzere çalışmaya başlayanların iktisadî hayat katılımları ve bu hayat içinde yetiştirilmeleri getir-götür işlerinin yapılmasıyla başlayıp, biraz daha büyüdüklerinde işletmenin üretim bir işletmesi olması halinde çırak olarak atölyede çalıştırılmaları daha sonrasında işletmenin hesap-kitap işlerinin öğretilmesi, yetişkinliğe yaklaştıkları yaşlarda ise alım-satım işlerinde çalıştırılmaları şeklinde ilerleyen bir seyir göstermiştir. İlk kez kendi kurduğu işletmede çalışmaya başlayanlar ise çoğunlukla lise ya da üniversite öğrenimini tamamladıktan (8 kişi) sonra kendi işletmelerini kurarak iktisadî faaliyete başlamışlardır. Bunlar içerisinde bir kadın, çocuklarını büyüttükten sonra hayatının daha geç bir döneminde işletmesini kurarak iktisadî hayata katılmıştır. Çocuk yaşta ticareti ilk kez sokak satıcılığıyla tanıyanlar ise, büyüklerinin de yönlendirmesiyle, harçlığını çıkarma ve özellikle ticari ilişkilere aşinalık kazanmaları için sokakta su, sakız ve simit vb. şeylerin satıcılığını yapmışlardır.

Özdevecioğlu'na göre, Kayserili sanayici ve işadamlarının çocukları, babalarının gözetiminde küçük yaşlardan itibaren alım-satım işlerinde çalıştırılarak ticarete hazırlanırlar. Kayseri'deki toplam tüccarın % 18'i babalarından devraldıkları işlerini yürütmektedir (Özdevecioğlu, 1997, s. 12). Bu çalışmada kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin ise % 27'si babasından devraldığı işi yürütmekte ya da halen babasıyla birlikte iş yapmaktadır.

Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler iktisadî hayata katılım yaşlarına göre sınıflandırıldığında, büyük bir çoğunluğu (41) henüz okul çağı döneminde (5- 16 yaş aralığı), az bir kısmı (20) ise okul çağını geçtikten sonraki yaşlarda iktisadî hayata katılmışlardır.

Tablo 5: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin İktisadî Hayata İlk Kez Katıldıkları Yaş Aralıkları

Yaş Aralıkları	Sayı	%
6-10	8	13
11-15	28	46
16-18	5	8
19-21	3	5
22-25	15	25
26-35	2	3
Toplam	61	100

Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler, çocuk yaşta kendi harçlıklarını çıkarmak, ticareti öğrenmek amacıyla babalarının, yakın akrabalarının sahibi olduğu işyerlerinde ya da başkalarının işyerlerinde getir-götür işlerinde yardımcı olmak ve ücretli olarak çalışmış olmanın kendileri için hayat tecrübesi, özellikle de iş tecrübesi edinme adına çok önemli bir husus olduğunu ifade etmişlerdir. Kendilerini başarıya götüren en önemli unsurun iktisadî hayata erken yaşta katılmaları olduğuna inanmaktadırlar.

Biri sakız, diğeri su satarak ticaret hayatına katılan bireylerin anlattıkları bu değerlendirmelerle ilgili ilginç örnekler ortaya çıkarmaktadır:

12 yaşında çarşıda sakız satarak ticarete başladım ve sonrasında boş vakitlerimde babamın yanında çıraklık yaptım. Şirketimizde imalat, satış, sevkiyat ve depolama gibi ayrı ayrı bölümler vardı. Ayrıca muhasebe bölümlerinde çalıştım. Dedem, bilmediğin işi yapmayacaksın, dediği için işletmemizin her konumunda çalışarak bu günlere geldim (38 yaşında, ticaret işletmesi sahibi).

Çocukken [bir] 23 Nisan bayramı günü, baktım hava çok sıcak. Saat gündüz 10 gibi, bugün ben gitsem meydanda su satsam, böyle bir havada su alan çok olur, diye düşündüm. Evdeki çeşmeden mutfak termoslarına doldurdum suları. Düvenönü'nden Cumhuriyet Meydanı'na kadar yürüdüm. Suyun bardağını 5 kuruştan satmaya başladım. Su alan o kadar çok oluyordu ki şaşırdım. Hâlbuki az yürüseler yakında çeşme var ama insanlar benden almayı tercih ediyorlardı. Meydandaki Kurşunlu Camii'nin orda. Bayram bitip de eve geldiğimde cepte 7,5 liram birikmişti. O gün su satarken bir arkadaş denk geldi, bana paraları toplamamda yardım ediyordu. Yanımıza yaşlı bir amca geldi, beni göstererek "Bu büyüyünce işadamı olacak," arkadaşımı göstererek "Bu da birilerinin yanında çalışacak" dedi. Büyüdük, ben okudum, kendi işimi kurdum, arkadaş da bir yerde

çalışıyor. Gerçekten de o amcanın dediği gibi oldu (56 yaşında, üniversite mezunu, hizmet sektöründe).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin büyük bir çoğunluğu (58) iktisadî hayata ilk kez özel sektörde başlayıp yine özel sektörde devam edenlerden oluşmaktadır. Ancak, hayatlarının bir döneminde kamuda çalışmış, daha sonra özel sektörde kendi işletmelerini kurarak iktisadî faaliyet gösteren bireyler (3) de bulunmaktadır. Bu kişilerden ikisi, öğrenim gördüğü alan dâhilinde önce kamuda çeşitli birimlerde çalışmış, sonrasında yine kendi meslek alanında kendi satış ve hizmet işletmelerini kurmuşlardır. Diğer birey ise, iktisadî hayata ilk kez çocuk yaşta katılım sağlamış ve iktisadî faaliyetlerine çeşitli dönemlerde devam etmiş olmasına rağmen, yüksek öğreniminin ardından uzun yıllar kamuda (öğretmenlik) çalışmış ve hayatının daha geç bir döneminde iktisadî hayata kendi işletmesini kurarak katılmıştır.

Hayatı boyunca pek çok farklı işte çalışmış olmak pek çok halde istikrarsızlığın, iş-istihdam piyasasında dikiş tutturamamanın ve buna bağlı olarak da marjinalleşmenin bir alameti olarak düşünülmektedir. Örneğin, İlhan'a göre "daha fazla kazanç amacıyla sürekli iş/kurum değiştirmek, işler/uğraşlar arasında gidip gelmek, yüzer-gezer, konar-göçer olmak umulanın aksine, işsizliğe ve ücret kaybına neden olmaktadır." (İlhan, 2008, s. 313). İlk kez kendi işini kurup halen aynı işi sürdürenler hariç tutulduğunda ve sokakta simit satmak ile su satmak ya da bir işletmede getir-götür işleri ile muhasebe ayrı ayrı işler olarak düşünülmesi halinde, kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin mesleki hayatları boyunca yaptıkları işlerin adı ve sayısı çoktur (belirtilen sayılara göre ortalama dört, en çok 10). Ancak, kendileriyle mülâkat yapılan bireyler arasında, çocuk yaştan itibaren vasıfsız bir eleman olarak her yaz tatili döneminde farklı bir iş tutup, okul harçlığını çıkarma, ticareti öğrenme, piyasada pişme amacıyla ya da bir ustanın yanında çıraklıktan başlayarak meslek edinmek üzere kendini yetiştirmek ve aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla yapılan işler anlamına gelmektedir. Bu bireyler arasında çok sayıda farklı işlerin yapıldığı dönem yirmi yaş öncesi, profesyonel anlamda meslek edinmeden önceki dönemlere denk gelmektedir. Hayatları boyunca pek çok işle uğraştığını anlatan bireylerin şu örnekleri ilginçtir:

İlk kez altı yaşındayken yorgancının yanında getir-götür işlerine bakarak kendi paramı kazandım. 13 yaşına kadar su ve çekirdek satıcılığı, sütçülük, çaycılık, okul önlerinde çemen ekmek satma gibi ufak tefek şeyler yaptım. 13 yaşında tuğla

fabrikasında çalıştım yaz tatilinde. O zamanlar tuğla kömürün çamurla karıştırılmasıyla yapılır, kalıplarda dondurulurdu. Fotoğrafçılık, büfecilik gibi işler de yaptım. Aslında babam Almanya’da çalıştığı için maddi yönden sıkıntıda kaldığımızı pek hatırlamıyorum. Üniversitede okuyup öğretmen olduktan sonra da ticareti bırakmadım. Tayinim Bitlis’e çıkmıştı. Oradan Kayseri’ye ceviz, bal vs. getirir, Kayseri’den de pastırma, sucuk vs. götürür etraftakilere satardım. Araba alım-satımıyla da uğraştım ara sıra. Öğretmenlik mesleğimde de derse gir çık şeklinde hiçbir zaman pasif bir öğretmen olmadım, çalıştığım okullarda her türlü aktivite benden sorulurdu; tiyatro kulübü olsun, voleybol, basketbol, futbol takımları olsun... Zaten aktif olmasam çok severek çalıştığım öğretmenliğime 16 yıl emek verdikten sonra istifamı verip sanayici olmazdım, ilk başlarda ikisini bir yürüteyim dedim ama olmadı, işler büyüdükçe büyüdü, çocuklar da büyüyor derken sanayiciliği seçtim. Bizde şu vardı: kendi paramızı kendimiz kazanalım düşüncesi. Tabii bir de aile büyüklerimize kendimizi ispat etme. Yani para kazanınca kendimizi onlara ispat ettiğimizi düşünürdük. Aslında ticaret benim için hayatım boyunca hep zevk alarak yaptığım bir uğraş olmuştur (52 yaşında, üniversite mezunu, sanayici).

Ben yaptığım işleri anlatsam o kâğıt [mülâkat cetveli] yetmez. Okudum, diş hekimi oldum ama bir sürü iş yaptım hayatımda. Çocukken su satıcılığıyla başladım, derken inşaat işçiliği, manavlık, kasaplık... Eskiden kaldırımda marul satılırdı, onu da yaptım. Hiç unutmam, tanesini 5 kuruştan satardık. Kale içinde ayna, tarak, ıvır zıvır şeyler de sattım. Yabancı dilim iyiydi, turist rehberliği de yaptım Kayseri’de. Terminallerde yolcu listesi yazdığım da olmuştur Hepsi bir yana esas mesleğim seyyar satıcılık diyebilirim (56 yaşında, üniversite mezunu, hizmet sektöründe).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin mesleki faaliyet alanlarının babalarının mesleki faaliyet alanlarıyla karşılaştırılması suretiyle elde edilen sonuç Tablo 6’da gösterilmektedir. Tablodaki veriler istatistiksel bir çıkarım yapmak için yeterli olmamakla birlikte, tacirler arasında baba mesleğini sürdürme yönünde güçlü bir eğilimin varlığına, esnafılıkta ise kendini sürdürmekten çok diğer alanlara girecek iş adamı yetiştirme ya da kendini yeni alanlara taşıma yönünde bir eğilim olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 6: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin Baba Meslekleri ve Kendi Mesleki Faaliyet Alanlarının Karşılaştırması

		Babalarının Meslek Grupları							Toplam
		Hizmet	Esnaf	İşçi	Memur	Sanayici	Tacir	Çiftçi	
Kendi Meslek Grubu	Esnaf	0	6	1	1	0	2	1	11
	Hizmet	2	1	2	1	0	0	1	7
	Sanayici	0	7	1	1	1	4	0	14
	Tacir	1	5	6	4	0	9	4	29
	Toplam	3	19	10	7	1	15	6	61

Bir katılımcı, iktisadî hayatta çocukluğundan itibaren babasının tecrübelerinden faydalandığını, onun ticari faaliyette yer almasının kendisinin gelecekte yer aldığı ticari alanda faydalı olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

Ticarete başarılı olmak için en önemlisi tecrübe, tecrübe sahibi olmak lazım, yoksa hemen elinden alırlar parayı. Babanın yanında daha önce çalıştıysan, bir işin ucundan tuttuysan, ondan insan ilişkilerini hemen öğreniyorsun zaten. Memur çocuğu ticarete atılsa bunu yapamıyor işte. Babandan hissetmeyi öğreniyorsun. Çünkü göreerek onları modelliyoruz, kopyalıyoruz aslında, farkında olmadan (53 yaşında, üniversite mezunu, sanayici).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler işletme sahibi olana kadar neler yaşadıkları, ne gibi engellerle karşılaştıkları, bunlarla nasıl mücadele ettikleri; iktisadî faaliyetleri boyunca anne-baba, kardeş, arkadaş çevresi, iş çevresi tarafından olumlu ya da olumsuz nasıl etkilendikleri ve yönlendirildikleri; iş hayatından beklentilerinin neler olduğuna dair sorulara, genel olarak kendi işletmelerini kurmada, sermaye elde etmede ve zor dönemlerde işlerini sürdürmede yaşadıkları zorluklar etrafında cevap vermişlerdir.

Kendileriyle mülâkat yapılan her on bireyden altısı (36 kişi) kendi işletmelerini kurana kadar başka işletmelerde değişik konumlarda çalışarak, az bir kısmı (8 kişi) az sermayeyle küçük bir işletme açıp sıkı bir çalışma disipliniyle işlerini büyüttüğünü, bir kısmı (17 kişi) ise babasının daha önce kurmuş olduğu işletmede başladığı için işi öğrenene kadar yaşadığı zorluk dışında bir zorluk yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler iş hayatında geldikleri noktaya nasıl geldiklerini anlatırken özellikle sadece kendi çabalarıyla işletme kuranlar yaşadıkları zorlukları hatırlayıp çok zor günler geçirdiklerini anlatmışlar ve sıkı çalışmak zorunda kaldıklarını, işlerini iyi takip etme yolunda çok özenli davrandıklarını, tasarruf edip yatırımlarını işletmelerini büyütmek için kullandıklarını ifade etmişlerdir. Kadın işletmeciler eşlerinden iş kurmaları yönünde hem maddi hem manevi destek aldıklarını belirtmişlerdir.

Sermaye elde etmede bir kısmı (17 kişi) kurulu bir işletmede sahip olarak işe başladığı için sermaye elde etme zorluğu yaşamamıştır. Kendi işletmesini kuranların sermaye elde etmeleri ise şu şekillerde gerçekleşmiştir: 19 kişi babalarından aldıkları destekle, bir kısmı (12 kişi) daha önceden çalıştığı zamanlarda yaptıkları birikimlerle, bir kısmı (7) eş-dosttan aldığı borçla ya da bankadan aldığı krediyle, iki kişi yurtdışında bir süre

çalışarak biriktirdiğiyle, dört kadın kocalarından aldıkları destekle sermaye oluşturup kendi işletmelerini kurduklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla, babanın işini devralmak ya da onun mali desteği ile işe başlamak birlikte düşünüldüğünde sermaye oluşumunda baba-oğul dayanışması bariz bir şekilde (her on bireyden altısında) ön plana çıkmaktadır.

Ben ortaokulda, lisede iken grubumuz henüz gelişme aşamasındaydı. Babam ve amcalarım fabrikaları kurmuşlardı zaten. Dört aileyiz biz grupta; dört üretim, üç pazarlama şirketimiz var. Çocuklar olarak yaz tatillerinde, hafta sonlarında fabrikaya ya da mağazaya bir yerlere giderdik zaten. Üniversiteyi bitirdikten sonra da bir köşeye ben geçtim, işletme kurma gibi bir çabam dolayısıyla olmadı. Allah kimseyi gördüğünden geri koymasın. Bundan sonraki düşüncem ancak durumumuzu daha ilerilere nasıl taşıyız şeklinde (46 yaşında, üniversite mezunu, sanayici).

Sermaye ha deyince bulunabilecek bir şey olmadı benim için. İlk başladığımda arkadaşlardan, tanıdıklardan borç alarak ve borçlarımı gününde, hatta bazen gününden önce ödeyerek işime süreklilik kazandırdım. O güveni vermek önemliydi. Daha sonra da kendi paramla döndürebilir hale geldim (31 yaşında, lise mezunu, küçük işletme sahibi).

Çok büyük sermayeyle başlamadık. Teknik öğretmen okulunu bitirdikten sonra küçük bir atölye açtım. Zamanla sermaye birikimi sağladık. Fabrikaların işini yapıyorduk. Sobacıların kalıplarını yapıyorduk, zamanla soba üretimine geçtik (53 yaşında, üniversite mezunu, sanayici).

Benim herhangi bir sermayem yoktu işe başlarken. Babam emekli astsubay, annem öğretmen, nerden olacak? Üniversiteyi bitirdikten sonra dış ticaret şirketi kurdum. Önceleri mal alıp mal satıyordum, tabii tedarikçilerine ve müşterilerine güven vermek çok önemli. Kadın olduğum için ilk başlarda bir güvensizlik hâkimdi insanlarda. Mal alınca parasını ödeyemezsem, kirayı ödeyemezsem vs. gibi korkuları vardı. Sonra baktılar hem güven veriyorum hem de hiç bir şeyi aksatmıyorum, anladılar o zaman. Derken işler iyi gitti, fabrika kurdum (36 yaşında, üniversite mezunu, sanayici).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler iş hayatında sermaye elde etme, ekonomik krizlerle mücadele etme, işletmenin ilk kuruluş dönemlerinde tanınırlığı sağlama, işletme bünyesindeki aile üyeleriyle otorite çatışmasını aşma, bankadan kredi ya da tanıdıklardan borç almak zorunda kalma, kalifiye personel bulma, iş yerinde idari problemler yaşama, ortaklık ilişkisinde güven eksikliği yaşama, daha önce ev hanımyken işletme kurduktan sonra eşlerine ve çocuklarına daha az zaman ayırmak durumunda kalma gibi zorluklarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir.

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin kurmuş oldukları işletmelerin (35 adet) % 57'si aile işletmeleridir. Bu işletmelerde genel olarak görülen bazı özellikler şunlardır: İşletmelerin çoğunluğu atölyeden gelen işletmelerden oluşmaktadır. Önemli bir kısmının aile işletmesi olması nedeniyle, yönetimleri aile üyeleri tarafından yürütülmektedir. Aile bağları işletmede çalışacak ve yönetimde söz sahibi olacak kişilerin belirlenmesinde son derece önemlidir. Yönetim yapıları esnekler; görevler ve sorumluluklar açıkça belirlenmemiştir, herhangi bir değişiklikte aileden biri diğerinin yerine işi yürütebilmektedir. Aile üyeleriyle birlikte iş yapma eğiliminden ötürü profesyonel yönetici çalıştırma eğilimleri düşüktür. Aile işletmesi olmayan işletmelerde (10) genel olarak benzer özellikler görülmekle birlikte, görev ve sorumluluklar daha belirgindir ancak kurumsallaşmış işletme oldukları söylenemez.

İşletmelerin hayatları boyunca çeşitli dönemlerde karşılaşılabilecekleri kriz, en kapsamlı bir şekilde, “beklenilmeyen ve önceden sezilmeyen, çabuk cevap verilmesi gereken, örgütün önleme ve uyum yöntemlerini yetersiz hale getirerek, mevcut değerlerini, amaçlarını ve varsayımlarını tehdit eden gerilim durumu” olarak tanımlanmaktadır (Dinçer, 1992, s. 313). Yapılan bir araştırmada, Kayseri’de faaliyet gösteren sanayi işletmelerinde kriz dönemlerinde, krize bağlı olarak, yetkinin merkezileştiği, örgütsel iletişimin bozulduğu, örgüt üyeleri arasında korku ve paniğin arttığı, kararların kalitesinin bozulduğu ve işletmenin işlevsel bölümleri arasındaki ilişkilerin bozulduğu anlaşılmıştır (Özdevecioğlu, 2002a, s. 97).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin bir kısmı (13 kişi) iktisadî faaliyetlerini yürütürken en çok zorlandıkları noktanın, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde işletmelerini ayakta tutabilmek için yaşadıkları mücadeleler olduğunu belirtmişlerdir. Çarşı esnafından bir birey “*Bu ülkede son yaşadığımız iki kriz gibi birkaç tane daha olsa bir daha doğrulamayız*” diyerek kriz dönemlerinde işletmesinin krizlerden çok etkilendiğini anlatmıştır. Yaşanan krizler işletmeleri hem yatırımlar açısından hem de psikolojik olarak derinden etkilemiştir.

En çok 2001’deki ekonomik krizde zorlandık. Maaşları zor verdik inanın. Sizin elinizde olan bir şey değil ki. Bir anda piyasa alt üst oluyor. Biz de elimizdeki ürünümüzü hızlı ve ucuz fiyatla satıp sermaye elde etmeye çalıştık. Ayrıca şirkete ek sermaye girdisi yaparak krizden çıkmaya çalıştık. Ama her 10 senede bir o

zaman yaşadığımız gibi bir kriz olursa, elde avuçta hiçbir şey kalmaz (47 yaşında, ortaokul mezunu, işletme sahibi).

Bugüne kadar üç kriz gördük; körfez krizi, 99 krizi, 2001 krizi. Nasıl diyeyim, işletme yerlere düşecek hallere geldiğimiz zamanlardı bunlar. İşçilere ücretsiz izin vermek zorunda kaldık, hele birinde 850 işçiden 120- 130 işçiye düşmüştük. Ama yönetimden çıkan ortak kararlarla durumu kurtardık (54 yaşında, ilkokul mezunu, sanayici).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerden bazıları kriz dönemlerinde altından kalkamayacakları borca girmeyip, gerçekçi bir tutum takınarak krizlerde büyümekten ziyade mevcut durumlarını koruma yolunu seçtiklerini belirtmişlerdir. Orta işletme sahibi bir birey “ *Ekonomik krizlerle karşılaştım. Mücadele şeklim ise; fazla riske atılmamak oldu.*” şeklinde işletmesini riske atmadan krizlerden çıkma yolunu seçtiğini belirtmiştir. Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerden bir işletme sahibi genellikle hesap edilmiş risk aldıklarına dair şunları söylemektedir:

8-10 senelik bir birikimimiz vardı, firmayı kurduk. Ekonomik krizlerde bayağı küçüldük. Ama her zaman en çok şuna dikkat ettik: firma olarak ödeyemeyeceğimiz risklere girmedik. Borç aldığımız çok oldu, ama o ayrı, zorda kalınca borç alınabilir. En önemlisi, bir anda büyümek gibi bir düşüncemiz hiçbir zaman olmadı. Bir anda çok büyümek iyi değil. Şimdi de dünyada tanınan bir konuma geldik zaten, bunu koruyalım istiyoruz (53 yaşında, üniversite mezunu, sanayici).

Karatepe Kayserili işadamlarının krizlerle başa çıkmaya dair şu stratejileri izlediklerini belirtmektedir:

Karatepe’ye göre, Kayserili iş adamının risk dönemlerine hazırlık ve risk dağıtma stratejileri geleneksel unsurlar içerse de krizle başa çıkmak için etkin stratejilerdir. Şöyle ki; Kayserilinin küçük tasarruflarını altın, halı, döviz; büyük tasarruflarını ise bağ, arsa dükkân gibi taşınmazlara yatırım yapma eğilimi çok fazladır. Türkiye’de yaşanan istikrarsızlıklar, uzun dönemde bu davranışın pek de yanlış yapmadığını göstermektedir. Kriz dönemlerinin Kayseri’de daha az zararla atlatılmasında, bu geleneksel tasarruf alışkanlığı etkili olmaktadır. Sermaye sahipleri paralarını sanayiye yatırmadan önce bir ev, bir dükkân ve bir bağ alırlar. Bir miktar da ihtiyat akçesi ayırdıktan sonra, geriye kalanla yatırım yaparlar. Gerçi büyüme yavaş olur, ama risk azaltıldığı için işe daha umutlu başlanır (Karatepe, 2001, s. 234).

Bugüne kadar bazı basın organlarında, Kayserili işadamlarının krizlerden genel olarak başarılı şekilde çıkmayı başardıklarına dair pek çok haber yer almıştır. Bunlardan birinde Milliyet ekonomi yazarı Güngör Uras görüşlerini şöyle ifade etmektedir:

Kayseri'yi dolaştıkça insanın morali düzeliyor. İrili ufaklı bin fabrika var. Sanayiciler krizi unutmüş görünüyor. Daha doğrusu unutamıyor da, unutmüş görünüyor. Çünkü bu kaçınıcı kriz? Sanayiciler diyor ki, "Kayserili sanayileşmeyi daha yeni öğreniyordu ki 1988-1989 krizinin rüzgârını yedi. Derken 1994 ve 2001 krizleri atlatıldı. Bunlar yetmedi, 2009 krizinin fırtınası sanayiye kökünden sarstı. Ve de bütün bunlara rağmen Kayseri'de yatırım ve üretim arzusu sönmedi." Demek ki Kayserili krize "şerbetlenmiş." Şimdilerde Kayseri'de krizden söz eden yok. Kayseri Organize Sanayi Bölgesi'nde 845, Mimar Sinan Organize Sanayi Bölgesi'nde 50, Kayseri serbest Bölgesi'nde 38 işletme üretim yapıyor. Bu bölgeler dışında da çok sayıda işletme var. Kayseri'de sanayileşmeyi Cumhuriyet döneminin önemli devlet yatırımları olan Tayyare Fabrikası ile Sümerbank Bez Fabrikası'nda yetişenler başlattı. Özel sektörde tencere tava üretimi ile başlayan sanayileşmenin henüz 30 yıllık bir geçmişi var (Uras, 2010).

Ülke içinde başarılı girişimcilik ve ticaret hayatlarıyla büyük bir kolektif ün kazanmış olan Kayserili işadamları kategorisinin bir üyesi olarak kendileriyle mülâkat yapılan bireyler genel olarak ailelerinden ve çevrelerinden ticaret yapma yönünde güçlü destekler aldıklarını ve olumlu yönlendirildiklerini belirtmişlerdir. Yaşadıkları toplumda çocukluklarından itibaren ticaretin inceliklerini öğrenmeleri, sıkı çalışmaları, gelecekte iyi hayat koşullarına sahip olmaları, vatana hayırlı evlat olmaları, kimseye muhtaç olmamaları, çocuklarına iyi gelecek hazırlama sorumluluğu, evini barkını geçindirebilecek güce sahip olmaları gerektiği yönünde kendilerine birtakım telkinlerde bulunduğu için bu bireyler kendilerini iktisadî ortama uzak hissetmediklerini, zaten ticaretin hâkim olduğu bir kültürden geldiklerini belirtmişlerdir. Nitekim, aşağıda alıntılanmış olan mülâkat kayıtları onların bu kültürün nasıl bir havası olduğunu ve onun içinde nasıl şekillendiklerini iyi ifade etmektedir:

Babamın yedi metrekarelik baharatçı dükkânı vardı... Dükkânın bulunduğu yerle evimiz birbirine yakındı. 7 yaşında sürekli dükkâna gider gelir, babama yardımcı olurdum. 11- 12 yaşlarında şehirlerarası yolculuklara çıkmaya başladım. Babam komşuları, beni de gittikleri diğer şehirlere götürmeleri için tembihlerdi. Gitsin görsün, hem gezsün hem iş öğrensün diye. Çocuk yaşta Antep, İstanbul, Adana... Çok yere mal almak, mal satmak için gittim. Bir de belimde kuşağım olurdu, parayı sıkı sıkı korumaya çalışırdım. Bunları yaşarken bir önsezi oluşuyor. Ticarete bunlar çok önemli. Öyle ki babam, birisi dükkânın kapısından girdiği anda nasıl bir adam olduğunu anlardı (59 yaşında, lise mezunu, sanayici).

Çevremiz tarafından hep takdir edildik. Babamın bir dükkânı vardı, amcam ve kardeşlerim dükkânı kapattılar. Hep beraber şirket olduk. Ekip çalışması yaptık. Satın almaya amcam, ben üretime, kardeşim pazarlamaya... Herkes bir işe bakar oldu. Ama eve iş götürmeyiz kesinlikle. Hanımları karıştırmayız (53 yaşında, üniversite mezunu, sanayici).

Ailemden her zaman destek gördüm. Çünkü biz aile şirketiyiz. Öyle ki beni etrafımdakiler soyadıyla çağırırlar. Zorluk yaşayacak bir durum olmadı benim ticari yaşantımda. Amacım hep müşteri memnuniyetini kazanmak olmuştur. Para ikinci planda kalmıştır. Çünkü başarı sermayeyi zaten getiriyor (38 yaşında, üniversite mezunu, orta ölçekli işletme sahibi).

Ancak, onların içinde yaşadıkları kültür her yerde ve her şartta tek biçimli ve tek yönlü değildir. Nitekim, kendileriyle mülâkat yapılan bireyler arasında ailesinden ve eşinden destek almış olsa da arkadaş çevresinden olumsuz tepki alanlar da bulunmaktadır. Şöyle ki, kadın işletmecilerden birisi eşinden destek aldığını ancak çevresindekilerin tam aksi yönde bir tavır takındıklarını söylemiştir:

Sermaye konusunda eşim çok destek oldu. Terzilik mesleğimi önceleri evde yürütüyordum. Sonra müşteriler arttı, yer dar geldi derken şehrin merkezinde yer tutmaya karar verdim. Çevremdeki bayan arkadaşlarım “aman otur evinde rahatça, kocan kazansın, size yeter” demelerine rağmen ben sanatımı yapmak istedim. Eşim de destek olunca buralara kadar geldim. Şimdi tek hayalim, tek başıma marka olabilmek. Daha elit bir yerde, iki katlı modaevim olsun istiyorum (30 yaşında, ilkokul mezunu, tek kişilik şahıs işletmesi).

Bir başka kadın işletmeci ise ailesinden kendi işletmesini kurmasından ziyade başka işverenlerin yanında çalışması yönünde tavsiye aldığını, girişimci özelliğinden ötürü ödüllere dolu bir iktisadî hayat sürdürmesine rağmen özellikle annesinin başka bir işverenin yanında çalışmasını daha çok tercih ettiğini söylemiştir:

Annem ve babam hep bir yerde maaşlı çalışmamı istemişlerdir. Bir yerde memur gibi çalışsam daha az yorulacağımı düşünüyorlar. O kadar girişimcilik ödülleri alıyoruz, herkes tarafından takdir ediliyoruz, annem hala “keşke bir yere girip çalışsaydın” diyor. Tabii diğer taraftan hoşlarına da gidiyor. Ben yapamazdım kendi işimi kurmadan, öğrenciyken bile evimde faks makinesi vardı, satış yapardım. Daha öğrenciyken [okuduğum şehir İzmir’de]Yahudi bir dış ticaretçinin yanında karın tokluğuna çalışmıştım, sırf iş öğrenmek için (36 yaşında, üniversite mezunu, sanayici).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin bazıları (7) aileleri tarafından herhangi olumlu ya da olumsuz bir yönlendirme görmediklerini, kararlarını hep kendilerinin verdiklerini ve hayata geçirdiklerini belirtmişlerdir. “*Ailem pek karışmazdı bana, ne yaptysam kendim yaptım, aldım kattım bugüne kadar, ne desteklediler ne de köstek oldular, bu da iyi bir şey aslında.*” diyerek ailesinden destek almasa da kendi çabasıyla iktisadî faaliyet yürüttüğünü belirtmiştir.

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin bazıları Kayseri’de insanların çalışmaya genel olarak teşvik edildiğini söylemişlerdir. Bir işadamı “*Kayseri’de genelde çalışmaya teşvik toplumdandır ve aileden gelir. Bundan dolayı olumlu tepkilerle karşılaştım hep.*” diyerek çalışmaya teşvik edici bir kültürün içinden geldiğini ifade etmiştir. Kendi çocuklarına ticaretin inceliklerini öğrenmeleri yönünde telkin veren bir başka işletme sahibinin anlattıkları, bu kültüre ilişkin anlamlı bir örnek oluşturmaktadır:

Bir gün iyice küçükken oğlum çarşıdan hortum kelepçesi almaya gönderdim, giderken de tembihledim ikram ettir diye. Satıcı 5 kuruş demiş, oğlum ikram edin deyince, satıcı “al sana kelepçe, para falan almıyorum, aferin sana” demiş. Çünkü 5 kuruş tedavüldeki en küçük paraydı o zaman. Bizde (Kayserililer) pazarlıksız bir şey aldın mı zarar ettin sanırsın, büyüklerimiz kibrit bile alsan pazarlık edeceksin derler. Anne baba teşviki çoktu bizim zamanımızda, şimdi öyle değil. Zenginiz diye bir rahatlığın içinde çocuklar. Şimdi oğullarıma da öğütüyorum aslında, okuyacak olsanız da bir şeyler yapın, bir yerlerde çalışın, kendinizi yetiştirin diye. Sonuçta esnaflığın okulu yok ki gidip öğrensin (56 yaşında, üniversite mezunu, hizmet sektöründe).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin iş hayatından beklentileri genel olarak işletmelerini büyütmek, cirolarını artırmak, daha fazla ihracat yapabilecek duruma gelmek ve ülke ekonomisine daha çok istihdam sağlayarak katkıda bulunmaktır.

4.3. YÜRÜTMEKTE OLDUKLARI İKTİSADÎ FAALİYET/LERİN TÜRÜ VE VASIFLARI

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylere yürütmekte oldukları iktisadî faaliyetin türü ve vasıflarını betimleyen (1) Sahibi olduğu işletmenin faaliyet alanı, (2) İşletmesinin toplam sermayesi, (3) İşletmesinin hukuken ne tür bir şirket yapısına sahip olduğu, (4) İşletmesinin hukuki sahiplerinin kimler olduğu, (5) İşletmesinin yönetim kadrosunun kimlerden oluştuğu ve ne iş yaptıkları, (6) İşletmeden aileden kaç kişinin çalıştığı ve bu kişilere ödemelerin ne biçimde yapıldığı, (7) İşletmede aile dışından ücretli olarak çalışan sayısı ve (8) İşletmesinin büyüklüğünün ne olduğu hakkında sorular yöneltilmiştir.

Kayserili işadamı başarılı girişimcilik özelliği ile tanınmaktadır. İstanbul Ticaret Odası’nın her yıl açıkladığı başarılı ilk 500 firma arasına her yıl ortalama olarak 16 adet Kayseri’de faaliyet gösteren işletme girmektedir. 8 adet organize sanayi, 8 adet küçük sanayi sitesi, serbest bölge, kara konteyner terminali, 24 adet uluslararası nakliye şirketi,

Kayseri sanayisini diğer Anadolu şehirlerinden ayıran temel farklılıklardır. Kayseri, mobilya, ev tekstili, jean kumaş, kablo, çelik kapı, elektrikli ev aletleri ve pastırma-sucuk imalatında Türkiye'nin en önde gelen illerindedir. Kayseri Ticaret Odası tarafından yapılan araştırmada, Kayseri'deki toplam işletmelerin ortalama olarak % 10'unun sanayi işletmesi olduğu anlaşılmıştır (Özdevecioğlu, 2002b, s. 18). Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin işletmelerinin (13 adet) % 21,3'ü sanayi işletmesidir.

“Şehir iktisadîyatının esasını küçük tüccar da diyebileceğimiz “üretici-satıcı olan zanaat erbabı” meydana getirir. Bir başka ifadeyle sanatkâr-üretici-satıcı olan esnaf toplulukları “şehir iktisâdiyatı”nın kendisidir.” (Ülgener, 1991, s. 33). Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin işletmeleri genel olarak küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluşmaktadır.

Tablo 7: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin Faaliyet Gösterdikleri İşletmelerin Ana Sektörleri

Ana Sektörler	Sayı	%
Ticaret	40	65.6
Hizmet	8	13.1
Sanayi	13	21.3
Toplam	61	100

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin işletmeleri ana sektörlerine göre sınıflandırıldığında bir kısmı (40) ticaret, bir kısmı (13) sanayi alanında, bir kısmı (8) hizmet alanında faaliyet göstermektedir.

Tablo 8: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin İşletmelerinin Hukuki Türleri

İşletmelerin Hukuki Türleri	Sayı	%
Tek Kişi İşletmesi	22	36
Limited Şirketi	27	44
Anonim Şirket	11	18
Adi Ortaklık	1	2
Toplam	61	100

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin işletmeleri hukuki türlerine göre sınıflandırıldığında bir kısmı (27) limited şirketi, bir kısmı (22) tek kişi işletme, bir kısmı (11) anonim şirketlerdir. Bir işletme ise adi ortaklık türünde iktisadî faaliyet göstermektedir.

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin büyük bir kısmı (31) işletmesini orta büyüklükte bir işletme olarak ifade etmiştir. Bir kısmı (16) işletmesini küçük, bir kısmı (6) çok küçük, bir kısmı (6) büyük ve bir kısmı (2) çok büyük olarak betimlemeyi uygun görmüştür. Bu soruya verilen cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda incelenebilir.

Tablo 9: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin Kendi Gözlerinde İşletmelerinin Büyüklüğü

İşletme Büyüklükleri	Sayı	%
Çok Küçük	6	10
Küçük	16	26
Orta	31	51
Büyük	6	10
Çok Büyük	2	3
Toplam	61	100

İşletmelerin büyüklüklerine göre küçük, orta ve büyük olarak sınıflandırılmalarında niceliksel ölçütler; üretim miktarı, satış hâsılatı (ciro), işletmenin sermaye tutarı, dönen ve duran varlıklar toplamı (aktifler toplamı), işçi sayısı, kullanılan girdi miktarı, kullanılan makine ve tezgahların sayısı ve gücü, işletmenin ve yararlanılan arazinin büyüklüğü (özellikle tarımsal işletmelerde), işletmenin sektördeki pazar payı gibi ölçütlerdir. Niteliksel olarak belirlenmelerinde ise; hukuki yasal statüsü, işletmenin yönetim biçimi, sektördeki ağırlığı, işletmenin faaliyet alanı gibi ölçütler dikkate alınmaktadır. Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler arasında bu tür ölçümlere göre işletmesini sınıflayan nadir olmakla birlikte, bireyler genel olarak bu tür ölçümlere göre sınıflandırma yapmamış, kendi gözlerinde işletmelerinin durumunu dikkate alarak ifade etmişlerdir.

Tablo 10: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin İşletmelerinin Toplam Sermaye Büyüklüğü Aralıkları İtibariyle Dağılımı

Toplam Sermaye Büyüklüğü Aralıkları (bin TL)	Sayı	%
5 - 20	7	11
20 - 75	10	16
75 - 200	15	25
200 - 500	7	11
500 - 7 000	9	15
7 000 - 20 000	5	8
20 000 - 150 000	2	3
Belirtmedi	6	10
Toplam	61	100

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin büyük kısmı 75000-200000 TL aralığında sermayeye sahiptirler. Bir kısmı ise (6) işletmesinin toplam sermayesini belirtmek istememiştir. Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler arasında en az sermayesi olan 5000 TL, en fazla sermayesi olan ise 150 milyon TL'dir. Ancak burada belirtilen sermaye aralıkları içerisinde bazı bireylerin doğru bilgi verdikleri, bazılarının ise çeşitli nedenlerle sermayelerini daha küçük gösterme yolunu seçtikleri düşünülmekte, dolayısıyla bu aralıkların 2 ila 10 kat arasında değiştiği tahmin edilmektedir.

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin işletmelerinin büyük bir kısmının (31) hukuki sahipleri aile üyesi kişilerden oluşmaktadır. Bir kısmının (16) hukuki sahibi sadece kendisinden, bir kısmının (9) kendisiyle ortağı arasında toplumsal bağ (arkadaş) bulunan kişilerden, bir kısmının (5) akrabalarından oluşmaktadır.

İşletmelerin büyük bir kısmı (31) aile şirketleridir. Bu tür işletmelerde ailenin sağlamış olduğu güven, samimiyet gibi unsurlar iktisadî faaliyete de taşınmıştır. Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler, işletmenin hukuki sahibi olan aile üyelerinin işletmenin her türlü kararının alınmasında öncelik aile büyüklerinde olmak üzere herkesin yönetimde söz sahibi olduğunu belirtmişlerdir. İstisna olarak, bir ticaret işletmesinde hissesi olan amca çocuklarının, işletmenin yönetiminde söz sahibi olduğu halde, işletmede herhangi bir hissesi olmayan amca ve iki yeğeni yönetimde söz sahibidirler.

İşletmelerin büyük bir çoğunluğunda (40) aile üyeleri şirketin herhangi bir konumunda çalışmaktadır. Aile üyesi olarak çalışanların bir kısmının (20) ödemesi ortak havuzdan karşılanmaktadır. Bir kısmı (17) maaşlı, bir kısmı (3) ücretli olarak çalışmaktadır. Herhangi bir maddi kazanç edinmeden, ücretsiz aile işçisi olarak çalışılan dönem ise, daha çok çocuk yaşlarda baba, amca, dayı gibi büyüklerinin yanında işe yardımcı olmak ve iktisadî hayata hazırlanmak amacıyla çalışılan dönemlere denk gelmektedir. Aile üyelerinden çalışmanı olmayan işletme sayısı ise yirmi birdir. Arkadaşlarıyla kurdukları işletmede aile üyelerinden herhangi birinin çalıştırılmadığını belirten bireyin şunları söylemektedir:

Biz şirketi arkadaşlarla kurduk. Oğullarıma da ayrı ayrı iş kurdum. Küçük oğlum iyi götürüyor işi. Torunlarda nasıl olur bilemiyorum. Bizim aile şirketlerinde üç nesilden sonraya giden az zaten. Yabancılar aile şirketlerini devam ettirebiliyorlar, nasıl yaşıyorlar bilmiyorum (59 yaşında, lise mezunu, sanayici).

Tablo 11: Kendileriyle Mülâkat Yapılan Bireylerin İşletmelerinde Çalışan Personel Sayısı

Personel Sayı Aralıkları (kişi sayısı)	Sayı	%
1-10	36	62,07
11-50	10	17,24
51-100	4	6,90
101-200	1	1,72
201-300	2	3,45
301-400	3	5,17
401-700	0	0,00
701-800	1	1,72
801-900	1	1,72
Toplam	58	100

İşletmesinde kendisinden başka kimsenin çalışmadığı 3 işletme sahibi bulunmaktadır.

BÖLÜM V

İKTİSADÎ BAŞARIYLA İLGİLİ İLKELER, İNANÇLAR, DEĞERLER, TUTUMLAR VE GÜDÜLEYEN UNSURLAR

Kendileriyle mülakat yapılan bireylere iktisadî başarılarıyla ilgili ilkeleri, inançları, değerleri, tutumları ve kendilerini güdüleyen unsurlar etrafında (1) Bir insanın neden iş kurmak, kendi işinde çalışmak ve para kazanmak isteyebileceği, (2) Bugün işini yürütürken kendisini en çok güdüleyen unsurların neler olabileceği, (3) Çocuklarından ya da çalışanlarından biri iş kurmak istediğinde o işin başına geçmek ve başarılı olmak için en çok sahip olması gereken özellikler hakkındaki düşüncesi, (4) Başarıyı tetikleyen unsurlardan en önemli gördüğü etken, (5) Bir işletmenin kâr elde etme ve büyüme düşüncesinden başka toplumsal-manevi sorumluluklarının neler olabileceği ve kendisinin henüz yapmak isteyip de yapamadığı sorumluluklar, (6) İslam dininin zenginleşmeye karşı fakirliği övdüğü ve çalışmayı basit bir geçim temini gayesiyle sınırladığı fikrine ilişkin düşünceleri ve kendi tutumları, (7) Dinî değerlerin iş hayatında kendisini etkileyip etkilemediği, (8) İslam'daki "Rızık Allah'tandır." düşüncesine bakış açısı ve elde ettiği gelir ile İlahi takdir arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendirdiği, (9) Zenginlik özgürlük sağlayan bir güç olarak düşünüldüğünde dinî hayatı yaşamak için böyle bir güce sahip olmanın önemli olup olmadığı hakkındaki düşüncesi, (10) İş hayatında muhataplarının dindarlıklarının iktisadî ilişkilerde güven sağlayıcı bir unsur olup olmadığı hakkındaki düşüncesi, (11) Dinî değerleriyle iktisadî faaliyetlerinin çatıştığı zamanlar olup olmadığı, (12) Banka işlemlerinde dinin kabul etmediği ancak kaçınılmaz olan faiz kavramına ilişkin düşünceleri, (13) İktisadî faaliyetlerinde kendisini ikilemde bırakan bir durumda kaldığında bunun helâllîği-haramlığı yönünde herhangi bir şekilde cevabını öğrenmeye çalışıp çalışmadığı, (14) İş yoğunluğunda dinî vecibelerini yerine getirip getiremediği, (15) İktisadî faaliyete girdikten sonraki hayatında yaşamsal değişikliklerin neler olduğu, (16) İktisadî faaliyet içerisindeyken dünya malı kazanma telaşının kendisini aile, akraba, komşuluk gibi ilişkilerden uzaklaştırıp, uzaklaştırmadığına ilişkin düşüncesi, (17) Kayseri kültüründe yeri olan akşam oturmalarına katılıp katılmadığı ve buna ilişkin düşüncesinin neler olduğu hakkında sorular yöneltilmiştir.

Çoğunlukla muhafazakâr olarak algılanan Kayserili işadamlarının iktisadî hayattaki seyri, güdülenmesini sağlayan etmenler, ne tür bir rekabet ortamında kendisini bulduğu; dinî değerlerinin iktisadî faaliyetlerini etkileyip etkilemediği, bu süreçte geleneklerinden ve dininden ne derece uzaklaştığı, iktisadî biyografisi içerisinde zenginliğin, fakirliğin ne ifade ettiği, modern iktisat sistemleri hakkında ne düşündüğü, laik iktisat sistemiyle ilgili birtakım uyumsuzluklar yaşayıp yaşamadığı, iktisadî faaliyete girdikten sonra dinle ve gelenekle olan ilişkilerini nasıl kurguladığı gibi konuların anlaşılması önem taşımaktadır. Bu bağlamda bireylerin iktisadî faaliyetlerini ve birtakım dinî ve geleneksel unsurları nasıl kurguladıklarının irdelenmesi gerekmektedir. Haklarında çıkarılan “İslami Kalvinistler” adlı rapor da Kayserili iş adamlarının iktisadî başarılarının ardında gerçekten dinsel kökenli belli bir iktisadî güdülenmenin olup olmadığı, iktisadî başarılarını etkileyebilecek ve açıklayabilecek ne tür etkenler olduğunun araştırılmasını gerekli kılmıştır. Bu durumda bireylerin mensubu oldukları toplumsal ortamdan, gelenekten ve dinden nasıl etkilendiklerinin incelenmesi önemlidir.

Girişimcilik özellikleriyle dikkat çeken Kayserili işadamlarının hangi gerekçelerle kendi işlerini kurmak istedikleri, neden kendi işlerinde çalışmak istedikleri bağlamında yöneltilen sorulara, kendileriyle mülâkat yapılan bireyler kendi işyerlerini kurmak ve kendi kurdukları işletmede çalışmanın özellikle “özgür olmak ve iş hayatında kendi kararlarını vermek” yönlerine vurgu yapmışlardır. Bir başkasının yanında çalışmaları halinde özgürlüklerinin kısıtlanacağını düşündükleri, emir almaktan hoşlanmadıkları ve kendi işlerinin patronu olmanın daha kolay olduğunu düşünmektedirler. Başkasının yanında çalışarak çok kazanıp özgür olamamaktansa, kendi işlerini yürütüp ne kadar çalışıyorlarsa o kadar kazanmalarının ve buna göre hayat koşullarına sahip olmayı daha çok tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bireyler aynı zamanda iktisadî hayatta yer almaktan memnun olduklarını; içinde yaşadıkları geleneksel ortamın kendilerini ticarete atılma yönünde etkilediğini; çalışkan olmaları, kimseye muhtaç olmayacak şekilde iş sahibi olmaları; evlendiklerinde ailelerini geçindirme gücüne sahip olmaları gerektiği; aile büyüklerinden ve yakın çevrelerinden genel olarak kendi işletmelerinde çalışmaları yönünde telkinler aldıklarını; mensubu oldukları İslam dininin, inananlarını çalışmaya sevk ettiği ve bunların kendilerini etkilediği gibi birtakım manevi unsurların ağırlığından bahsetmişlerdir.

Öğretmenlikten sanayiciliğe geçen bir katılımcı kendi işine sahip olmanın avantajlı olduğuna ilişkin şunları söylemektedir:

Öğretmenken okulda gördüğüm hataları hemen düzeltmemenin sıkıntısını yaşıyordum. Örneğin, sınıf düzeni iyi olmadığı zaman gidip okul müdürüyle görüşsem, karşıma tadilat projesi vs. gibi bürokratik engeller çıkıyordu. Şimdi ise derhal ekibimle görüşüyorum ve her ne sıkıntı olursa olsun, alınan kararları hemen hayata geçirebiliyorum. Devletteki gibi bürokratik sıkıntılar yok (52 yaşında, üniversite mezunu, sanayici).

Yurtdışında öğrenim görmüş bir katılımcı Kayseri’de genel bir ticaret yapma geleneğinin var olduğuna ilişkin görüşlerini şu sözlerle açıklamaktadır:

Kendi işini kurma mevzusunun yerelimizle ilgili bir konu olduğunu düşünüyorum. Örneğin İngiltere’deki, Almanya’daki işletme son sınıf öğrencisine sorsanız, ‘Okul bitince Google’da, IBM’de çalışmak isterim’ der. Kayseri’de ise gençler yüzde seksen kendi işini kurmak ister diye düşünüyorum. Bizde müteşebbis ruh var. Biraz da maceraperestiz sanki. Gençler sektördeki oyuncuları sığ ve yetersiz görüyorlar, hiç fizibilite çalışması yapmadan, mesela İstikbal’i görerek “ben mobilyacı olacağım” diyebiliyorlar (52 yaşında, yurtdışında üniversite öğrenimi görmüş, sanayici).

Sanayi yönetiminde söz sahibi olan bir birey ticari itibar sağlamanın istihdam sağlamaktan geçtiğini, yani işveren konumunda olmanın ve pek çok insana ekmek kapısı olmanın önemli bir itibar sağladığını düşünmektedir. Bunun aksine, kamu kurumunda iş bulmanın kendisi için mümkün olmadığını, bu yüzden kendi işini yapmak zorunda kaldığını, imkân bulsa kamuda çalışmak istediğini söyleyen bir işletme sahibi de bulunmaktadır. Ancak kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin neredeyse tamamı (59) kendi işlerine sahip olmanın önemli olduğunu, aslında kimsenin yabancı birisinin yanında çalışmayı isteyebileceğine inanmadıklarını belirtmektedirler.

İnsan sevdiği mesleği bağımsız bir şekilde yürütmeyi daha çok ister. Sevdiğim ve eğitimini aldığım bir işi yapmak en mantıklısı bana göre. Bazı yerlerde işçi olarak da çalıştım ama kendi işin en güzeli. Para kazanmak insanı birçok yönde yetkili kılıyor. Kimseye muhtaç olmuyorum. Ortalama hayat standardının üzerinde olmak, çocuklarını ve torunlarını desteklemekten, yakın çevreme ve ihtiyacı olanlara yardımcı olmaktan daha güzel ne olabilir? (59 yaşında, yüksekokul mezunu, orta ölçekli işletme sahibi)

İnsan kendi üretip de yeni bir şeyler ortaya koyduğunda, para kazanmanın verdiği tattan daha büyük bir tat alıyor. İnsanlara faydasının olacağını düşündüğüm bir işi projelendirme tarafı bana düşen tarafı. Sonra bu projenin hayata geçip gün gibi ortaya çıkıp insanların hizmetine sunulduğunda aldığım tadın tarifi imkânsızdır.

Yaptığım işlere dair çoğunlukla olumlu geri dönüş almamdan da işimi ne denli iyi yaptığımı anlıyorum. Dolayısı ile toplumda bu anlamda bir yer edinmiş, itibar kazanmış oluyorum. Beni kendi işimi yapmaya ve üretmeye sevk eden duygu ve düşünceler bunlar... (63 yaşında, üniversite mezunu, orta ölçekli işletme sahibi).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler iktisadî hayatta faaliyet gösterirken kendilerini en çok güdüleyen unsurların; işlerinde başarılı olma isteği, çocuklarına iyi bir gelecek hazırlama düşüncesi, vatana hizmet etme, insanlara faydalı olma ve istihdam sağlama gibi unsurlar olduğunu belirtmişlerdir. Bireylerde genel olarak işini sevme, işini severek yapma ve topluma faydalı olma duygusu ön plana çıkmaktadır. Örneğin, çalışmanın kendisi için vazgeçilmez bir yaşam şekli olduğunu ifade eden ileri yaşta bir işletme sahibi, emekli olup evde veya kahvehanede vakit öldürme yerine en azından işyerinde bir şeyler üreterek topluma hala bir şekilde katkıda bulunma düşüncesini ifade etmiştir. Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler genel olarak belli bir maddi refah düzeyine ulaşmış insanlar olmaları itibarıyla iktisadî faaliyet içerisinde olmalarının geçim kaygısıyla ya da geçimlerini temin etme maksadı ile açıklanamayacak olduğunu belirtmişlerdir.

İktisadî faaliyette bulunma sebebini çocuklarına iyi bir gelecek hazırlamakla bağdaştıran bir işletme sahibi, çocuklarının geleceğini düşünmenin başlı başına bir vatana hizmet davranışı olduğuna inanmaktadır.

İnsan ideallerine ulaşabilmek, mesleğini daha güzel sunabilmek, ailesiyle daha müreffeh hayat yaşayabilmek ve iz bırakabilmek için çalışmak ister. Vatan olmadan bizler olmayız. Çocuklarının geleceğini düşünmezsen huzurlu bir yaşam elde edemezsin ve dolayısıyla vatana, millete hizmet edemezsin. Herkes böyle düşünse gelecek nesiller daha iyi durumda olur (52 yaşında, üniversite mezunu, orta ölçekli işletme sahibi).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerden bazıları yaptıkları işin yegâne olarak kendilerini iktisadî faaliyette bulunmaya yönlendirdiğini ve bu durumun da özellikle manevi yönünün ağır bastığını belirtmişlerdir:

Her insanın kendi yapıp ürettiğinden zevk aldığına inanırım. Yaptığın işlerin beğenilmesi, tanınması, dolayısıyla toplumda yer edinmek, bunlar güzel duygular. Mimarlığın paradan önce kendine has bir zevki vardır. Örneğin; bir proje talebinde bulunulduğunda, para düşünmeden bu işi ben yapayım, bu benim eserim olsun şeklinde bir his oluşur. Hastane, cami, Kur'ân kursu, okul, hastane gibi projelerde işin manevi yönü kendisini daha çok hissettiriyor. Ülkeye hizmet etme düşüncesi

bu anlamda tam olarak ortaya çıkıyor (63 yaşında, üniversite mezunu, orta ölçekli işletme sahibi).

Uluslar arası düzeyde girişimciliğiyle ve başarılarıyla dikkat çeken bir kadın işletmeci sahibi olduğu işletmeye ve elde ettiği başarıya manevi bir kılıf giydirmektedir:

Yurt dışında inanılmaz bir Türk kadınına aşağılama durumu var. Türk kadınının neler başarabileceğini göstermek yolunda daha çok ihracat yapmak, daha fazla istihdam oluşturmak istiyorum. Londra’da işadamlarının katıldığı bir toplantıda Türk olduğuma inanmamışlardı. Pasaportumu çıkartıp gösterdiğimde ancak inandılar. Dolayısıyla buna çok dikkat ediyorum ve ulusal basından görüşmek isteyen gazetecileri kabul etmiyorum ama yurtdışından kim gelirse gelsin görüşme taleplerini geri çevirmiyorum. Hem sahibi olduğum firma artık Türkiye’nin bir değeri haline geldi, bunu devam ettirmek istiyorum (36 yaşında, üniversite mezunu, sanayici).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler, çocuklarından ya da çalışanlardan biri iş kurmak istediğinde, o işin başına geçmesi ve başarılı olması için en çok sahip olunması gereken özelliklerin neler olduğuna dair genelde şu görüşleri dile getirmişlerdir: işin iyi takip edilmesi, fizibilite çalışması yapılmadan yatırım yapılmaması, işini severek yapması, yöneticilik vasıflarına sahip olması, dinî hassasiyetlere riayet edilerek ticaret yapılması.

Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler genel olarak sıkı çalışan, dürüst ve işini iyi takip eden bireylerin işinde başarılı olacağına inanmaktadırlar. Buna ilaveten, bireyler arasında bir işletme sahibi *“insan işini çok sıkı tutsa da iş olacağına varır. Tedbirini alır sonra tevekkül edersin. Ne kadar tedbir alsan al, bu da yetmez, işler olacağına varır. Her şey kısmet.”* şeklinde görüş belirterek aslında sıkı çalışmanın başlı başına başarıyı getirmeyeceğine vurgu yapmaktadır.

Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler işin özellikle çıraklığından öğrenilmesi konusunda hemfikirdirler. Meslek edinilen işin iyi yapılması ve hatta çıraklıktan itibaren işin öğrenilmesi gerektiğini düşünen bir birey Kayseri’de kullanılan bir deyim olan *“Hamurkâr değilsen, fırın açma”*, yani yapılacak işin çıraklığını bizzat yapmadan, işyerinde çalıştırılan elemanların bilgisine güvenerek bir işe girişmenin yanlış olduğunu, işin bizzat sahibi tarafından nasıl yapıldığının bilgisine sahip olunması gerektiğini vurgulamışlardır. Bir başka işletme sahibi çocuk yaşlarda işin öğrenilmesinin önemine inandığını ve bu noktada mesleki eğitimin yaygınlaştırılmasına olan inancını belirtmektedir.

Kozak'a göre, kapitalistleşme sürecinin, sanayi devrimini oluşturan şartların niçin Avrupa'da başladığı, Doğu ve özellikle İslam toplumlarının neden bu sürece geçemedikleri meselesi, üzerinde çok tartışılan bir konudur. Batı'da yaygın olan görüşe göre, İslam âleminin geri kalışında, iktisadî gelişmeyi önleyen “kader” ve “tevekkül” anlayışının böyle bir dünya görüşünü kitlelere telkin eden İslam dininin büyük etkisi vardır. Buna karşılık, mesele o kadar basit değildir. Böyle bir açıklama, konunun çok yüzeysel ve aldatıcı bir açıdan ele alınmasının sonucudur. Kitleler, tarihin belli bir döneminde, İslam dini öyle olmalarını istediği için bu çeşit bir “kader” ve “tevekkül” anlayışını benimsememişler; tam tersine, içinde yaşadıkları sosyal ve ekonomik şartlar onları böyle bir dünya görüşüne tutunmak zorunda bırakmıştır (Kozak, 1999, s. 190-191).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin tamamına yakını (56) başarılı olmak için sadece disiplinli çalışmanın yeterli olmayacağını, bunun yanında şans ve kısmet faktörlerine inandıklarını belirtmişlerdir. Diğer bireyler ise (4) yalnızca sıkı çalışmanın yeterli olduğuna, zaten Allah'ın çalışana rızkını vereceğine inanmaktadırlar. Bireyler aynı zamanda, “Allah, ilmi isteyene, zenginliği dilediğime veririm” dediği şeklindeki hadise vurgu yaparak, çalışmayla birlikte olmak şartıyla, “Rızık Allah'tandır.” düşüncesine katılmakta ve ilahî takdirin kesinlikle geçerli olduğuna inanmaktadırlar.

İnsanların dinî hayat yaşamaları için zengin olmanın önemli olup olmadığı hakkındaki görüşleri sorulduğunda kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin yarısı (33) dinî hayatını iyi bir şekilde yaşabilmek için zengin olmanın önemli olduğunu söylemişlerdir. Buna gerekçe olarak öne çıkan önemli söylemleri şöyledir: “*Hacca gitmek, zekât vermek için zengin olmak önemlidir. Kabe'yi görmek para ister. Veren el alan elden üstündür. Müslüman güçlü olmalıdır. Pasif olmak da doğru değil. Kabe'yi görmek para ister*”. Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerden birisi veren elin alan elden üstün değil, ancak hayırlı olabileceğini belirterek üstünlük kavramına karşı çıktığını ifade etmiştir. Dinî hayatı yaşamak için zenginliğin gerekli olmadığını düşünen bireyler (28) ise servet sahibi olmadan da insanların dinî hayatlarını yaşabileceklerini, paranın ancak Hacc farızasının yerine getirilmesinde gerekli olabileceğini, dinin de zaten ancak gidebilecek gücü olanlardan bunu talep ettiğini belirtmektedirler.

Kuran'a göre, İslam'da en çok vurgulanan yükümlülüklerden birisi kaynak dağılımını sağlayan zekâttır. Zekât, yoksullara, sakatlara, işsizlere, hükümlülerin bakmakla yükümlü oldukları kişilere, yetimlere ve zorda kalan yolculara, kısacası sıkıntı çeken kişilere yardım etmek için belirli servet sahipleriyle belirli geliri olanlardan yüzde 2,5'le 20 arasında değişen oranlarda alınan bir vergidir (Kuran, 2002, s. 186).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin yarısına yakınının (24) bir işletmenin kâr etme ve büyüme düşüncesinden başka ne gibi toplumsal, manevi sorumluluklarının olması gerektiği hakkındaki soruda yer alan “toplumsal manevi sorumluluklar” ifadesinden genel olarak İslam dininin gereklerinden olan ihtiyaç sahiplerine “zekât” ve “sadaka” verilmesi, muhtaçlara kazancından dağıtılması konusunu anladıkları görülmüştür. Buna ilişkin bir birey elde edilen kazançta başka insanların da hakkı olduğunu düşünmektedir.

Rızkı veren Allah'tır. Dolayısıyla kazancımızda muhtaçların ve fakirlerin de hakkı vardır. Alan el olmaksızın veren el olmak her zaman daha iyidir. Sadece para kazanmak insanı bunalıma sokabilir. Oysa Allah'a karşı yükümlülüklerini yerine getiren insan manevi olarak rahatlayacak ve mutlu olacaktır (31 yaşında, lise mezunu, orta ölçekli işletme sahibi).

Sayar'a göre, İslamiyet'te kazanmaya teşvik edilen insan başıboş bırakılmamıştır. Birey, infaka veya bölüşüme dayalı toplumsal dayanışmayı pekiştirmekle mükelleftir. İslamiyet özel mülkiyete karşı değildir. Ancak, servete dayalı bir zenginlik kibir ve gurur haline dönüştüğünde İslamiyet buna karşı çıkmaktadır. Bu nedenle insan, kazancından zekât verecektir. Bu, toplumsal dayanışmayı arttıracaktır. Buna dayanarak İslamiyet'te ekonomik anlamda insana özgürlük verilse de bu özgürlük başıboş bir özgürlük değildir (Sayar, 1998, s. 307). Dinin yaşanan değerleri, insanın özünde bulunan değerlerle uyumlu değilse, yaşanan din insanın kendini gerçekleştirme olumlu işlevini yitirir (Özdoğan, 1995, s. 360).

Kardavi'ye göre, ister bâtıl dinlerde olsun isterse semâvî dinlerde olsun insanları fakirliğe çağıran, fakirliği öven ve takdis eden kimseler olmuştur. Zira fakirlik –onların iddialarına göre vücuda eziyet için bir sebeptir. Vücuda eziyet ise ruhun yücelmesine vesiledir. Bu düşünce Hind fakirizmi, İran Manihaizmi, Hıristiyan ruhbanlığı gibi, Müslümanların hayatta temas ettikleri dinlerden, İslam kültürüne karışmış ve onun duruluğunu bozmuş olan yabancı kültürlerin tesiri ile bazı Müslüman mutasavvıfların

arasında da yayılmıştır (Kardâvî, 1975, s. 11-12). Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler ‘İslam dininin zenginleşmeye karşı fakirliği övdüğü ve iktisadî faaliyeti sadece geçimi sağlamakla sınırladığı’ fikrine kesinlikle karşı çıkmaktadırlar. Müslüman insanın güçlü olması gerektiğine olan inançlarına özellikle vurgulamaktadırlar. Bireylerin yarısından fazlası (37) “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalış” hadisine vurgu yaparak, İslam dininin fakirliği tavsiye edebileceğini kesinlikle kabul etmemektedirler. Bazı işletme sahipleri bu gibi görüşlerin, Müslüman dünyasını zayıflatmak için İslam inanç sistemine sokulmuş düşünceler olduğunu, bu safsatalara kanmadan Müslümanların çalışıp kazanmaları, güçlü olmaları, dünyada zengin olan ülkeler arasında yer almak için herkesin elinden gelen çabayı göstermesi gerektiğine ilişkin görüşlerini belirtmişlerdir.

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin çoğunluğu (43) iktisadî faaliyetlerini yürütürken dinî değerlerine ve ilkelerine riayet etmeye ve bu değerlere öncelik vermeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Buna karşın, iktisadî faaliyet ve dinî değerler arasında herhangi bağlantı kurulmaması gerektiğini, dinî değerlerle iktisadî hayatın ayrı olgular olarak algılanması gerektiğini belirten (18) işletme sahipleri de bulunmaktadır.

Dinî değerler her davranışımı etkilediği gibi ticari hayatımı da etkiler. Etik değerlerimizin referansı din olmalı çünkü zaten ahiret için yaşıyoruz ve her şeyin hesabı var. Ayrıca, yolunda gitmeyen bir konuda hayırlısı böyleymiş diyebilme düşüncesi beni motive ediyor. Kazançlarımdan dolayı şükretmek ise manevi olarak beni rahatlatıyor. Yani her şekilde dinî değerlerim beni etkiliyor (52 yaşında, üniversite mezunu, sanayici).

İnsan dinî değerlerinden değil de insan olduğu için dürüstlük ve çalışkanlığa önem vermeli. Çok geniş bir dünyada yaşıyoruz, yüzlerce din var, din kişiyi etkilemesi gereken bir şey, ama inancın ticarete bence bir rolü yok (31 yaşında, lise mezunu, küçük ölçekli işletme sahibi).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin dinî değerleriyle iktisadî faaliyetlerinin ters düştüğü durumlara ilişkin üç tutuma sahip oldukları görülmektedir: Bireylerin yarısı (30) dinî değerleriyle iktisadî faaliyetlerinin çatıştığını; bir kısmı (13) dinen şüpheli buldukları işlere karışmadıkları için bir çatışma yaşamadıklarını, bir kısmı (18) ise modern iktisat düzeninde var olabilmek amacıyla iktisadî hayatın taleplerine öncelik vermek gerektiğini düşündüğü için bir çatışma yaşamadıklarını belirtmektedirler.

Benim dinî inancım ekonomik faaliyetlerimle kesinlikle çatışmıyor. Çünkü ticari hayatımda İslam dininin emrettiği kriterlere uymaya azami çaba sarf ederim. Doğru tartı, müşteriye kandırmamak ve ürünlerimin kaliteli olması noktasında hassasım (50 yaşında, lise mezunu, orta ölçekli işletme sahibi).

Bankasız düzen kurulamıyor, kanunlar sizi zorluyor, bankayı kefil etmek zorundasınız. Şüpheli şeylerden kaçınıyor musunuz, bu önemli (59 yaşında, lise mezunu, sanayici).

Benim dinî inancım ile yaptığım işin çatıştığı şöyle oluyor: Müşteri özel günlerde giymek için dekolte kıyafet isteyince dikiyorum, diğer taraftan da düşünüyorum acaba dikmem doğru mu diye. Benim başım açık ama dekolte de giyinmiyorum yani. Sonra sordum soruşturduğum, dikmemde sakınca yok dediler (30 yaşında, ilkokul mezunu, tek kişilik şahıs işletmesi).

Ben daha çok devlet bankalarını kullanıyorum. Faiz her yerde var, iş hayatının gereği. Benim için sakıncası yok. Hem çok dindar olup da en iyi faizi yiyenler var. İnsanların söyledikleri ile yaptıkları her zaman birbirine uymayabiliyor. Örneğin, insanlar Kurban bayramında kurban kesiyor ama etin en güzel kısmını kendine ayırıyor, onun gibi (44 yaşında, yüksek lisans mezunu, küçük ölçekli işletme sahibi).

İslam iktisadî değerleri ve laik iktisat sistemi dendiğinde akla ilk gelen kavram şüphesiz “faiz” kavramıdır. Modern hayatın günümüze getirdiği bankacılık sistemleri, kredi imkânları vs. göz önüne alındığında faiz kavramının üzerinde çok düşünülen ya da hiç düşünülmemeyen bir kavram olduğu söylenebilir. İslami değerler açısından, bu kavrama bakıldığında, alıverişin helâl, faizin ise haram olduğu, faizin malı artırmadığı, zekâtın ise artırdığı biçiminde iki temel vurgu çıkar.⁴ Kısaca faiz bugünkü iktisadî hayatta

⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de faizle ilgili olan ayetler şunlardır: 2:275 - “Riba (faiz) yiyen kimseler, şeytan çarpan kimse nasıl kalkarsa ancak öyle kalkarlar. Bu ceza onlara, "alıveriş de faiz gibidir" demeleri yüzündendir. Oysa Allah, alıverişi helâl, faizi de haram kılmıştır. Bundan böyle her kim, Rabbinden kendisine gelen bir öğüt üzerine faizciliğe son verirse, geçmişte olanlar kendisine ve hakkındaki hüküm de Allah’a kalmıştır. Her kim de yeniden faize dönerse işte onlar cehennem ehlidirler ve orada süresiz kalacaklardır.” 2:276 - “Allah faizi mahveder, oysa sadakaları bereketlendirir. Allah günahı ve inkârda direnen hiç kimseyi sevmez.” 2:278 - “Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve artık faizin peşini bırakın, eğer gerçekten müminler iseniz.” 2:279 - Eğer böyle yapmazsanız, o zaman Allah ve Resulü tarafından size savaş açılmış olduğunu bilin. Eğer Şüphesiz sınırları ‘iktisat ahlâk’ları üzerinde dinî ve geleneksel değer ve anlayışların nasıl bir etkisi olduğunu tespit ve yorumlamadan oluşan bu çalışmada tevbe ederseniz, sermayeleriniz sizindir. Haksızlık etmezsiniz, haksızlığa da uğramazsınız. 3:130 - Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz. 4:161 - Yahudilerin zulmetmeleri ve birçok kimseleri Allah yolundan alıkoymaları, yasaklandıkları halde faiz almaları ve insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle daha önce kendilerine helâl kılınan temiz şeyleri haram kıldık. Onlardan kâfir olanlara can yakıcı bir azap hazırladık. 30:39 - İnsanların malları içinde artsın diye verdiğiniz faiz, Allah yanında artmaz. Allah’ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte onlar, malları kat kat artmış olanlardır.

önemli bir nitelik olarak yer alırken, İslami değerler açısından kesinlikle zararlı olarak görülmekte ve bu nedenle yasaklanmaktadır. İşte bu noktada İslam iktisadının faize bakış açısıyla mevcut iktisadî uygulamalar arasında bir çatışma söz konusu olmaktadır. İktisadî faaliyetleri ile dinî değerleri arasında çatışma yaşadığını belirten kendileriyle mülâkat yapılan bireyler özellikle faiz ve kredi alma konusunda zor durumda kalmaktadırlar.

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin yarısından biraz fazlası (36) faizi rasyonelleştirme yolunu seçerken, yarısından az bir kısmı (25) eylemlerini faizi dışlayacak bir noktaya çekmektedir. Faizi rasyonelleştirme yolunu seçenler genel olarak faizin, içinde buldukları iktisadî düzenin kaçınılmaz koşulu olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla kredi ve faiz konusunda işadamlarının farklı yaklaşımlara sahip oldukları görülmektedir. Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler her türlü ticari eylemde bankacılık işlemlerini kullanmanın iktisadî hayatta kaçınılmaz olduğunu; dolayısıyla faiz kavramına ne kadar uzak kalmaya çalışsalar da günümüz koşullarında ticaret yapan herkesin az ya da çok faize bulaştığını ifade etmişlerdir. Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler arasında faize karşı olduğu halde, bankadan çeşitli nedenlerle kredi alma işleminin faizle ilişkili olabileceğine dair düşünce geliştirmeyen bireylerle de karşılaşmıştır.

Gerçek referansı Kur'ân olarak aldığımızda, tefecilik eşittir bankacılık bence. Banka sektörünün yaptığı budur. Sadece modern hali. Önü sonu belli olmayan bir durum. Ama dünyanın bir gereği olarak mecbur kalıyoruz. Paradan para kazanmayı hedeflemiyorum ama bir makineyi altı sene vadeyle ancak alabiliyoruz. Mecburum, birilerinin gırtlığına çökmüyorum bunu yaparken, en azından böyle rahatlatıyorum kendimi. Belki günahdır (54 yaşında, üniversite mezunu, sanayici).

Ben faize hayatım boyunca bulaşmamaya çalıştım. Tabii mecbur kaldığım şeyler, mesela faturalar vs. hariç... Örneğin işyerimizde ortaklarım kredi aldılar fakat ben hissem düşeni onlara ödedim, çünkü faize bulaşmak istemedim (58 yaşında, üniversite mezunu, hizmet sektöründe).

İşletme sahiplerinden birisi banka kredisi konusunda, din otoritelerinden keyfi olmayıp yatırım yapma amaçlı olduğu takdirde kullanılmasına “olur” aldıklarını ifade etmiştir.

Kendi paramı hususi olarak bankada değerlendirmiyorum ve kredi almıyorum. Ancak şirket adına, yatırım yapmak amaçlı olduğu takdirde kredi alıyoruz. Bunun oluru ilgili din otoritelerinden aldık (54 yaşında, ilkokul mezunu, sanayici).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin iktisadî faaliyetleri dâhilinde olan mal alım-satım, işveren olarak birisini işyerlerinde istihdam etme, borç alma-verme gibi her türlü ticari eylemlerinde muhataplarının dinî değerlerine bağlılıklarının kendileri için güven sağlayıcı olup olmadığı hakkında üç farklı yaklaşıma sahip oldukları görülmektedir. Bunlardan ilki, iktisadî faaliyet içerisinde iken muhataplarının dinî inançlarının kendileri için kesinlikle olumlu bir unsur olmadığını belirten yaklaşımdır. Bireylerin büyük bir çoğunluğu (40) iktisadî hayatlarında ilişki içerisinde oldukları kişilerin dindarlıklarına, dinî vecibelerini yerine getirip getirmediğine kesinlikle önem vermediklerini, kişilerin dinî inançlarının tamamen Allah'la ve kendileri arasında bir bağ olduğu için ticarete bu gibi konulara önem verilmemesi gerektiğini, her şeyden önce muhataplarının dürüst, çalışkan ve güvenilir bir karaktere sahip olup olmadıkları ve işlerini iyi yapan insanlar olup olmadıklarının öncelikli önem arz ettiğini belirtmişlerdir. İkinci olarak, kendileriyle mülâkat yapılan bireylerden bir kısmı (11) iktisadî eylemlerinde muhataplarının dindarlıklarının olumlu bir ek unsur olabileceğini ancak bu duruma kesinlikle itibar etmeyeceklerini, esasen muhataplarının çalışkanlıkları, işlerini özenle yapmaları ve dürüstlüklerinin iktisadî ilişkilerde kendileri için önemli olduğu yönünde bir yaklaşıma sahiptirler. Üçüncü yaklaşım olarak, kendileriyle mülâkat yapılan bazı bireyler (10) muhataplarının dindarlıklarına önem verdiklerine, bu durumun kendileri için kesinlikle güven verici olduğuna, her türlü ticari eylemlerinde inanan insanlarla çalışmak istediklerine ilişkin bir yaklaşıma sahiptirler. Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler arasında iktisadî ilişkilerinde muhatapın dindarlığına kesinlikle önem vermeyenlerin söylemlerinden bazıları şunlardır:

Ticari ilişkilerde özellikle dindarlığını ön plana çıkaran insanlara bakış açım çok farklıdır, çünkü ticarete bu bir artı unsur değildir. İşe alacağım kişi hakkında da çalıştığı diğer firmalardan sadece dürüstlük ve çalışkanlığı hakkında geçmişini sorarım, işi kavrayabilme ve yapabilme yeteneği olursa firmamda çalıştırırım (52 yaşında, üniversite mezunu, sanayici).

İş yerimde çalıştıracığım kişilerin dinî inançlarını kesinlikle bir kriter olarak görmüyorum. Benim kriterlerim çalışkan ve düzgün bir insan olup olmaması, işini severek yapıp yapması gibi konulardır. İyi bir Yahudi ile de çalışabilirim (52 yaşında, yurtdışında öğrenim görmüş üniversite mezunu, sanayici).

Ben karşımdakinin dindarlığı konusunu iş hayatıma yansıtılmaya çalışırım. Sadece bireysel noktada kalır. Şöyle ki; eğer dindarlığı hakkında bir fikir gözümüne çarptıysa ki asla özellikle baktığım bir yön değildir, belki dindar ve inançlı olduğu için biraz daha saygı duyabilirim ama profesyonel düşünmek gerek. Ateist de olsa

firmada çalıştırmak gerek. Yeri geliyor, ateist insanlarla da bağlantımız oluyor (52 yaşında, ortaokul mezunu, sanayici).

Ticarette dindar-dindar değil diye bakılmaz. Dürüstlük, eminlik önemlidir. Dindarlığıyla göz boyamak isteyen, dinini kalkan gibi kullanarak suiistimal edenler çıkabilir (68 yaşında, ilkokul mezunu, orta ölçekli işletme sahibi).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerden sanayi bölgesi yönetiminde söz sahibi olan bir birey dindarlığa önem vermediğini ve Batılı ülkelerden gelen bazı yabancı gazetecilerin kendisine yanında çalışan insanların dindarlığına ilişkin sorular sorduklarını ifade etmektedir.

Ben açıkçası dindarlığa kesinlikle önem vermem. Dindar olup olmadığı Allah ile kendi arasında bir konu. Sadece ateist olanı çalıştırmak istemem açıkçası, doğru ya da yanlış, bu benim kendi hassasiyetim. Yabancı gazeteciler gelip soruyorlar, işyerinizde çalışan insanların kaçını namaz kılıyor, kaçını oruç tutuyor, namaz kılmaları için özel bir yer mevcut mu vs. diye. Ben nereden bileyim namaz kılıyor mu, oruç tutuyor mu, tamamen çalışanlarımızın kendileriyle ilgili bir durum, hem bana ne. Mescidimiz var gidip kılarlsa kendine, kılmazsa da kendine. Bu yabancılar sanıyorlar ki biz bu konulara çok önem veriyoruz, böyle bir önyargıyla geliyorlar, çok yanlış, bizi yanlış tanıyorlar (59 yaşında, lise mezunu, sanayici).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerden ileri yaşta bir dükkân sahibi birey dindarlıktan ziyade, muhatabın hangi dine mensup olduğuna bile dikkat edilmemesi gerektiğine ilişkin şunları söylemektedir:

Bizim gençliğimizde çarşıda bir sürü Ermeni olan dükkân sahibi vardı. Adamlar Müslüman değildi ama işlerini çok iyi yapar ve çok dürüst çalışırlardı. İnsanlar da kim işini iyi yapıyorsa ondan almak ister doğrusu, dolayısıyla din asla etkili olmamalı. Şimdi de Yahudi bir çocuk kayısı getirip satıyor mesela, iyi çocuk, sattığı kayısı da iyi, alıyoruz, bunlara takılmamak gerek (62 yaşında, ilkokul mezunu, orta ölçekli işletme sahibi).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerden iktisadî ilişkide bulunduğu kişilerin dindarlığını olumlu bir etken olarak gördüğünü ancak samimiyeti konusunda tam olarak kanaatini oluşturmadan bu duruma itibar etmeyeceğini belirten bireylerin bazı söylemleri şunlardır:

İş hayatında çalışanların ve ticari partnerlerimizin dindarlığı benim için iyi bir göstergedir. Ancak güvenmediğim, tam tanımadığım, yeni muhatap olduğum kişiler İslami değerleri kullanıyorlar mı diye araştırdım (56 yaşında, üniversite mezunu, orta ölçekli işletme sahibi).

Karşımdakinin inancında samimi olduğuna inanmam şartıyla dindarlığını güven verici bulurum (34 yaşında, üniversite mezunu, hizmet sektöründe).

Muhatabımı tanıyorsam dindarlığına güvenirim. Allah korkusu olmalı, dindar olmalı. Çünkü o adam bereketi ile gelir, diğeri şerri ile gelir (23 yaşında, ortaokul mezunu, orta ölçekli işletme sahibi).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylere iş yoğunluklarında dinî vecibelerini (namaz, oruç, zekât, hac, camiye gitme) yerine getirip getiremedikleri ya da ne kadarını yerine getirebildikleri hakkında yöneltilen sorulara bireylerin yarısı (33) namazlarını her zaman kıldıklarını, üçte biri (16) gücü yettiğince kılmaya çalıştığını, bir kısmı (10) ara sıra kıldığını, iki kişi ise hiç kılmadığını belirtmiştir. Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin namaz kılmak amaçlı camiye gitme konusunda üçte biri (22) camiye ara sıra gittiğini, üçte biri (19) gücü yettiğince gitmeye çalıştığını, bir kısmı (17) her zaman gittiğini, bir kişi ise hiç camiye gitmediğini belirtmiştir. Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin tamamına yakını (59) oruçlarını tuttıklarını, iki kişi ise ara sıra tuttıklarını belirtmiştir. Büyük bir çoğunluğu (44) zekâtını her zaman verdiğini, bir kısmı (17) gücü yettiğince zekât vermeye çalıştığını ifade etmiştir. Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin yarısı (34) Hacc'a hiç gitmemiş olduklarını, üçte biri (17) bir kez gittiğini, iki kişi iki kez gittiğini, az bir kısmı (6) üç kere gittiğini belirtmiştir.

Hacc'a çağırırlarsa gidiyoruz. Bu dinî vecibeleri zaman alacak şeyler olarak görmüyorum. Sonuçta işçi gibi değiliz. Her saati dolu olarak çalışmıyoruz. İşe engel değil. En kötü gider namazını kaza edersin (52 yaşında, ortaokul mezunu, sanayici).

Bilgisayar başında çizim yaparken bazen namazı daralttığım oluyor ama kaçırmam, hep kılarım (63 yaşında, üniversite mezunu, küçük ölçekli işletme sahibi).

Cuma namazına mutlaka gitmeye çalışırım. Vakit namazlarını da yetişebildiğim kadarıyla, oruç mutlaka (31 yaşında, lise mezunu, küçük ölçekli işletme sahibi).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin iktisadî faaliyetlerini yürütürken iktisadî eylemlerinin helâllîği-haramlığı noktasında ikilemde kaldıkları bir durumda cevabını herhangi bir şekilde öğrenmeye çalışıp çalışmadıkları sorusuna büyük bir çoğunluğu (41) ya müftülükten ve diyanetten ya bilgisine güvendikleri kişilerden ya cami imamlarından ya yazılı kaynaklardan ya da internetten öğrenmeye çalıştıklarını; üçte biri (20) ise ya aldıkları dinî eğitim dolayısıyla kendi kararlarını verebildiklerini ya dinen şüpheli buldukları işlere girmemelerinden dolayı ikilemde kalmadıkları için ya da

vicdanen karar vermeye çalıştıkları için herhangi bir yere sorma ihtiyacı hissetmediklerini ifade etmişlerdir.

Bu noktada önce İslamî öğretilerimizi kullanıyoruz. Sonra vicdanımıza danışıp, içinden çıkamaz isek, diyanetten ya da müftülükten yardım alıyoruz. Vicdanen manevi açıdan huzurlu olmak istiyoruz (56 yaşında, üniversite mezunu, sanayici).

Böyle bir ikileme düşecek bir ticari faaliyet yürütmüyorum. Eğer ki gerçekten böyle bir durumla karşılaşırsam, müftülüğü ve diyaneti aramaktan, doğruyu bulmaktan asla gocunmam (50 yaşında, lise mezunu, küçük ölçekli işletme sahibi).

Genellikle güvendiğim kişilere danışarak hallediyorum. Örneğin, gelinlik kiralyoruz, aynı gelinlik defalarca kiralanıyor. Bu benim kafama takıldı. Sordum, bu bir ticarettir dediler. Sonuçta gördüğü malı alıyor alan kişi, kusurlarını saklamadığın sürece satarsın, bir sakınca yok dediler. İçim hala rahat değil. Evler de defalarca kiralanıyor sonuçta ama (40 yaşında, ilkokul mezunu, orta ölçekli işletme sahibi).

Babamıza sorarız. O yoksa başka birine sorarak çözeriz. Bir gün bir işimiz oldu, devlet para değil de hazine bonusu verdi. Devlet bu “ver paramı” diyemezsin. Vazgeçemeyiz de. Para almak mümkün değildi. Kasada bunları iki yıl beklettik. Sonra nakde çevirdik. Kardeşim “bu faiz, ben bunu işletmemize sokmam” dedi. Ben ise hakkımız olduğunu düşünüyordum. Babama sorduk o da “babalık hakkımı kullanıyorum ve size bu konuda hiçbir şey söylemiyorum, ne karar verirseniz kabulüm” diyerek net bir şey söylemedi. Müftüye gittik, o da kullanabileceğimizi söyledi. Bu şekilde çözdük (52 yaşında, ortaokul mezunu, sanayici).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerden birisi helâl-haram ikileminde kaldığında dinî kurumlara güvenmediğini, onların da günün şartlarına göre fetva verdiklerini, kendisi yazılı güvenilir dinî kaynaklardan cevabını öğrenmeye çalıştığını belirtmiştir:

Müftülüğe, diyanete vs. de güvenmiyorum. Günün şartlarına göre fetva veriyorlar. Kitaplarımdan okur kendimce sonuç çıkarmaya çalışırım (63 yaşında, üniversite mezunu, küçük ölçekli işletme sahibi).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler iktisadî faaliyete girdikten sonra hayatlarındaki her türlü yaşamsal değişiklik hakkındaki soruya, bazı bireyler hayatlarında pek çok şeyin eskisi gibi devam ettiğini, bazıları ise daha iyi olanaklara sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Ticari hayatımda fazla kazanıyor olmak beni hiçbir zaman daha şatafatlı bir hayat sürme isteği duymadım. Zaten de fazla bir ekonomik gücüm yok. Her zaman mutedil olmayı istedim, öyle yaşamaya çalışıyorum. İsteklerimi frenliyorum, onun yerine yardım yapmaya çalışıyorum (56 yaşında, üniversite mezunu, sanayici).

Artık maddi durumu yerinde olmayanların bile hayat standartları kötü değil. Yani herkesin belli bir lüksü var. Benim de kendime göre standartlarım dđiřti. Ailemle tatil yapma olanağım yoktu. Ama artık yapabiliyorum (27 yaşında, üniversite mezunu, orta ölçekli işletme sahibi).

Kendileriyle mülakat yapılan bireyler dünya malı kazanma ve artırma telaşının kendilerini sosyal çevrelerinden ve aile, akrabalık, komşuluk gibi ilişkilerden uzaklaştırıp uzaklaştırmadığı hakkındaki soruya bazı bireyler iktisadî faaliyet içerisinde daha az zaman bulabildiklerini, bazı bireyler ise geçmişle şimdiki arasında hiçbir fark olmadığını belirtmişlerdir.

Gençliğimizde uzaklaştığımız çok oldu. Eşim hep sitem eder. Çocuklarda. Hatta arada bize de uğrasan der. Ama nimet külfet meselesi. Pijama, terlik, televizyon, şeklinde gezerek eğlenerek yaşamayı ben de bilirim. Bu da mutlu eder sonuçta (52 yaşında, ortaokul mezunu, sanayici).

Benim ilişkilerimi etkilemiyor. Geçen gün aynı soy ismini taşıyanlar olarak hep beraber yemekte idik (38 yaşında, lise mezunu, sanayici).

Karatepe'ye (2001, s. 224) göre, Kayserili ailesiyle birlikte yaşar, ailesiyle eğlenir, mutluluklar ve sıkıntılar aile fertleriyle paylaşılır. Bu nedenle ev kültürü çok gelişmiştir. Ancak evlerindeki sofra zenginliği, teşrifat ve ağırlama düzeni, sokağa, çarşıya ve hizmet sektörüne yeterince yansımamaktadır. Ev kültürü çok geliştiği için, sokak kültürü zayıftır. Sosyal hayat sönük, kültürel etkinlikler yok denecek kadar azdır.

Kayseri kültüründe var olan akşam oturumlarıyla ilgili bazı basın organlarında çıkan haberler şöyledir:

Yaklaşık 1,5 yıl önce Organize Sanayi Bölgesi'nde 139 fabrikanın temelini atarak dikkatleri üzerine çeken Kayseri'de sahi neler oluyor? Bütün bu gelişmenin arka planında hangi faktörler var? ...İş hayatındaki motivasyonu oturumlar sağlıyor. Bunlardan biri, belki de en önemlisi Kayseri'de "gece" yapılan ev toplantıları. Yüzyıllardır yaşatılan ve toplumun gündemindeki konuların ele alındığı bu buluşmalar "Kayseri oturumları" olarak biliniyor. "Oturma" dediğimiz aslında, gündüz çalışan insanların akşamları sıcak bir sohbet ortamında bir araya geldiği ev buluşmaları. 1649 yılında Kayseri'ye gelen Evliya Çelebi, "Şehrin şitası şedid olduğundan ehl-i belde ilimle meşguldür." diyerek, Kayseri'de kışın soğuktan dışarı çıkmayan insanların evlerde toplanıp çeşitli konuları müzakere ettiğini aktarır eserlerinde. O zamandan beri devam eden bu gelenek, yaz aylarında ise bağ evlerine taşınıyor... Şüphesiz, yerel yöneticilerin toplantıda olması pek çok sorunun çözümünü kolaylaştırıyor..."Bizim oturumlarımızda iş ortaklıkları kurulur, insanlar evlendirilir, öğrencilere burs toplanır, şehrin meseleleri istişare edilir. İnsanlar borç alıp verir, hatta oturmada alınan borç paranın sorumluluğu

senetten daha etkilidir; çünkü o kişi borcunu ödemezse herkes birbirini tanıdığı için büyük bir itibar kaybına uğrar ve bütün kredisini kaybedebilir.”... Oturmaların şehir kültürünü, iş ahlâkını, aile düzenini, insan ilişkilerini, iş ortaklıklarını hatta kişiler arasındaki anlaşmazlıkları doğrudan etkilediğini gözlemlemek mümkün. 30 yıl öncesinin çok ortaklı şirketlerinin kurulmasında oturma kültürünün önemli etkisi var (Özcan, 2005, s. 25).

...kalkınmanın dinamosu güven, itibar ve dayanışmanın kurumsallaşmasından başka bir şey değildir. Modern kalkınma belirsizlikleri azaltıp güven içinde risk bölüşme sanatı olarak gelişmiştir. Bu üç unsurun olmadığı yerde ne risk almak, ne verimli rekabet etmek ne de ortaklıklara imza atarak küresel arenaya çıkmak mümkündür. Kayseri’de bu, 'ev oturmaları', yüz yüze, diz dize paylaşımlar sayesinde yapılıyor. Ayrıca modernitenin un ufak edip yalnızlaştırma tuzağına da böylece direnip, sırt sırta veriyorlar. Anlaşmazlıkları mahkeme kapılarında ve birbirlerini itip kakarak değil, 'mahalle ombudsmanlığı' ile çözüyorlar. Tıpkı Japonlar gibi! (Öztürk, t.y., s. 1).

Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler Kayseri kültüründe yeri olan akşam oturmalarına katılıp katılmadıkları sorusunu iki farklı şekilde anlamışlardır: İlki, Kayseri kültüründe var olan akşam oturmaları, ikincisi dinî sohbet edilen cemaat oturmaları. Şöyle ki şehrin yerli kültüründen gelen ve yerel siyasette yer alan bireyler bu soruyu Kayseri kültüründeki bir olgu olarak anlamış ve ona göre cevap vermişlerdir. Ancak yerli kültürden gelmeyenler daha çok cemaat oturmalarına katılıp katılmadıkları hakkında bir soru olarak algılamışlar ve ona göre cevap vermişlerdir.

Kayseri kültürünü ayakta tutan oturmalardır. Konuşulan konular yaşa göre değişiyor, gençken daha çok siyaset, şimdi ise bağıcılık gibi daha sıradan konular konuşuluyor (53 yaşında, üniversite mezunu, hizmet sektöründe).

Bu oturmalara katılıyorum. Genelde oturmalarda konular siyaset, günlük hayatla ilgili hadiseler, spor, kısacası her şey... Ben bunların faydalı olduğunu düşünüyorum, insanın gelişmesini sağlıyor, fikri ve sosyal olarak olgunlaşmasına neden oluyor (56 yaşında, üniversite mezunu, sanayici).

Akşam oturmalarına eskiden daha çok katılırdım ama artık çok katılmıyorum. Dinî sohbetlerin bu akşam oturmalarına girmesinden rahatsızım, çünkü yapmacık bir ortam oluşuyor, bazıları menfaat için, bazıları tanınırlığını artırmak için geliyor. Bu da hoş olmuyor, dinini öğrenmek isteyene sözüm yok ama bu kültür de kaybolmasın isterim (52 yaşında, üniversite mezunu, sanayici).

BÖLÜM VI

TARTIŞMA VE SONUÇ

2005 yılında European Initiative Stability adlı kuruluşun “İslami Kalvinistler” adlı raporu çıkarmış olması, dikkatleri modern Türkiye’de dünyevî olarak, araçsal akıl üzerine inşa edilmiş ve kurgulanmasında kategorik olarak herhangi bir dinî referansın bulunmadığı laik bir iktisat anlayışıyla düzenlenmiş piyasa, kredi mekanizmaları ve ticaret hukuku içerisinde faaliyet gösteren, aynı zamanda dinî değerlerine, toplumsal geleneklerine sahip olan Kayserili işadami profiline çekmiştir. İktisadî başarı ve toplumsal gelişmenin, İslam’ın ve modernliğin sorunsuz biçimde birlikte yaşandığı bir ortam oluşturduğu, iktisadî gelenekçiliğin hâkim olduğu bir coğrafyada, iktisadî modernliğin nasıl inşa olduğu merak konusu olmuştur. Ancak Kayserili işadamlarının/işletme sahiplerinin iktisadî başarısını salt dinsel güdülenme şeklinde açıklayan ‘İslami Kalvinizm’ olgusuyla açıklanmasına karşıt olarak, Kayserili işadami ve Kalvinizm arasında yüzeysel benzerliklerin ötesinde bir benzerliğin bulunmadığı, aksine bu işadamların gerek sermaye oluşumu, gerekse iktisadî başarılarını sürdürmede dinî ve toplumsal gelenekle olan ilişkilerini modernlik çerçevesi içerisinde daha farklı bir şekilde örgütledikleri düşünülmektedir.

Batı Avrupa’nın kültür tarihinde önemli bir yer etmiş olan bir sürece atıfla ve Weber’in kendi çalışmalarında din ile iktisat arasında kurduğu bağlantıdan hareketle oluşturulan “İslami Kalvinistler” raporu, bazı basın organlarında yer alan haberler yoluyla gündelik hayatımızı algılama biçimimizin içine yerleştirildiği görülmektedir. Geleneksel olarak din ile iktisadî hayat arasındaki ilişki geçmişte ve günümüzde karmaşık bir ilişkiden ibarettir. İktisadî kazancın ve birikimin meşruluğu konusunda bir tartışma sürüp gitmektedir. Weber’in kastetmiş olduğu, geleneksel olarak din ile iktisadî hayat arasındaki gerilim de bunu ifade etmektedir. Gündelik hayatımızın içine sokulan bu algı Avrupa’da Protestanizmin özel bir biçimi olan Kalvinizmin kapitalizme yol açma biçimi olarak kurgulanmışken; buradaki meselede bir yandan modernleşen bir yandan iktisadî başarısıyla dikkat çeken işadamlarının yaşadığı Kayseri’de, tıpkı 16. yüzyılda Weber’in dinden kaynak alarak oluştuğunu belirttiği bir iktisadî ahlâkın benzerinin var olduğu şeklinde kurgulanmıştır.

Bir yönüyle akademik, diğer yönüyle popüler olan; Kalvinizmin, sekülerleşmenin, dinî güdülenmenin vs. konu edildiği bir zemine sahip bu tartışmaya, raporun merkezinde yer alan il olarak Kayseri’de 61 işadamı /işletme sahibi ile görüşülerek konu hakkında yorum üretilmeye çalışılmıştır. Kendileriyle mülâkat yapılan bireyler, çekirdeğin nasıl oluşturulduğunun bir analizini görebilmek amacıyla daha küçükten iktisadî hayata başlayan hane halkı işletmesi düzeyinde işletmelere sahip olup, tâbi oldukları yapısal kısıtlar ve kaynaklar itibariyle büyük şirketlerden farklılık arz etmektedirler.

Kayserili işadamlarının bulunduğu iktisadî ortam iktisadî gelenekçiliğin kırılıp yerine iktisadî modernliğin tesis edildiği bir ortam olarak düşünülmektedir. Ancak Weber’in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*’nda gösterdiği süreç Kalvinist doktrinin insan ruhu üzerinde doğurmuş olduğu etkinin niyetlenilmemiş bir sonucuydu. Kalvinist, kendi dinî kurtuluşunu arayan ve o kurtuluşun da iktisadî faaliyetini, yaşamasını bir dünyevî zühd halinde Tanrı’nın şanını yüceltmeye, yani Tanrı yolunda ehl-i hizmet olmaya adanmış olan bir görüntüye sahiptir. Kapitalizmin ruhu böyle bir ortamda uçup gitmiş ancak kabuğu olan rasyonellik, akılcılık, planlama, muhasebe gibi unsurlar devam etmiştir. Katolik ve Ortodoks iktisat anlayışında ise, günübürlük yaşamayı salık veren, mal biriktirmeye karşı ihtiyatlı davranan, yani dinle iktisadî kalkınma arasında, daha doğrusu din ile servet biriktirme arasında çelişki görülmektedir. Böyle bir tavır esasında yerine göre İslam’ın içinden de çıkarılabilmektedir. Bu açıdan Kayseri’deki iktisadî ahlâk, Avrupa ile bir kıyaslama yapılacaksa, Katolik anlayışa daha yakın durmaktadır. Kayserili işadamlarının derdi; dinî kurtuluşunu arayan Kalvinistin dünyevî zühdü gibi bir hal değildir. Kayserili işadamlarının iktisadî eylemi; kurtuluşunu arayan bu işadamlarının iktisadî hayatta eylemini yeniden örgütlenmesi değil, zenginliğini arayan ve buna ulaşabilmek için yapısal olarak başvurduğu en önemli kaynaklar olan tasarruf ve sıkı çalışmaya başvurmasıdır. Kalvinistin aksine Kayserili işadamı, laik iktisat sistemi içerisinde dünyasını ararken dinini büsbütün mahvetmeme tezadıyla ortaya çıkmakta ve diniyle dünyası arasında gerilimlerle dolu olan bir denge oluşturma çabası göstermektedir. Ancak İslami bir iktisadî tavır rahatça sürdürebilecekleri, değerlerine uygun bir iktisadî faaliyet yürütebilecekleri kurumsal bir yapı, kredi piyasası, bankacılık uygulaması mevcut olmamakla birlikte, bu yönde bir talepleri olduğuna ilişkin herhangi bir ifadeyle karşılaşılmamıştır.

Kalvinistin mal edinme konusunda sıkıntısı, mal biriktirmede değil, biriktirmiş olduğunu dünyevî zevkler için harcamaması yönünde iken; Kayserilinin sıkıntısı, miktarını sorguladığında çok oluşunu helâl-haram olarak tartmış olsa da biriktirdiğini lükse girecek şekilde ev, araba almak gibi dünyevî zevkler için harcadığında değil, o malı nasıl, neyle, hangi araçlarla biriktirdiği, meşru ve helâl yolları kullanıp kullanmadığı gibi sorgulamaları içermektedir. Bütün bunların peşine daha çok dünya için düşmekte, Kalvinistin amacı gibi bir seçilmişlik arayışı içinde hareket etmemektedir. Yaşadığı gerilim dinini mahvetmeden dünyanın peşinde koşmaktan ibarettir.

İşadamlarının içinde yaşadığı dünyayı kuşatan birtakım normlar, değerler, anlayışlar bulunmaktadır. Bu işletme sahipleri kendi iktisadî davranışlarını bir kültürün, bir ahlâkın içine konumlandırırken esas itibariyle, Weber'in "seçici yakınlık" olarak belirttiği ilkesine benzer şekilde davranış göstermektedirler. Yani, kendi durumlarını kendi gözlerinde hem meşru bir konuma oturtabilmek hem de meşruiyetini kendi zihniyetiyle aynı zihin çerçevesine sahip insanlara anlatabilmek adına seçici olarak mensubu olduğu dinden birtakım ayetler, hadisler vb. unsurları seçerek kendilerine bir iktisadî davranış modeli oluşturmaktadırlar. Dinle kurmuş oldukları bağ ancak bu şekilde bir seçici yakınlıkla açıklanabilir. Kendi iktisadî faaliyetlerinin alenen bir kâr ve zenginleşme güdüsü içerdiğini açıkça ortaya koymaktadırlar. Bu peşine düştükleri amaç doğrultusunda iktisadî faaliyetlerini yürüttüklerini belirtmektedirler. Oysa bu işletme sahipleri, bu gibi unsurların hiçbirine müracaat etmeksizin, hiçbir şekilde bir işadamlarının çağdaş dünyada, dinin ya da Ahilik gibi daha önceki bir meslek ahlâkının, kendi faaliyetlerini dinin sağlamış olduğu bir iktisat ahlâkının içine konumlandırması gerekmez. Buna içinde bulunduğu toplumun yapısal ve kültürel özellikleri dikkate alındığında bir mecburiyeti söz konusu değildir. Bir işadamı iktisadî faaliyetini "Ben sadece para kazanmak için yapıyorum" şeklinde dile getirdiğinde, yaşadığı modern iktisadî düzende bunu açıkça söyleyebilir. Yasalara uygun hareket ettiği sürece para kazanmasına herhangi bir itiraz söz konusu olamaz. Yasaların kendine çizmiş olduğu çerçevede faaliyet gösterdiği müddetçe hiç kimseye neden bu iktisadî faaliyette bulunduğunu, neden mal edinme durumunda olduğunu izah etmek gibi bir mecburiyeti yoktur. Eğer böyle bir serbestliğin olduğu yerde insanlar kendi davranışlarını, faaliyetlerini hala din ve gelenekle bağlantılı bir çerçevenin içine koymak istiyorlarsa,

bu durum inanç çerçevesine olan bağlarının sürdüğünü göstermektedir. İslam'ın zengin ve dürüst tüccarı övmesi, çalışmayı yüceltip tembelliği hoş karşılamaması, insanın alın teri ile geçinmesini dilenmeye karşı üstün addetmesi, veren elin alan elden üstünlüğü gibi davranışlara yön veren birtakım dinî güdüler bu bağların sürdüğüne örnektir. Diğer taraftan, o inanç çerçevesinin içinden kendi konumlarını tarif etmelerine yarayan ve faaliyetlerini meşrulaştıran her türlü unsur aynı zamanda iktisadî faaliyetlerini yeri geldiğinde kısıtlayan bir etken haline de dönüşebilir. Her iki durumda da dinle bir temaslarının olduğu söylenebilir. Eğer bu temas onların dinin sadece olumlayan yanlarını seçip alıp da hiçbir törpüleme yapmadan iktisadî faaliyetlerini sürdürmelerini sağlıyorsa, bu o zaman dinin sadece işlevsel olarak kendi amaçları için kullanıldığını gösterir. Eğer aynı dinî çerçeve bireylerin bir dizi eylemlerini törpülüysen, yani onların yasal olan her türlü meşru yola başvurmaksızın faaliyet göstermelerine imkân sağlıyorsa ya da buna doğru zorluyorsa, o zaman bu çerçeve onlar açısından sadece seçici yakınlığın sağlamış olduğu kolaylığı kullanan değil, aynı şekilde o çerçevenin kısıtlayıcı unsurlarını da kendilerine tabi kılmaları demektir. Bir işadınının zekât vermesi buna bir örnektir.

İktisadî faaliyetini yürütürken yapmış olduğu seçici yakınlığın nasıl işlediğine bakıldığında, kendi durumunu kendine ve başkalarına anlatabilmek için sadece iktisadî güdüyle hareket etmeyip iktisaden başarı elde etmiş olan güçlü bir müminin dinin emirlerini yerine getiriyor olma noktasında lakayt davranmadığı, değer ve ilkelere karşı faaliyetlerini, eylemini bu değerlerle şekillendirdiği ortaya çıkmaktadır. İslam dininin talepleri olan zekâtını vermesi, hacca gitmesi, faiz konusunda dikkatli davranması vb. buna örnektir. Bu durum bu işadınının iktisadî eylemlerini hem güdüleyici hem kısıtlayıcı olarak İslam'ın içine yerleştirdiğini göstermektedir. Ancak İslam dininin içine yerleştirilen bu eylemler bir dinî kurtuluş arayışı değildir. Dinî kurtuluşunu ararken iktisadî faaliyette bulunuyor ve para kazanıyor değildir. Amacı öncelikli olarak dinî kurtuluşunu aramaktan ziyade dünyevî refah elde etmektir.

İslam dininin, çalışmaya ve kazanmaya karşı bir tutumu yoktur. Aksine, usulü meşru olduğu müddetçe mümini çalışmaya ve kazanmaya sevk etmektedir. İçinde bulunduğu sistemin İslam dininin talepleri itibariyle meşru olarak nitelendirilebilecek bir usule göre kurulmamış olan bu sistem sunduğu hizmetler itibariyle bir kısmı meşru olarak

kullanılabilecek olan araçları ve imkânları sunarken, bir kısmı sunmamaktadır. Dolayısıyla bugünkü kapitalist piyasa düzeni içerisinde faaliyet gösteren işadami, eğer dinle bir bağlantısı varsa sistemin meşru olan kısımlarını kullanma, gayr-ı meşru kısımlarından ise kaçınma yolunu seçmek durumunda kalmaktadır. Dolayısıyla bireyin eğer dinle bir bağlantısı varsa ve iktisadî güdülenmesini dinî değerlerle oluşturuyorsa, laik sistemin sunduğu meşru vasıtaları kullanma, gayr-ı meşru olan yönlerinden kaçınma eğilimini gösterecektir. İktisadî hayatında bir noktaya gelene kadar sistemin sağlamış olduğu meşru vasıtaları kullanmakta ancak işini daha fazla büyütme noktasına gelip de bu meşru vasıtaların tükendiği yerde karşısına üç seçenek çıkmaktadır: Ya piyasadan çekilme, ya daha ileriye gitmeden aynı düzeyde kalma, ya da kendi değerler dünyasını yeniden anlamlandırma ve yorumlama yoluna başvurmak..

Modern yapısal şartlar üzerine kurulu bu iktisadî faaliyet düzeninde iktisadî hayatları, din ile ekonomik düzen arasında gerilim türünden, değerler, gelenek ve kapitalist piyasa ekonomisinin talepleri arasında mücadele etmek durumunda kaldıkları bir dizi gerilimle doludur. İşadamlarının bu gerilimin içinde yer alan bir dizi eylemleri, dünyevî araçsal akıl olarak tarif edilen akıl etrafında bütünüyle bir kâr hırsına ve çıkarıcı bir tavıra kapılmaksızın; iktisadî düzenin dayatmalarını, manevi hayatlarının bir takım talepleri ile uzlaştırabilme ve bütünüyle dinin taleplerinden uzak düşmeme çabasından başka bir şey değildir. Güdülenmelerinin arka planında Kalvinizm benzeri bir dinî güdülenmenin bulunduğunu düşünmek yerine, bu insanların güdülenmelerinin kaynağını doğrudan doğruya seküler bir ortamdan aldıklarını ancak bu seküler ortamdaki başarı güdüsünün gelenekle ve dinle daha kendilerine özgü, yerli bir hale getirdiklerini düşünmek gerekir. Kuru, mekanik bir kapitalist mantığın karşısında, sahip oldukları değerlerin etkisiyle iktisadî faaliyetlerine biraz daha şekil vererek, biraz daha yerli ve insani bir nitelik kazandırarak para kazandıkları, servet biriktirdikleri düşünülmektedir. Girişimcilikleri, başarıları ve yükselmelerinin arkasında Kalvinistin kurtuluşunu arayan bir tavır olmadığı açıktır.

Bir kültürün ve değerler dünyasının insanı olarak Kayserili işadami sadece içerisinde bulunduğu piyasa ve kredi mekanizmalarını dikkate alan ve iktisadî faaliyetini yalnızca araçsal aklın talepleri doğrultusunda şekillendiren bir aktör olarak düşünülemez. Değerleri, ülküleri dikkate alan bir muhakemenin insanı olduğu, sadece araçsal aklın

iktisadî başarıyı nasıl gerçekleştireceği güdümünde hareket eden ve başarının yalnızca teknik şartlarını düşünen bir aklın insanı olmadığı düşünülmelidir. Günümüz modern iktisat sistemi, İslami değerleri dikkate alarak kurgulanmış bir piyasa düzeni değildir. İçerisinde bulunduğu laik piyasa sisteminde iktisadî faaliyetini sürdürürken; dinî inanışlarını ve toplumsal değerlerini sürdürmeye çalışan, ancak bu laik iktisadî ortam ve değerleri arasındaki gerilimde başarı elde etmeye çalışan bir işadamı görüntüsü ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, Kayserili işadamı ya iktisadî varoluşun koşullarını oluşturan bu düzen içerisinde iktisadî faaliyetini sürdürecektir, ya da uyarlayabildiği kadarıyla bu yapısal şartları kendi değerlerine dönüştürmek yoluna gidecektir.

Kayserili işadamının iktisadî faaliyetlerini kuşatan bir kültürel iklim mevcuttur. Bu kültürel iklim aynı zamanda bir toplumsal, siyasal iklimle bir araya gelmektedir. Dolayısıyla bu ortam iktisadî ve siyasî bakımdan tahmin edilemez değerlerin yüksek olduğu bir alandır. Böyle bir ortamda tahmin edilebilir iki alan olarak gelenek ve din, bütünüyle sabit kalmasalar da en istikrarlı duran alanlardır. Geleneksel anlamdaki güven, itimat ve dinin karşı olduğu haramlık-helâllik meselesi, faizle alım-satım gibi meseleler iktisadî hayatlarında önem arz eden meselelerdir. Dolayısıyla, söz konusu ortamın aktörü olan bireylerin içinde buldukları iktisadî ortam birinci elden belirleyebildikleri, tahlil edebildikleri, hukuki ve kurumsal yapısını bütünüyle değerlerine göre oluşturabildikleri bir ortam değildir. Toplumun genelinde egemen olan, toplumda cari geçerliliği bulunan, kredi alan veren, krediye aracılık eden, mal pazarlayan ve satan bu kurumlara aracılık eden bir hukuk mevzuatı ne de özel bir düzenleme söz konusudur. Bütünüyle seküler, akılcı bir bakış açısıyla düzenlenmiş olan kuralların içinde iktisadî faaliyet sürdürmekte, servet biriktirmektedirler. Bunları yaparken pazarın rekabetini de yaşamaktadırlar. Bir kısım işadamı gelenek ile dinin çağrısına ve taleplerine kulak verirken bir kısmı hiç duymamaktadır.

Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu* adlı tezinin özgünlüğü, Kalvinizmin dünyevî zühd anlayışının din ile iktisat arasında geçmişten beri sürüp giden mücadeleyi iktisat lehine dinen meşru olarak çözebilmiş olmasıdır. Sıkı çalışma ve zenginlik Tanrı'nın şanının yüceltilmesi adına kulun ehl-i hizmet olması için yerine getirmesi gereken birtakım ödevlerdendir. Dolayısıyla Kalvinizm zenginliği dinen peşine düşülebilecek olan meşru bir değer olarak göstermekte; ancak bunu zenginliğin hatırı

için değil, dinin hatırı için yapmaktadır. Böylece iktisadî faaliyet ve dinî değerler arasındaki geleneksel gerilim çözülmüş olmaktadır. Eğer Kayserili işadamlarının da bu seküler kurumsal yapıyla ilişkilerindeki gerilimli iktisadî çabalarına manevi destek olacak, onu dinen meşru olarak gösterebilecek yeni bir yorum ve anlayış mevcut olsaydı, o zaman “İslami Kalvinist”liklerinin önü açılmış olurdu. Aksine, İslam dinine mensup olan bu işadamlarının ahiretteki kurtuluşlarını tehdit eden bir iktisadî düzen içerisinde olmalarından ötürü kurtuluşlarını tehlikeye atmayacak bir strateji izlemek mecburiyetinde kaldıkları aşikârdır. İktisadî hayat, İslam iktisat ahlâkı bakımından kurgulanmış değildir. Dolayısıyla, yapısal olarak çözümlenmemiş bir yapı içinde sıkı çalışmak ama helâl yoldan kazanmak mevzuu, işletme iktisadî bakımdan belli bir noktaya gelene kadar değerlerin korunması adına daha az sıkıntılı bir seyir izlerken; işletmenin özellikle çok büyümesi noktasında dinen meşru ve helâl kazanç yapısal şartlardan kaynaklanan şekilde daha sıkıntılı bir süreç haline gelmektedir. Kalvinist kazandığıyla daha başarılı ve seçilmiş olduğuna dair bir alamet sağlarken, Kayserili iş adamı başarısı arttıkça elde etmiş olduğu başarının meşruiyetini ve başarı yolunda izlediği usullerin dinî açıdan değerini sorgulamak zorunda kalmaktadır. Kalvinist için maddi refah seçilmişliğinin alameti iken, Müslüman için ahretini kurtarma vesilesi olmanın aksine, içinde bulunduğu imtihan dünyasında bu refahı elde etmesi, servetini ve harcadığı yerleri sorgulamasını gerektiren ve ahrete yönelik tedirginlik duymasına sebep bir etken olabilmektedir. Bu nedenle, özellikle faizin haramlığı konusunda aşamadığı sıkıntısını belki zekât ve sadaka vererek, muhtaçlara yardım ederek, İslam iktisat ahlâkı bakımından vecibelerini yerine getirmeye çalışarak bir rahatlama sağlamak istemektedir. Geleneksel olarak, hem İslam’da hem Hristiyanlık’ta dünya hırsına, mal biriktirmeye, malı Allah yolunda harcamamaya karşı bir ahlâkî tepki mevcuttur. Dolayısıyla, dinle ilişkileri olsa da Kalvinist ile Kayserilinin güdülenme noktaları farklılık arz etmektedir. Seküler sistemde iktisadî eylemci olarak inanan bir Kayserili için din sürekli kârını ve kazancını, bunları elde etme yollarını denetlemesini gerektiren bir etkide bulunmaktadır. Dolayısıyla Kalvinistin dinî anlayışı sürekli önünü açıcı etkide bulunurken; günümüzde Kayserili işadamı kazancın miktarı konusunda olmasa da bu kazancın elde edilme biçiminde gerilim yaşamaktadır.

Kalvinizm mal edinme ve biriktirmenin önündeki dinî engeli, mal biriktirmeyi ve faizi dinen meşru bir hale dönüştürmesi yoluyla kaldırmıştır. Önemli olan elde edilen

kazancın yeniden yatırıma aktarılmasıdır. İslam'da ise edinilen malın zekâtının verilmesi ve meşru yollarla edinilmesi şeklinde iki temel denetleyici unsur bulunmaktadır. Edinilen malın helâl yollardan kazanılması, edinilmesinde kullanılan araçların meşruluğu, Allah yolunda harcanması, fakirin hakkı olan zekâtının ve sadakasının verilmesi gibi bir dizi sorgulamayı içermektedir. Dolayısıyla İslam iktisadî ahlâk sistemi oldukça kapsayıcı bir ahlâk sistemidir.

16. yüzyıl erken dönem kapitalistleri, Weber'in ilgisini çeken kategoridir. İşletmede teknolojik bir değişiklik söz konusu olmazken; işletmenin yapı ve yönetimi değişmektedir Yeni bir iktisadî ahlâk ve düşünme biçimi ortaya çıkmaktadır. Bu durum ağırlıklı olarak Protestanlığın bir kolu olarak Kalvinistlerde, işe yönelmenin ve işi görmenin biçiminde görülen değişiklik olarak ortaya çıkmıştır. Yalnızca geçinmekten ibaret olan geleneksel iktisadın kaygısı yerine, katı bir dinî iktisadî disiplin ve sıkı bir çalışma disiplinini öngören; bu şekilde elde etmiş olduğu geliri kendi refahı için harcamaksızın yeniden iktisadî yatırıma yönlendirme kaygısı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bizim esnaf ve zanaatkâr olarak adlandırdığımız kategori, Weber'in 16. yüzyılda ilgisini çektiği bu kategorinin karşılığıdır. Dolayısıyla, Weber, Kalvinistlerin dinî bir güdülenme ile iktisadî eylemde bulduklarını belirtmektedir. Oysa Kayserili işadamlarının iktisadî eyleminin salt bir dinî güdülenme ile gerçekleştiğini söylemek doğru değildir.

Bugünkü makro kurumsal yapıyı meşru gösterebilecek bir cevap bulamadıklarında, gerek müftülükten gerek konunun uzmanı kişilerden gerek birtakım yazılı kaynaklardan araştırıp öğrenme ya da meşruluğundan emin olamadıkları bir durumda geri çekilme türünden eylemlerde bulunmaları, bu işadamlarının aslında çağın getirdiği birtakım şartlara yönelik yeni yorumlara ve anlayışlara ihtiyaç duyduklarının işaretidir.

Demirağ ve Serter (2003), Türk şirketlerinin sınırsız bir ortaklığa müsait bir yapıya sahip olmadığını, çoğunluğunda daha çok aile üyelerinin baskın olduğu sınırlı sayıda ortağın bulunduğu belirtmektedir (Demirağ ve Serter'den aktaran Göcenoğlu, Onan, 2008, s. 24). Kendileriyle mülâkat yapılan bireylerin sahip oldukları şirketler büyük oranda aile üyelerinin ya da şahısların hâkim hisse sahibi olduğu bir yapıya sahiptir. İşletmelerin büyük bir çoğunluğu aile işletmeleridir. Buradan hareketle, bu

işadamlarının elde etmiş oldukları iktisadî başarının etmenleri yalnızca değerlerin dinle temas ettiği yerde aranmamalı; geleneksel ilişkilerin içerisinde yer alan toplumsal talepler, aile yapısı, ilişkiler vs. gibi unsurlardan gelen başka unsurların devreye girebileceği göz önüne alınmalıdır.

Çalışmamızda sahiplikle yöneticiliğin ayrıldığı, bürokratik yapıda, kurumsallaşmış şirketlerle değil, henüz kurumsal bir yapıya kavuşmamış aile şirketleri ile görüşülmüştür. Dolayısıyla, büyüme ve bölünme süreçlerinde gelenek ve dinle bağlarını sürdürmeleri daha kolay olabilmektedir. Kayserili işadamlarının iktisadî başarısını, sadece değerlerin dinle dokunduğu noktada aramak doğru değildir. Bu başarıda geleneğin, geleneksel alışkanlıkların, aile yapılarının, ailevi ilişkilerin ve bunlardan gelen birtakım unsurlar da devreye girmektedir. Kayserili işadamları İslam dininden, Ermeni ticaret geleneğinden ve Ahilikten vs. gelen unsurları modernliğin koşulları içinde harmanlamış ve yeni bir sentez oluşturmuşlardır. İslami değerler Kayseri toplumunda geleneğe daha yakın kalmalarını sağlayıcı bir etken rolü oynamaktadır. Diğer taraftan bu toplumda var olan birtakım geleneksel yapılar benzer şekilde Kayserili işadamlarının içinde bulunduğu iktisadî düzene de taşınmıştır. İşadamları buldukları konumla ilişkili olarak genelde birbirlerini tanımakta ve ilişkilerini sıcak tutmaya çalışmaktadırlar. Herhangi bir işadamı hakkında genel bir izlenime sahip olunmakta ve gerektiğinde bu konuda bilgi talep edenlere de bu izlenim aktarılmaktadır. Bayram öncesi veya sonrasında işyeri ziyaretleri, iş arkadaşlarıyla yapılan birtakım iş dışı toplantılar, bağ oturmaları buna örnektir.

Kayseri ilinin iki bin yıllık bir ticaret merkezi olması, bin seneden beri Müslüman bir ülke içerisinde yer alması, yakın tarihsel arka planlarında Ermeniler ve Rumlar gibi ticaret ve zanaat erbabının bulunması gibi etkenler bu bölgede dinin ve ticaretin geçmişte de bir arada bulunduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Türkiye'nin yakın dönemde geçirmiş olduğu siyasî, iktisadî değişmelerin içinde yer alan bir ildir. Dolayısıyla bu kişiler İslami Kalvinist benzetmesinden daha çok, olsa olsa Modern Ahiler ifadesini hak etmektedirler. Her ne kadar tam olarak özgün haliyle tarihsel ve kültürel dokuların sürekliliğini temsil eden Ahiliğin şartlarını yerine getirmiyor ve böyle bir iktisadî kurumdan gelmiyor olsalar da, dinle kurmuş oldukları bağ ve yaptıkları seçici yakınlıktan ötürü ahi kavramına daha yakın durmaktadırlar. Ahilik bireyin sadece

mesleki hayatını değil, mesleki hayatın içinde yer almış olduğu daha genel toplumsal hayatını düzenlemeyi amaçlamaktadır. Kendileriyle görüşülen bazı bireyler, yaşadıkları topraklarda geçmişte var olan Ahilik kurumunun kendilerini etkilemiş olabileceğini düşünmektedir. En azından yaşadığı topraklarda böyle bir kurumun var olmuş olması bile Kayserili işadamlarının başarısında geçmişten gelen bazı özelliklerin onları etkilemiş olabileceğini düşünmektedir. Bu bağlamda Kayserili işadamlarının başarısı bir yerlere bağlanmak isteniyorsa, Ahilik kavramına daha yakın durmaktadır. Ancak yine de kimilerinin İslami Kalvinist benzetmesi yaparak kesin bir tavır ortaya koymaları ne kadar yanlışsa, geçmişte Ahi Evran'ın zaviyesini kurduğu şehirde faaliyet gösteren işadamlarının kesin olarak Ahi olduklarını söylemek de o kadar yanlış olacaktır.

Anadolu'daki en eski yazılı belgeler olan Kültepe tabletleri, 1800'lü yıllarda Kayseri'de ortaya çıkarılmıştır. Asurlu tüccarlarla Hititli yerliler arasındaki ticari ilişkilere ait bilgiler bulunmaktadır. Bölgede tarih öncesi dönemlerde ticaretle uğraşıldığına dair pek çok belge, tablet, kalıntı vs. olması; jeopolitik konumu itibarıyla geçmişten beri İpek yolu gibi önemli ticaret yolları üzerinde bulunması; toprağın çok verimli olmaması nedeniyle bölge halkının geçimini tarımla sağlayamaması; hayvancılık, balıkçılık gibi geçim kaynaklarının olmaması; geleneksel bir ticaretle uğraşma ve para kazanma düşüncesinin yerleşik olması; 1200'lü yıllarda Ahi Evran'ın zaviyesini kurup yerleştiği şehir olması, geçmişte ticaret erbabı olarak var olan Ermenilerin çokça yaşadığı bir yerleşim yeri olması; Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayi teşviklerinin, kamu yatırımlarının yapıldığı bir şehir olması; ticaretin, sanayileşmenin ve modern iktisat sistemi içerisinde var olmanın o zamanki en önemli koşulu olarak demiryolu ağının kurulmuş olması; 1950'lerden itibaren ticaretten sağlanan karların sanayi yatırımlarına dönüştürülmesi; kamu yatırımlarında yetişen deneyimli iş gücü ile halkın teşebbüs yeteneğinin birleşmesi; ülke genelinde gözlenen modernleşme, sanayileşme vs. süreçleri içerisinde Kayseri'de de Sümer Fabrikası, Şeker Fabrikası, Hava İkmal, Ana Tamir gibi fabrikaların kurulması sonucu iktisadî anlamda toplumun refah düzeyinde bir artış meydana gelmesi gibi unsurlar Kayseri'nin iktisadî arka planına yönelik bilgilerdir.

1915'te bölgeyi terk edene kadar Rumlar söz sahibi idiler. Ayrıca ticaretle ve bilhassa sanatkârlık noktasında Ermeniler ön plana çıkmaktaydı. Tehcir olayından sonra bölgede toprak sahibi olan hayvancılıkla uğraşan, bağcılık yapan yerli halk Rumlardan ve Ermenilerden boşalan ticaret ve sanatkârlık

boşluğunu doldurmak üzere hayvanlarını, bağlarını bahçelerini satarak sermaye yapma yoluna gittiler. Çoğunlukla bahsi geçen halk Erkilet, Hisarcık vs. çevre yerleşimlerden gelmişlerdi. Tabir yerindeyse Rumlar ve Ermeniler bölgede ilgi alanları doğrultusunda söz sahibiyken yerli Müslüman halk, Rumların ve Ermenilerin ameliğini yapıyorlardı (53 yaşında, üniversite mezunu, yerel yönetimde danışman).

Bu tür analizlerin yapılması, büyümekte olan Türkiye ekonomisinin ilerlemesi, rekabetin kaliteyi daha iyiye taşıma noktasında yaşanması yönünde politikalar izlenmesi, Kayseri geleneğinde önemli bir yeri olan iktisadî eylemlerin kaybolmaması, gelişen dünyayla birlikte sahip olduğu bu özelliği modern dünyayla uyumlu şekilde devam ettirmesi, Ahi Evran'ın zaviyesini kurmuş olduğu bu şehir için oluşturulan farklı amaçları olan birtakım raporlara, analizlere fırsat vermeden yoluna devam etmesi, büyümekte olan Türk ekonomisini daha emin adımlarla ileriye taşıyacaktır.

KAYNAKÇA

- Akay, N. (1997). Anadolu Türk Tarihinde Ahilik Müessesesi. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 122, 13-18.
- Akdoğan, A. (2004). *Sosyal Değişme Ve Din* İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Akyüz, N., Çapçioğlu, İ. (2008). *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*. Ankara: Gündüz Yayıncılık.
- Altun, F. (2002). *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Armağan, M. (1997). *Gelenek ve Modernlik Arasında*. İstanbul: İz Yayınları.
- Armağan, M. (1992). *Gelenek*. İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Aron, R. (2000). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. (K. Alemdar, Çev.). Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Aslan, G. (Eylül 2007). Weber'in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü" Adlı Kitabının İncelenmesi. *e-akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, 67. Erişim: 01 Aralık 2010, <http://www.e-akademi.org/makaleler/gaslan-1.htm>
- Atay, T. (2004). "Gelenekçilikle Karşı-Gelenekçiliğin Gelgitinde Türk 'Gelenekçi' Muhafazakârlığı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. A. Çiğdem (Ed.). *Muhafazakârlık (s.155-156)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bahar, H. İ. (2009). *Sosyoloji*. Ankara: Usak Yayınları.
- Black, C.E. (1989). *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*. (F. Gümüş, Çev.). Ankara: V Yayınları.

- Bauman, Z. (1998). *Sosyolojik Düşünmek*. (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. (7. bs.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Bilgin, N. (1996). *İnsan İlişkileri ve Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayınları.
- Bottomore, T., Robert N. (1990). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*. (T. Mete ve U. Aydın, Çev.). Ankara: Verso Yayınları.
- Can, Y. (2005). Toplumsal Yapı Ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi. Sivas: *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 1-11.
- Çağatay, N. (1981). *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çarkoğlu, A.; Toprak, B. (2006). Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset. İstanbul: Tesev Yayınları.
- Çetin, A., Yücedağ, İ. (2010). Modern-Geleneksel Ayrımının Bilgi-İktidar İlişkisi Bağlamında Değerlendirilişi. *Mukaddime Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 87-102.
- Çiçek, D. (1997). *Postmodernizmin İslamcılar Üzerindeki Etkisi*. Kayseri: Rey Yayıncılık.
- Demir, G. (Nisan 1994). Ahilik. *Ahilik Yolu Dergisi*, 86, 22.
- Demirağ, I., Serter, M. (January 2003). Ownership Patterns and Control in Turkish Listed Companies. *Corporate Governance*, 11, 1.
- Doğan, İ. (1995) Bilginin Toplumsallığı Sorunu. *A.Ü.Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 28 (1), 31-45.
- Ece, H. K. (2000). *İslam’ın Temel Kavramları*. İstanbul: Beyan Yayınları.

- Eisenstadt, S. N. (1996). *Modernization, Protest and Change*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Ekinci, Y. (1991). *Ahilik (3. bs.)*. Ankara: Sistem Ofset.
- Elibol, S. (1983). *İnanç ve Kültür*. Ankara: Birlik Yayınları.
- European Initiative Stability (2005). *İslami Kalvinistler: Orta Anadolu'da Değişim Ve Muhafazakârlık*. İstanbul: European Initiative Stability.
- Fukuyama, F. (2001). Social Capital, Civil Society and Development. *Third World Quarterly*, 22(1), 7-20.
- Genç, M. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji (5. bs.)*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A. (2009). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori* (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (1984).
- Giddens, A. (2010). *Modernliğin Sonuçları*. (E. Kuşdil, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Göçenoğlu, C. ve Onan I. (2008), *Türkiye'de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Değerlendirme Raporu*, Ankara.
- Gusfield, J. R. (2005). Toplumsal değişim araştırmalarında yersiz kutuplaşma (B. Canatan, Çev.). *Muhafazakâr Düşünce*, 3, 58-65.
- Günay, Ü. (1986). Modern Sanayi Toplumlarında Din: I. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 51-52.
- Günay, Ü. (1989). Ziya Gökalp ve Din Sosyolojisi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 223-237.

- Günay, Ü. (2008). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Günay, Ü., Ecer, A. V. (1999). *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- İlhan, S. (Ağustos 2008). Yeni Kapitalizm ve Meslek Olgusunun Değişen Anlamları Üzerine, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 313-328.
- Kalberg, S. (2009). *Max Weber'i Anlamak*. Ankara: Lotus Yayınları.
- Karadeniz, S. (2002). Kemalist Modernleşme Sürecinde Türk Muhafazakârlığı ve Günümüze Yansımalar. *Tezkire*, 27, 16.
- Karadeniz, S. (Mayıs Ağustos 2007). Gelenek Üzerine Bir Okuma Denemesi: "Geçmişle Gelecek Arasında Gelenek". *Milel ve Nihal*, 4 (2), 29-47.
- Karatay, N. (1942). *Osmanlılarda Ahi Teşkilatı*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Karatepe, Ş. (2001). *Kendini Kuran Şehir*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kardâvî, Y. (1975). *Fakirlik Problemi Karşısında İslam* (A. Öztürk, Çev.). Ankara: Nur Yayınları.
- Kaya, Y., Tatar, T. (2008). *Gelenekten Modernliğe Kalıplaşan Yenilik*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınevi.
- Kehrer, G. (1992). *Din Sosyolojisi*. (S. Yüksel, Çev.). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Keskin, M. (2003). Ziya Gökalp'in Din Anlayışı. *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 101-118.
- Kinloch, G. C. (1977). *Sociological Theory: Its Development and Major Paradigms*, New York: Mc Graw-Hill.

- Kongar, E. (2004). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kozak, İ. E. (1999). *İnsan, Toplum, İktisat: İbn-İ Haldun'dan Yola Çıkararak Çok Yönlü Bir Tahlil Denemesi*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Köker, L. (1995). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi* (3. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*. (2007). Hazırlayanlar: H. Karaman, A. Özek, İ. K. Dönmez, M. Çağrıncı, S. Gümüş, A. Turgut. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Laroui, A. (1998). *Tarihselcilik ve Gelenek* (H. Bacanlı, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Macionis, J.J. (2001) *Sociology*. New Jersey: Prentice Hall.
- Macrae, D. (1985). *Weber* (Nur Vergin, Çev.). İstanbul: Afa Yayınları.
- Mardin, Ş. (2000). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (1980). *Presbyteries and Profits: Calvinism and the Development of Capitalism in Scotland*. Oxford: Clarendon Press.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akınbay ve D. Kömürcü Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Nasr, S. H. (1995). *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Northbourne, L. (1998). *Modern Dünyada Din* (Ş. Yalçın, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Özcan, Z. (2005). Akla ve paraya ihtiyacı olmayan şehir: Kayseri. *Aksiyon*, 571, 24-28.

- Özdevecioğlu, M. (1997). *Kayseri Tüccar Profili Araştırması*. Kayseri: Kayseri Ticaret Odası Yayınları.
- Özdevecioğlu, M. (Temmuz-Aralık 2002a). Krizin İşletmelerin Yönetmel ve Örgütsel Yapısı Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Sanayi İşletmelerinde Yapılan Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19, 93-114.
- Özdevecioğlu, M. (2002b). *Özel Sektörün Kamu Sektörüne Bakışı ve Değerlendirmesi Araştırması*. Kayseri: Kayseri Ticaret Odası Yayınları.
- Özdoğan, Ö. (1995). *Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi*. Basılmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Özgüç, T. (1986). *Kültepe-Kaneş II*. Ankara: TTK Yayını.
- Öztürk, N. (t.y.). Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlâkı Açısından Değerlendirilmesi. Erişim: 01 Aralık 2010, <http://sbe.dumlupinar.edu.tr/7/43.pdf>
- Ritzer, G. (1996). *Classical Sociological Theory*. Singapore: The MacGraw-Hill International Editions.
- Sayar, A. G. (1998). *Bir İktisatçının Entelektüel Portresi Sabri F. Ülgener*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Shayegan, D. (1993). *Yaralı Bilinç, Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni* (H. Bayrı, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Shils, E. (2002). *Gelenek, İnsan Bilimlerinde Prolegomena*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Soykut, R. H. (1992). İşletmecilikte Disiplin ve Ahlâk. *Ahilik Yolu*, 77, 13.
- Sönmez, A. (2010). Tez Görüşmeleri Notları.

- Takış, T. (2003). Hayatı Geriye Dönerek Anlar, İleriye Dönerek Yaşarsınız. *Doğu Batı Dergisi*, 25, 8.
- Taplamacıoğlu, M. (1975). *Din Sosyolojisi*. Ankara: A.Ü. İ. F. Yayınları.
- Tazegül, M. (2005). *Modernleşme sürecinde Türkiye*, İstanbul: Babil Yayınları.
- Torun, İ., (2003). *Max Weber'de İktisadi Gelişme Düşüncesi*. İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Büyük Türkçe Sözlük. Erişim: 01 Aralık 2010, <http://www.tdk.gov.tr>
- Türkdoğan, O. (1981). *Sanayi Sosyolojisi / Türkiye'nin Sanayileşmesi (Dün-Bugün-Yarın)*. Ankara: Töre Devlet Yayınevi.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2010). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Sonuçları. Erişim: 27 Kasım 2010, <http://www.tuik.gov.tr>
- Uras, G. (11 Kasım 2010). Kayseri'de irili ufaklı bin fabrika var. *Milliyet Gazetesi*.
- Ülgener, S. F. (1981). *Zihniyet ve Din; İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, İstanbul: Derin Kitabevi.
- Ülgener, S. F. (1983). *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler-Denemeler ve Araştırmalar-*, Ankara: Mayaş Yayınları.
- Ülgener, S. F. (1991). *İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Der Kitabevi.
- Weber, M. (1997). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (Z. Aruoba, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Weber, M. (1998). *Sosyoloji Yazıları* (T. Parla, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kayserili İşadamlarının İktisadi Hayatlarına Etki Eden Toplumsal ve Manevi Etkenler Araştırması
Mülakat Cetveli

Mülakat No:

Mülakat Tarihi:

Mülakat Süresi:

Bölüm 1: KENDİSİYLE MÜLAKAT YAPILAN BİREYİN DEMOGRAFİK BİLGİLERİ

1.1 Cinsiyetiniz Erkek Kadın

1.2 Doğum Tarihiniz

1.3 Doğum Yeriniz (İl/İlçe)

Siz Doğduğunuzda Ailenizin İkamet ettiği Yer Neresiydi?
1.4 (İl/İlçe/Kasaba/Köy)

1.5 Medeni Durumunuz Bekar Nişanlı Evli Dul Boşanmış

Akraba değil	Halaman Kızı/Oğlu	Dayının Kızı/Oğlu	Ancamanın Kızı/Oğlu	Teyzenin Kızı/Oğlu	Baba tarafından yakın akrabam (Örn: Babamın Amcasını n oğlu/kızı, torunu)	Baba tarafında n uzak akrabam	Anne tarafında n yakın akrabam	Anne tarafında n uzak akrabam	yakın hısım	uzak hısım
-----------------	----------------------	----------------------	------------------------	-----------------------	--	--	---	--	----------------	---------------

Eşinizle Akrabalık
Durumunuz Nedir?

1.6a

köylüm	komşum/yakı n köylüm	aynı kazadan, kasabadan, merkez ilçeden	Aynı okul	Aynı işyeri	Aynı il	Başka yerden
--------	-------------------------	---	-----------	-------------	---------	-----------------

(Akraba değilseniz) Eşinizi
nereden tanıyor sunuz?

1.6b

Okur yazar değil	Okur-yazar	İlkokul mezunu	Orta okul mezunu	Temel öğretim (8 yıl) mezunu	Lise veya dengi mezun	Önlisans /2 yıllık mes. yüksek okulu	Üniversi te	Yüksek lisans	Doktor a
------------------------	------------	-------------------	---------------------	--	-----------------------------	--	----------------	------------------	-------------

1.7a Öğrenim durumunuz Nedir?

Okur yazar değil	Okur-yazar	İlkokul mezunu	Orta okul mezunu	Temel öğretim (8 yıl) mezunu	Lise veya dengi mezun	Önlisans /2 yıllık mes. yüksek okulu	Üniversi te	Yüksek lisans	Doktor a
------------------------	------------	-------------------	---------------------	--	-----------------------------	--	----------------	------------------	-------------

Eşinizin öğrenim durumu
Nedir?

1.7b

1.8a1 Anneniz Hayatta mı?

evet

hayır

Okur yazar değil	Okur-yazar	İlkokul mezunu	Orta okul mezunu	Temel öğretim (8 yıl) mezunu	Lise veya dengi mezun	Önlisans /2 yıllık mes. yüksek okulu	Üniversite	Yüksek lisans	Doktora
------------------	------------	----------------	------------------	------------------------------	-----------------------	--------------------------------------	------------	---------------	---------

1.8b1 Annenizin öğrenim durumu

1.8c1 Annenizin mesleği

1.8a2 Babanız hayatta mı?

evet

hayır

Okur yazar değil	Okur-yazar	İlkokul mezunu	Orta okul mezunu	Temel öğretim (8 yıl) mezunu	Lise veya dengi mezun	Önlisans /2 yıllık mes. yüksek okulu	Üniversite	Yüksek lisans	Doktora
------------------	------------	----------------	------------------	------------------------------	-----------------------	--------------------------------------	------------	---------------	---------

1.8b2 Babasının öğrenim durumu

1.8c2 Babanızın Mesleği

1.8a3 Eşinizin annesi hayatta mı?

evet

hayır

Okur yazar değil	Okur-yazar	İlkokul mezunu	Orta okul mezunu	Temel öğretim (8 yıl) mezunu	Lise veya dengi mezun	Önlisans /2 yıllık mes. yüksek okulu	Üniversite	Yüksek lisans	Doktora
------------------	------------	----------------	------------------	------------------------------	-----------------------	--------------------------------------	------------	---------------	---------

Eşinizin annesinin öğrenim durumu

1.8b3

1.8c3 Eşinizin annesinin mesleği

1.8a4 Eşinizin Babası hayatta mı? evet hayır

Okur yazar değli	Okur-yazar	İlkokul mezunu	Orta okul mezunu	Temel öğretim (8 yıl) mezunu	Lise veya dengi mezun	Önlisans /2 yıllık mes. yüksek okulu	Üniversite	Yüksek lisans	Doktora

1.8b4 Eşin babasının öğrenim durumu

1.8c4 Eşin babasının mesleği

1.9a Sız doğduğunuzda annenizin mesleği neydi?

1.9b Sız doğduğunuzda babanızın mesleği neydi?

1.10a 1 Erkek kardeş sayınız

1.10a 2 Kız kardeş sayınız

1.10b 1 Eşinizin erkek kardeş sayısı

1.10b 2 Eşinizin kız kardeş sayısı

1.11a Evinizde yaşayan toplam kişi sayısı

1.11b Bu kişiler kimlerden oluşuyor?

Örn: Eşim, oğlum, kızım, kayınbabam, kayınvalidem, ...

BÖLÜM 2: YÜRÜTMENİN OLDUĞU İKTİSADİ FAALİYET/LERİN TÜRÜ VE VASIFLARI

Sahibi olduğumuz işletmenin faaliyet alanı	Sanayi	Sağlık	Tekstil	Gıda	Turizm	Hayvancılık	Tarım	Otomotiv	Eğlence	Diğer
2.1										

2.2 İşletmenizin toplam sermayesi (TL)

Şahıs ait işyeri	Limited şti.	Anonim şti.	Komandit şti.	Kolektif şti.

2.3 İşletmenin türü

İşletmenizin sahipleri kimler? (Ortaklık halinde toplumsal bağ)

Örn: baba, kardeş, bacanak, amca, dayı, arkadaş...

2.5 İşletmenizin yönetim kadrosu kimlerden oluşuyor?

İşletmenizde aileden kaç kişi çalışıyor?

2.6.a

(Aileden varsa) Ödemeleri nasıl yapılmakta?

2.6b

maaşlı

ücretli

ortak havuz

diğer

İşletmenizde aileniz dışında ücretli çalışan sayısı

2.7

çok küçük

küçük

orta

büyük

çok büyük

BÖLÜM 3: İKTİSADİ HAYATA KATILIM SÜRECİ VE MESLEKİ GEÇMİŞİNİN KISA HİKAYESİ

İLK KEZ nerede çalışmaya başladınız?

3.1a

Örn. = Yay fabrikasında, babasının işyerinde, tamir atölyesinde

Kaç yaşında iken

3.1b

Ne iş yaparak

3.1c

Örn. =Çırak, kalifa, çaycı....

	Ücretsiz aile işçisi	Kendi hesabına	Ücretli	Maaşlı
3.1d	Hangi konuda çalıştınız?			
3.1e	Hayatınız boyunca çalıştığınız işler			
3.1f	İşletme sahibi olana kadar neler yaşadınız?			
3.2a	Çalışmaya başladığından itibaren anne-babanız, kardeşiniz, arkadaş çevreniz, iş çevreniz vs. sizi olumlu/olumsuz nasıl etkiledi, yönlendirdi?			
3.2b	İş hayatından beklentilerimiz nelerdir?			
3.2c	İş hayatınızda ne gibi engellerle karşılaştınız? Bunlarla nasıl mücadele ettiniz?			

Örn: Sermaye elde etme,
ekonomik kriz, iş yerinde
problem, vs...

BÖLÜM 4: İKTİSADİ BAŞARIYA YÖNELİK İLKELER, İNANÇLAR, DEĞERLER TUTUMLAR VE MOTİVE EDEN UNSURLAR

Bir insan neden iş kurmak,
kendi işinde çalışmak ve
para kazanmak ister?

4.1

.....
.....
.....
.....
.....

Bugün işinizi yürütürken sizi
en çok motive eden şey
hangisi? Neden?

4.2

Geçim kaygısı	İşinde başarılı olma isteği	Çok zengin olma	Etrafındakilerden üstün olma	Çocuklarına iyi gelecek hazırlama	Vatana hizmet	Dine hizmet	Diğer

Sizce çocuklarınızdan ya da
çalışanlarınızdan biri iş
kurmak istediğinde, o işin
başına geçmek ve başarılı
olmak için en çok hangi
özellikle sahip olmalı?

4.3

.....

Örn: çalışkan, azimli, akıllı, pratik zekalı, inançlı, dürüst,...

Şans

Disiplinli Çalışma

Kismet

Tevekkül etme

Diğer

4.4 Başarıyı tetikleyen unsurlardan **en** önemli gördüğünüz hangisi

4.5 Başarıyı sürdürmek için **en** yapılması/yapılmaması gereken şey/ler

4.6 Bir işletmenin kar/büyüme düşüncesinden başka toplumsal/manevi sorumlulukları olmalı mı, hangi komalarda, neden?
Örn: Kazancından

muhtaçlara dağıtma, sosyal sorumluluk projelerinde yer alma, çevreyi koruma için yapabileceğiz

4.7 Bu sorumluluklardan yapmak isteyip de yapamadıklarınız

4.8 "İslam dini zenginlik yerine fakirliği över ve çalışmayı sadece geçimi sağlamakla sınırlar" fikrine katılıyor musunuz?

- İş hayatında dini değerleriniz sizi etkiler mi? Yoksa iş hayatı ayrı, dini hayat ayrı diye mi düşünüyorsunuz?
- 4.9
- İslam'daki "Rızık Allah'tandır düşüncesine bakış açımız nedir? Elde ettiğimiz gelir ile Allah'ın takdir etmesi arasında bağlantı var mıdır?
- 4.10
- Zenginlik, özgürlük sağlayan bir güç olarak düşünürse, dini hayatı yaşamak için böyle bir güce sahip olmak önemli midir?
- 4.11.
- İş hayatında (birini işverimize alırken, mal alıp satarken, borç verirken gibi durumlarda) muhatabınızın dindarlığı güven verici midir?
- 4.12
- Dini değerlerimizle ekonomik faaliyetlerimizin çatıştığı zamanlar oluyor mu?
- 4.13
- Örneklendiriniz

Banka işlemlerinde dinin kabul etmediği ancak kaçınılmaz olan faizi nasıl değerlendiriyorsunuz?

4.14

Ticarette helal-haram noktasında ikilemde kaldığınız bir durumda cevabını öğrenmeye çalışıyor musunuz? (Müftülükten, diyanetten, hocadan, yazılı kaynaklardan öğrenme)

4.15

İş yoğunluğunda dini vecibelerinin ne kadarını yerine getirebiliyorsunuz?

4.16

	hiç	ara sıra	gücüm yettiğince	her zaman
Namaz				
Oruç				
Zekat				
Hac				
Camiye gitme				

İktisadi faaliyete girdikten sonra hayatınızda ne gibi yaşamsal değişiklikler oldu? (lüks, yeme-içme, giyimde daha iyi olanaklar, ev, araba, hobiler, tatil gitme vs.)

4.17

4.18a İktisadi faaliyet içerisindeyken sosyal hayatınız nasıl? Şöyle ki;dünya mali kazanma telaşının sizi aile, akraba, komşuluk gibi ilişkilerden uzaklaştırdığını düşünüyor musunuz?

Kayseri kültüründe akşam oturumları yaygındır. Katılıyor musunuz? Sohbet edilen konulardan örnekler veriniz.

4.18b

